

Medborger- skabets mange stemmer

Redigeret af
Jonathan Schwartz

Magtudredningen

Medborgerskabets mange stemmer

Magtudredningen

Folketinget besluttede i marts 1997 at iværksætte en dansk magtudredning eller, som det officielle navn er, *En analyse af demokrati og magt i Danmark*. Projektet ledes af en uafhængig forskningsledelse.

Magtudredningens forskningsresultater publiceres i en række bøger, som udgives på Aarhus Universitetsforlag, og i en skriftserie, som udgives af Magtudredningen.

Lise Togeby
(formand)

Jørgen Goul Andersen

Peter Munk Christiansen

Torben Beck Jørgensen

Signild Vallgård

Redigeret af
Jonathan Schwartz

Medborgerskabets mange stemmer

Magtudredningen

Medborgerskabets mange stemmer

© Magtudredningen og forfatterne, 2004

ISBN: 87-7439-868-8

Omslag: Svend Siune

Tryk: AKA-PRINT A/S, Århus

Magtudredningen

c/o Institut for Statskundskab

Aarhus Universitet

Universitetsparken

8000 Århus C

Danmark

Magtudredningen@ps.au.dk

www.ps.au.dk/magtudredningen

Alle rettigheder forbeholdes. Mekanisk, fotografisk eller anden gengivelse af eller kopiering fra denne bog er kun tilladt i overensstemmelse med overenskomst mellem Undervisningsministeriet og CopyDan. Enhver anden udnyttelse er uden forlagets skriftlige samtykke forbudt ifølge dansk lov om ophavsret. Undtaget herfra er korte uddrag til brug ved anmeldelser.

Forord

Institut for Antropologi, Københavns Universitet, har taget udfordringen om en sammenhæng mellem forskning og undervisning alvorligt. I adskillige forskningsprojekter og måske især dem, der har beskæftiget sig med "indvandrere og flygtninge i Danmark", har specialestuderende skrevet læseværdige artikler til glæde for en bredere offentlighed. Artikelsamlingen *Medborgerskabets mange stemmer* udgør den ene del af den antropologiske magtudredning. *Folkets repræsentanter*, som er den anden del, vil sætte fokus på den politiske kultur på Christiansborg.

Sammen har vi afholdt flere workshops med gæsteforelæsere, kolleger og studerende, hvor vi har kunnet præsentere og sammenligne erfaringer fra vores respektive felter. Professorerne Gerd Baumann og Susan Wright har givet gode råd under deres besøg.

Det står os klart, at de to undersøgelsesfelter, den antropologiske magtudredning har dækket, Folketinget og dets omgivelser på den ene side og eksempelvis et medborgerhus på den anden, rummer væsentlige ligheder til trods for umiddelbart iøjnefaldende forskelle. Medborgerskab er et ægte "Danish design", og det indgår selvfølgelig i debatterne blandt indvandreraktivister på Nørrebro såvel som blandt pæredanske politikere på Christiansborg.

Vi takker kolleger på instituttet, ikke mindst redaktørerne for *Folkets repræsentanter*, Finn Sivert Nielsen og Inger Sjørlev. Vi takker yderligere Magtudredningsprojektet ved professor Lise Tøgeby, Aarhus Universitet. Mag.scient. Kirsten Rønne takkes for oversættelse fra engelsk og redaktionel assistance sammen med ph.d. Bo Wagner Sørensen.

København, januar 2002

Jonathan Schwartz

Indhold

Kapitel 1. Jonathan Schwartz: Introduktion.....	9
Medborgerskab: lighed eller ligegyldighed?	10
Medborgerskab og civilsamfund	14
Forskning om identitet og integration	15
Find fem felter	17
Paraplyer og jordbærplanter: to organisationsformer	19
Ikke sommerfuglesamling.....	19
Til slut endnu nogle fremmede ord	21
Kapitel 2. Camilla Kehlet Christoffersen: Den demokratiske barriere	24
Dansk demokratiforståelse og politisk aktive indvandrere	24
De politisk aktive indvandrere	25
Informanternes erfaringer med danske politiske fora.....	26
Den danske demokratiforståelse	28
Informanternes strategier for at opnå politisk legitimitet	37
Demokratiet som kultur	43
Kapitel 3. Rikke R.B. Iversen: Forhandlet integration?	
Borgerinddragelse på Indre Nørrebro.....	45
Borgerinddragelse og integration	46
Etnisk Minoritetsforum	47
Nøglepersonerne	55
Borgerinddragelse og etniske minoriteter	63
Kapitel 4. Torben Venning: Skolen for livet: En muslimsk friskole.....	67
Friskoler i med- og modvind.....	68
En muslimsk friskole	70
Grænser og identitet	71
Bønner og ris: opdragelse og kommunikation	73
Over grænsen.....	75
Fremtidsdrømme og andre drømme.....	77
Gymnasievejen.....	78
Den multikulturelle gåde	79

Kapitel 5. <i>Sesselja Ólafsdóttir</i>: Uddannelse og forening: Unge Albanere i København	82
Portrætter: to unge albanere	84
Kulturelle og sociale uddannelsesforhold.....	84
Intra-etniske foreninger	87
Foreningen for Unge Albanere i Danmark, ...	89
Uddannelse “dernede” og “heroppe”	90
Uddannelse forstærker den albanske identitet.....	91
Uddannelse fremmer integrationen	92
Kapitel 6. <i>Pedro Zagal-Farias</i>: At sige ordentligt farvel ... på muslimsk vis	95
Muslimske begravelser i Danmark.....	95
Den muslimske praksis.....	98
På vej mod en gravplads.....	101
Begravelse og integration.....	105
Om forfatterne	110

Kapitel 1

Introduktion

Jonathan Schwartz

“Vi er alle medborgere i det danske samfund!”, nærmest råbte den kvindelige taler ved en stor demonstration uden for Christiansborg. Udsagnet blev modtaget med begejstrede klapsalver fra tilhørerne, hvis uldvanter dog dæmpede lyden. Det var en kold, blæsende og regnfuld vintereftermiddag tidligt år 2000. Demonstrationen, der bestod af flere hundrede mennesker, var arrangeret af medlemmer fra forskellige muslimske ungdomsorganisationer, såkaldte andengenerationsindvandrere eller borgere med en anden etnisk baggrund end dansk, som de i øjeblikket kategoriseres i den offentlige debat. Kategoriseringen betyder, at de omtalte personer er kendetegnet ved en dobbelt anderledeshed: forskellige fra deres forældre og forskellige fra danskerne. Denne dobbelte anderledeshed i en tvedelt kulturel identitet bliver ofte klinisk diagnosticeret som årsagen til “problemet”. Lyttede man imidlertid til den selvsikre, begavede måde, hvorpå kvinden formulerede sit medborgerskab, var betegnelsen “problem” nok den sidste etiket, man ville sætte på hende.

Talerne på podiet var både kvinder og mænd, og flere af kvinderne bar det meget omdiskuterede tørklæde, som definitivt signalerede deres muslimske ståsted. Talernes sprog bar tydeligt præg af københavnsk (Mørck, 2001). Ordet “medborgere” i talerne udtrykte både/og situationen ved integration og identitet. Relationen mellem integration og identitet blev udtrykt som komplementær og symmetrisk, og ikke, som det ofte antages, som en modsætningsrelation. Erklæringen om indlemmelse, på trods af forskellighed, og kravet om at blive hørt af de politiske repræsentanter i den store bygning lige bag talernes scene gav brugen af ordet “medborgerskab” en helt særlig klang.

I den tidlige brug af den socialpolitiske term medborgerskab i det 18. og 19. århundrede var det et udtryk for gensidig agtelse og anseelse (Ordbog over det danske Sprog, 1932, 13: 1160-1161). “Medborger” var et udtryk for respekt, og det var denne ærværdige betydning af ordet, som talerne “med en anden etnisk baggrund” søgte at genoplive foran Folketinget. Valget af betegnelsen “medborger” udtrykte et medlemskab i det danske samfund og i etniske og religiøse organisationer.

Men hvad har “de fremmede” at gøre i et videnskabeligt studie af magten i Danmark? Et nærliggende, men yderst misvisende svar ville være: “De fremmede er uden magt, de er snarere magtens ofre”. For nogle dan-

skere er en mere overbevisende, men lige så misvisende, ideologisk indstilling, at “de fremmede” for eksempel på grund af den islamiske kultur, mange af dem har med sig, vil dominere og endog oversvømme det danske folk og dets kultur. Vores studier kan vise, at den sociale realitets saglige middelevé er mere broget. At hævde udlændingenes magtesløshed er lige så forfejlet som at hævde deres almægtighed. Og at hævde, at danskerne har den absolutte magt, er lige så forkert som at hævde, at “de fremmede” besidder den. De simplificerede generaliseringer om “dem” og “os” er fejlagtige og fulde af ideologiske stereotyper. Begge disse karikaturer af magt og magtesløshed kan ydermere udfordres af empirisk etnografisk forskning af forskellige konkrete praksisser.

Hovedparten af artiklerne i dette skrift fokuserer på initiativer og aktiviteter iværksat af medlemmer af forskellige etniske fællesskaber i København. Medborgerne fremstår som aktive subjekter, ikke som systemets passive ofre eller klienter. Skønt de fleste aktører vil hævde at være integreret i det danske samfund, insisterer de på deres ret til at definere og redefinere, hvad denne integration består i. Anerkendelse af personlig og kulturel identitet er blevet et manifest krav til det moderne samfunds institutioner. “Identitet” er på alles læber i mange sammenhænge. Det, der begyndte som et særligt indsigtfuldt begreb i ungdomsforskningen, er kommet til at dække næsten alt fra vuggestue til gravplads. At integrere alle disse vidtomspændende identiteter i en enkelt helhed er en opgave, der udfordrer og engagerer medborgerne, herunder socialforskerne. Man kan ikke tænke “identitet” og “integration” adskilt fra hinanden. Med den særligt danske forståelse af begrebet “medborgerskab” kan man imidlertid afdække sammenhængen mellem “integration” og “identitet”.

Medborgerskab: lighed eller ligestilling?

I begrebet medborgerskab ligger, at medborgere ikke nødvendigvis har fælles national eller etnisk oprindelse, men at de kan føle deres eget værd og anerkende andres værd i det samfund, de lever i sammen. Personer kan dele et fælles politisk og socialt rum, selv om de har forskellige pas og historier. Idealet for (med)borgerskab er ikke fuldstændig sammenfaldende med nationalitet, skønt der er magtfulde politikere, som vil insistere på dette. Nationalismens og fundamentalismens retorik pirres af forestillingen om kulturel homogenitet, som postulerer en evig, ægte og ren kultur. Kritisk socialvidenskabelig praksis må imidlertid uundgåeligt sætte spørgsmålstegn ved dette postulat, når den undersøger to modsatrettede og samtidige processer: presset mod homogenisering og en samtidig accelererende differentiering.

Forskellen mellem national og statsborgerlig tilknytning er det, den canadiske politiske teoretiker Charles Taylor henviser til med sit begreb “anerkendelsens politik” (“politics of recognition”; Taylor, 1992; 1994). Selvom Taylors syn på multikulturelle idealer og deres omsætning i politisk praksis har sit udgangspunkt i Canada, vil de for en stor del kunne omsættes til en dansk virkelighed og under alle omstændigheder berige forskningen her i landet. Charles Taylor er blandt de socialforskere, der har leveret et gennemtænkt filosofisk perspektiv på identitet og integration.

Man kan med god grund sige, at multikulturalisme er en canadisk “opfindelse”, som går tilbage til 1970’erne. Dette store lands erfaringer inden for politik, forskning og praksis vil være klogt at tage i betragtning i dagens danske forskning, og den måde, hvorpå Charles Taylor karakteriserer den omsiggribende multikulturelle tilstand, fortjener et citat:

Alle samfund er i færd med at blive mere multikulturelle samtidig med, at de bliver mere porøse. Disse to udviklinger hører dog sammen. Porøsiteten betyder, at samfundene er mere åbne for multinational migration. Flere af deres medlemmer lever livet i diaspora, hvis centre ligger langt borte. Under disse omstændigheder er det noget pinligt blot at sige, “Det er sådan, vi gør her”. Sådan kan vi udtrykke os i tilfælde som Rushdie-sagen, hvor “hvordan vi gør ting” involverer grundprincipper som retten til liv og retten til ytringsfrihed. Denne pinlige følelse stammer fra den kendsgerning, at der er store grupper af mennesker, som både er statsborgere og hører til en kultur, der sætter spørgsmålstegn ved vores filosofiske grænser. Udfordringen er at forholde sig til deres følelse af marginalisering uden at kompromittere vores grundlæggende politiske principper (Taylor, 1994: 96; oversat af JS og KR).

Taylors udsagn ligger langt fra et totalt kulturelrelativistisk program. I citatet tager Taylor klart afstand fra islamiske fundamentalisters dødsdom over forfatteren Salman Rushdie i 1980’erne. Anerkendelsespolitikken hos Taylor stiller et krav om forhandling af forskelligheder og retten til at praktisere dem, men inden for rammerne af en gensidig respekt. Han påpeger også, at fundamentalisme følger med social marginalisering. Taylors menneskesyn indeholder en forpligtelse til at holde fast i “vores grundlæggende politiske principper”, ikke mindst almene demokratiske værdier.

De fem studier i denne bog kan alle siges at holde sig inden for rammerne af Taylors position. Som antropologer vil vi derimod nok ikke være enige i Taylors forenklede forestilling om, at en gruppe mennesker “hører til en kultur” (“belong to a culture”, se kritik i Baumann, 1999; Turner, 1993; Verdery, 1994). Mennesker italesætter deres kultur i bestemte situationer, når de for eksempel holder påske eller ramadan. At praktisere kultur er noget ganske andet end at være defineret udelukkende ved sin kultur el-

ler at definere andre ved deres kultur. En yderliggående identitetspolitik ("identity politics") og forskelspolitik ("difference politics") vil svække det integrerende fællesskab med en social fragmentering som resultat.

Det, vi kan gøre som antropologer, er at udforske de steder og øjeblikke, hvor folk påberåber sig deres kultur, og de situationer, hvor de ikke gør det. De "mange stemmer" ledsager øjeblikke af tavshed, hvor tavsheden kan markere eller synliggøre en persons identitet, hvis man kender til øjeblikkets sammenhæng. Godt hjulpet af Fredrik Barths metode (1969, se videre i introduktionen) undersøger vi grænsedragning i kulturelle (for)handlinger.

Taleme, ved den indledningsvis nævnte demonstration, protesterede mod at blive defineret entydigt og udelukkende ved deres "kultur". Camilla Kehlets artikel om "de aktive" udforsker disse protesterende stemmer. Antropologisk kritik af "kulturel fundamentalisme" (Stolcke, 1995) er øjensynligt ved at gøre sig gældende i de etniske gruppers politiske selvforståelse. De vintertalende på Christiansborg – dvs. på pladsen udenfor – viste, at medborgerskabet rummer flere former for tilhørsforhold, og at en persons identitet ikke udgøres af kulturen alene. Det er værd at sammenstille Charles Taylor med en anden nordamerikansk teoretiker, Richard Sennett. Selvom Sennett ikke diskuterer multikulturalisme som sådan, kan hans diagnose "ligeegyldighed" sammenlignes med Taylors anbefaling af "anerkendelsespolitik". Disse to politiske teoretikere deler et fælles værdisæt med basis i demokratisk (med)borgerskab. (Det engelske sprog mangler blot ordet "medborgerskab"!). Begge teoretikere erkender de farer, der truer det demokratiske projekt. Hvor Sennett forudser en nedadgående bane i forbindelse med "vækst og nederlag" ("Growth and Failure"; Sennett, 1999), er Taylor overbevist om, at kulturelle forskelle ikke behøver at ende i fatale sammenstød.

Sennett beskriver pessimistisk, hvad han kalder "moralens forvitring" ("The Corrosion of Character"; Sennett, 1998, på dansk 2000), som han ser som en uafvendelig følge af udviklingen i den moderne verden. Den danske oversættelse tager det syrlige bid ud af bogens titel. Titlen "Det fleksible menneske" peger på en værdsættelse af fleksibilitet i stedet for en advarsel mod moralsk nedslidning.

Charles Taylors formål er at understrege værdien af kulturel forskellighed. Richard Sennetts mål er at afværge spredningen af samfundsskabt ligeegyldighed. Hans ord kan tjene som en pendant til Taylors:

"Hvem behøver mig?", er et spørgsmål om karakter, der undergår en radikal forandring i den moderne kapitalisme. Systemet udstråler ligeegyldighed. Det gør det i kraft af resultaterne af menneskelig stræben, for eksempel markeder, hvor vinderen tager det hele, og hvor der derfor ikke hersker nogen sammen-

hæng mellem risiko og belønning. Systemet udstråler ligegyldighed, fordi det systematiserer et fravær af tillid, hvor der ikke er nogen grund til at føle sig behøvet. Og det udstråler ligegyldighed i kraft af en reorganisering af virksomheder og institutioner, hvorved folk bliver behandlet, som om de var engangsting (Sennett, 2000: 164-165).

Antropologen Michael Herzfeld har udforsket bureaukratisk orden og skabelsen af ligegyldighed i vore dages Grækenland. Herzfelds feltarbejde i Grækenland er ment som "case studier" med videregående implikationer for forståelsen af eget/andre samfund i forbindelse med grænsedragninger mellem "os" og "dem". Herzfeld skriver:

Ligegyldighed er kort sagt en afvisning af dem, der er anderledes, og denne ligegyldighed bliver til at bære for dem, som er indenfor, fordi den er serveret på en måde, som er både velkendt og indforstået. Ligegyldighed er villkårligt selektiv. Ligesom "mild forsømmelse", som er en af dens varianter, leverer den en moralsk undskyldning for passivitet (Herzfeld, 1992: 33; oversat af JS og KR).

Sennett og Taylor peger på to forskellige tendenser i det moderne politiske samfund. Sennett sætter sin finger på den voksende ligegyldighed og den civile solidaritets forfald. Taylor har forsøgt at kortlægge principper for en bæredygtig og anstændig anerkendelsens politik. Både Sennett og Taylor vil fastholde et klassisk begreb om borgernes gensidige tillid og respekt.

"Citizenship" og dermed offentlig moral er hovedelementer i Sennetts og Taylors politiske tænkning. Herzfelds forskning gør det muligt at forbinde de to. Fornægtelsen af forskelle er et element i ligegyldigheden og vice versa. Herzfelds analyse af ligegyldighed bygger på forskning i sociale handlinger, især dem vi på dansk kalder "at give sorteper videre" (amerikansk "buck-passing"). Det er svært at finde dem, der vil tage ansvaret for beslutninger og handlinger inden for en institutions mure. Ligegyldighed er ikke bare en holdning; det er en handling, som søger at skjule noget. På den måde kommer man af med ting og sager. Hensigten med spillet er at give sorteper videre, at undgå at være den, der sidder tilbage med sorteper. Ansigt til ansigt forhandling er den eneste metode til nedbrydning af ligegyldighedens barriere.

Når der er tale om "de fremmedes" ligegyldighed, er det ofte i forbindelse med deres passive klientrolle i det danske velfærdssamfund. Hovedsymptomet er de fremmedes mangel på interesse for de "tilbud", som værtssamfundet udbyder i integrationens navn (Engholm & Mik-Meyer, 1998; Rasmussen, 1998). I en klientrolle, hvor social og moralsk ligegyldighed tilsyneladende farves af kulturel forskellighed, bliver resultatet yderst skurrende. De udenlandske klienters afvisning af "tilbud" bliver den typiske forklaring på forfejlet integration. For at få en klient skal der være

en patron. Det er, som om patronrollen er glemt i den typiske fremstilling af problemet, hvor kun klienten er synlig. Medborgerskabet er et begreb, som kan være med til at rette op på denne skæve fremstilling.

Medborgerskab og civilsamfund

Ordet medborgerskab er velegnet til at indlemme mange forskellige former for deltagelse og mobilisering af borgerne i nutidige demokratiske samfund, især, men ikke udelukkende, blandt medlemmer af etniske minoriteter (Korsgaard, 2001). To kategorier, der ofte tages i brug i beskrivelsen af, hvad det er at være medborger, er de engelske betegnelser “civil society” og “empowerment”. Danske forskere opdeler “empowerment” i to aspekter, “mægtiggørelse” og “myndiggørelse”: “Mægtiggørelse henviser netop til tilvejebringelsen af politiske handle- og indflydelsesmuligheder i kraft af civile, politiske og sociale rettigheder, hvorimod myndiggørelse henviser til den subjektive erhvervelse af kompetancer, ...”(Goul Andersen et al., 2000: 14-15). Denne skelnen har relevans for en analyse af politisk aktivitet blandt etniske medborgere.

Det følgende er en serie af abstrakte, generelle parametre for en teori om medborgerskab.

- 1) Medborgerskab anerkender et dobbelt krav: a) om personlige rettigheder og sociale forpligtelser; b) om social lighed og kulturel mangfoldighed.
- 2) Medborgerskab drejer sig om politik og involverer derfor adgang til og indflydelse i centrale sektorer i det moderne samfund: arbejde, uddannelse og bolig.
- 3) Medborgerskab udøvet gennem civilsamfundets frivillige organisationer betyder også deltagelse i samfundets magtkampe. Medborgeres ret til deltagelse i frivillige foreninger, som er uafhængige af statens magt, er et grundlæggende element i et demokratisk samfund. Det civile samfund og staten fungerer i et komplementært forhold til hinanden (Keane, 1998).
- 4) Medborgerskab er i sit væsen gensidigt og pluralt. Denne gensidighed og pluralitet er et begrebsmæssigt fremskridt i forhold til det modsætningsfulde, luftige slogan “multikulturalisme”, som for nogle mennesker er et universalmiddel og for andre en pestilens. En teori om medborgerskab forstærker ikke, men modificerer i heldigste fald et statisk, “essentialistisk” kulturbegreb, som pro-

klameres højt i flere politiske sammenhænge, især i retorik angående “kultursammenstød” eller “religionskrig”.

- 5) Medborgerskab er mere et løfte end en trussel. Begrebet omfatter flertydigheden uden at postulere de ovenfor nævnte forhindringer, som går under betegnelsen “multikulturalisme”, med oppustet “identitetspolitik” på den ene side og opstrammet “integrationspolitik” på den anden side.

Forskning om identitet og integration

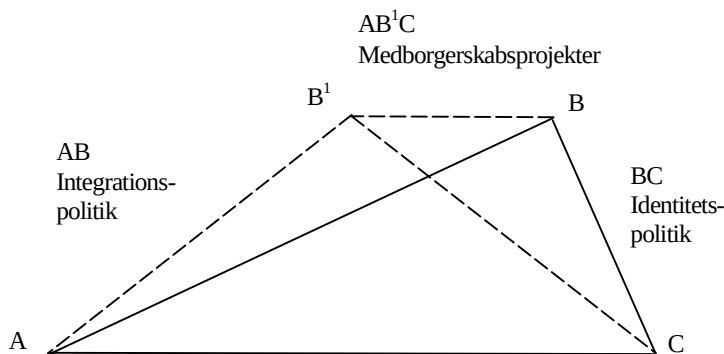
Forskning vedrørende de etniske minoriteter har endnu ikke forholdt sig afbalanceret til integration og identitet. De fleste forskere inden for socialvidenskaberne i Danmark har siden 1983 koncentreret sig om hver sin side af indvandrerforskningens “bjerg”. (Langt de fleste havde dog “integration” i deres projekttitler). Integrationstilgangen udgør den mest gradvise stigning mod bjergets top og er derfor den mest befærdede vej op. Definitioner af integrationsbegrebet har sjældent været en hjælp, idet forskerne næsten alle sammen har lagt vægten på en statisk forklaringsmodel om den fremmede og værtskulturen. I denne forskning har man, som kritikere har påpeget (Schwartz, 1985; 1990; Schierup, 1993), ofte tilpasset sig politikernes krav.

Forskning, som beskæftiger sig med de etniske minoriteters “identitetspolitik”, har været en sjældenhed, idet den repræsenterer den stejle og dårligt afmærkede sti mod toppen. Kun få har forsøgt at bestige bjerget ad den vej (Røgilds, 1995; Mørck, 1998; Schwartz, 2001). Hvorfor løbe denne risiko, når der findes en lettere vej op ad “integrationspolitikens” bjergskråning? (se figur 1.1). Kritikere af identitetspolitikken og dens forskere har ved lejlighed brugt de nedvurderende betegnelser “etnisk kitsch” og “nostalgi” (Necef, 1992).

Det, jeg finder forfriskende ved begrebet “medborgerskab”, er, at det gør “integrations-” og “identitets”skråningerne mere lige og mindre ideologiske. “Bjerget” bliver en ligebeinet trekant og åbner for en reel udforskning.

I deres oversigt over “Etniske Minoriteters Indflydelseskanaler” konkluderer Hammer & Bruun (2000: 46-47), at størstedelen af bestræbelserne for opnåelse af sociale og politiske rettigheder for minoriteter i Danmark er styret af danske organisationer. Denne konklusion synes at understrege en mangel på initiativer fra danske organisationers side til at involvere medlemmer fra andre etniske grupper, men samtidig også en mangel på initiativ fra de etniske grupper selv. Kan dette ikke kaldes en “vilje til magtesløshed” eller i det mindste en udbredt ligegyldighed?

Figur 1.1. Forholdet mellem medborgerskabsprojekter, integrationspolitik og identitetspolitik

Note: 1980-2000: $AB > BC$; 2001 $\rightarrow$: $AB^1 = B^1C$.

Vores projekt skulle kunne give nogle kvalificerede svar på denne formodede “mangel” fra indvandrems, flygtningenes, de etniske minoriteters og anden-generationsindvandrems side. Vi forsøger at beskrive, hvilke ressourcer og erfaringer folk besidder og anvender, og ikke blot hvad de mangler, især i forhold til “vores” kulturelle færdigheder. Dette er ikke for at romantisere deres eksotiske kultur. Studier af medborgerskab vil på dette felt synliggøre adskillige udsagte og nogle eksplicite alliancer mellem organisationer, som presser på for anerkendelse og for opnåelse af konkrete institutionelle mål.

Ólafsdottirs projekt er baseret på deltagerobservation blandt unge albanere fra Makedonien. Deres aktiviteter er klart intra-etniske; involverer ikke andre minoritetsgrupper, og sjældent danskere. Antropologen selv er fra Island! “Identitetsdannelse” er et nøgleord i hendes projekt; hendes informanter forbinder “identitetspolitik” med “integrationspolitik”. Interviews og samtaler viser imidlertid, at det at få en god uddannelse i Danmark er tæt knyttet til langsigtede mål for politisk anerkendelse og “befrielse” for albanerne i Kosova og Makedonien. Siden Jugoslaviens voldsomme opbrud har albanerne været blandt de mest aktive i en mobilisering af dansk politisk offentlighed til fordel for deres etniske/nationale interesser.

Den udbredte accept af Kosova albanerne i Danmark er til dels opnået ved disse sporadiske græsrodsorganisationers arbejde i diaspora. Lignende kan siges i kurdernes tilfælde. En af de mest aktive foreninger i 1970’erne var “Foreningen af Arbejdere fra Tyrkiet” (FAT), hvis medlemsskare var etnisk kurdisk og venstrefløjspolitisk.

En af “medborgerskabets mange stemmer” knytter sig derfor til intra-etnisk vedligeholdelse og mobilisering, som til tider kan finde sted i en offentlig demonstration for international opmærksomhed. Vores forskning vil ikke anskue intra-etnisk identitetspolitik og tvær-etnisk integrationspolitik som modsatrettede kræfter. Hammer & Bruun har fokuseret på den ene form for tvær-etnisk organisering og er gået uden om den anden. Jeg vil antage, at intra-etniske organisationer og klubber (især de albanske, kurdiske og palæstinensiske) har haft stor politisk indflydelse i nordisk international politik. Ad hoc alliancer mellem danske politiske partier, NGO'er og de intra-etniske interessegrupper har opnået stærke stemmer i den politiske offentlighed. Foreningslivet er utvivlsomt hjørnestenen i begrebet medborgerskab og det civile samfund. Det er gennem aktiviteter i frivillige foreninger, at man skaber “civic culture” eller på dansk “medborgerkultur” (den amerikanske forsker Robert Putmans term omtalt i Gundelach & Torpe, 1999: 71).

Centralt i denne medborgerkultur er kunsten “at forhandle tilhørsforhold”. Yasemin Nuhoglu Soysal (1994), der er professor i statsvidenskab, formulerer det således i sin oversigt over indvandreernes deltagelse i politik og det civile samfund:

Identitetspolitik, som den gennemtrænger repertoiret vedrørende migrantorganiseringen, er ikke en simpel genfødsel af “etniske identiteter” eller “traditioner”. Den tjener som et middel, gennem hvilket der kan deltages i politik og *forhandles tilhørsforhold*. Det er en ny måde at forholde sig til fælles rettigheder og herboende fremmede på og til anerkendelse af forskellige indvandrer kulturer (Soysal, 1994: 11; oversat af JS og KR; kursiv JS).

“At forhandle tilhørsforhold” er denne bogs centrale tema. Soysals studie drejer sig med hendes egne ord imidlertid om “eksplicit at inkorporere politik og medlemsrettigheder, ikke deres implementering og praktisering” (Soysal, 1994: 10). Vores arbejde i bogen er rettet præcis mod “implementeringen og praksis” for de folks vedkommende, for hvem denne integrationspolitik er skabt. Vores projekter sætter fokus på de etniske ildsjæle og Tordenskjolds soldater.

Find fem felter

Et af de feltarbejder, som danner repertoiret i *Medborgerskabets mange stemmer*, har et af flere medborgerhuse på Nørrebro som sit udgangspunkt. Camilla Kehlets studie af de “aktive” og deres erfaringer i de politiske interesseorganisationer i det multietniske miljø afslører, hvorledes et medborgerhus giver mulighed for at forbinde personligt og offentligt liv. Motivationen for at engagere sig i politik udspringer af forskellige slags personlige

historier, ikke bare af ens etniske rødder. Kehlet viser, at ønsket om at hæve sig over stereotypisk etnicitet er en af de stærke drivkræfter bag de “aktive” aktivitet. Blandt de “aktive” er en insisteren på at være en både/og og ikke en enten/eller som i Hamlets tilfælde.

Udgangspunktet for Rikke Iversens feltarbejde er det tidsbegrænsede forsøg med et bydelsrådhus på Indre Nørrebro. Ligesom Kehlet er Iversen interesseret i formen og stilen, som de etniske grupper lokalt lægger for dagen i debatter, dialoger og fælles aktioner over for de danske kommunalt ansatte. Iversens sammenligning af flere projekter i forsøget afslører integrationens og identitetsstrategiernes mangeartethed i det lokale bydelsråd og viser, hvorledes denne pluralitet ved forskellige lejligheder resulterer i en forhandlet enighed.

De to slags “huse” – bydelsrådhus og medborgerhus – ligger tæt på hinanden på Nørrebro. Stemningen i henholdsvis bydelsrådhus og medborgerhus er dog påfaldende forskellig, blandt andet fordi de “aktive” i medborgerhuset kan slippe ud af deres fastlåste roller som de “fremmede”, der skal integreres. I Iversens studie er integrationen selve dagsordenen.

Torben Vennings deltagelse i hverdagen på en islamisk friskole, også i København, leverer en særlig mulighed for at studere komplementariteten mellem integrationsproces og identitetsarbejde. Det er ikke altid gået glat for deltagerne i disse kombinerede projekter med identitet og integration. Hvor Soysals “forhandling af tilhørsforhold” (1994) er indbygget i den demokratiske proces, præsenterer både Ólafsdóttirs og Vennings artikler aktuelle eksempler på en inkluderende og udvidende opfattelse af medborgerskab. Sesselja Ólafsdóttir har som nævnt været deltagerobservatør i det københavnske miljø af unge albanere fra republikken Makedonien, og hun var specielt opmærksom på måderne, hvorpå hendes venner og informanter kombinerede deres politiske og kulturelle identiteter med deres strategiske uddannelsesmæssige mål. Deres integration og mobilitet i det danske uddannelsessystem har samtidig til formål at styrke deres kulturelle og etniske identitet.

Pedro Zagals studie af bestræbelserne for etableringen af en muslimsk begravelsesplads i Københavnsområdet afrunder vores studier af medborgerskab. Ved afslutningen af hans feltarbejde er forhandlingerne omkring projektet sandsynligvis overgået til danske myndigheder. Motivationen og initiativet til begravelsespladsen synes at have bevæget sig ud af hænderne på de muslimske grupper. Pedro Zagals artikel fastholder sit fokus på de islamiske deltageres arbejde som et grundlæggende udtryk for deres medborgerskab.

Paraplyer og jordbærplanter: to organisationsformer

De første to artikler i bogen, Camilla Kehlets og Rikke Iversens, har som nævnt begge tilknytning til Nørrebro indvandrersamfund, og de belyser, hvordan medlemmers aktivitet opleves af dem selv. Iversen undersøger primært de inter-etniske og Kehlet de tvær-etniske grænseflader.

Disse to studier beskæftiger sig med medlemmer fra diverse etniske og religiøse organisationer, som samarbejder omkring en fælles målsætning vedrørende flygtninge og indvandrere i Danmark. Disse organisationer kan kaldes paraplyorganisationer. En af organisationerne bruger faktisk paraply i sit navn: "POEM" (Paraply Organisation for Etniske Minoriteter). En talsmand for POEM udtrykte organisationens mål som en bestræbelse for integration i det danske samfund. Der er, tilføjede han, medlemmer af paraplyorganisationer, som også deltager i etniske og religiøse organisationer fra "hjemlandet". Han mente endvidere, at aktiviteter i disse hjembaserede bevægelser kan have en "bivirkning" i forhold til integrationsprocessen.

Foreningsarbejdet er en praktisk øvelse i medborgerskab for danskere såvel som de etniske minoritetsmedlemmer. For at etablere foreningsrødder i København kræves formuleringsevner og danskkundskaber. Ligesom der er paraplyorganisationer, kan man også identificere "jordbærplanteorganisationer". De tre sidste artikler undersøger primært intra-etniske projekter. De intra-etniske bevægelser og organisationer kan sammenlignes med jordbærplanter i deres måde at vokse på med udløbere fra en enkelt "moderplante". Jordbærplanteorganisationer har global forbindelse til fællesskaber i andre diasporaer og på hjemstavnen.

Paraplyer og jordbærplanter hører begge til det danske klima med dets sæsonmæssige forandringer. De to metaforer kan typificere og opsummere de fem felter i vores studier, men vi vil anbefale læserne ikke at tage disse metaforer for bogstaveligt. Hovedaktørerne i studierne er "iværksættere", som ikke udelukkende er repræsentanter for deres respektive kulturer, men medborgere i det danske politiske samfund. Vi finder måderne og midlerne til praktisering af medborgerskabet mere signifikante end reproduktionen af kulturtræk.

Ikke sommerfuglesamling

Antropologer, som følger Edmund Leachs råd (1961), gør stadig deres læsere opmærksom på, at antropologi ikke er "sommerfuglesamling". Vi er ikke beskæftiget med at finde og klassificere eksotiske kulturer. Såfremt vores projekter stadig fokuserer på mangfoldighed, er vi først og fremmest opsat på at gøre rede for den mangfoldighed, der forstås som en konse-

kvens af social aktivitet. Antropologer indsamler ikke sommerfugle, og de sætter heller ikke kulturer på knappenåle for at konservere dem på deres autentiske stade. Disse advarselsord er særligt passende i forbindelse med undersøgelsesfeltet “de fremmede blandt os”. Den stereotype fremstilling af “de fremmede” dramatiserer blot forskellen. “Kulturforskelle” er typisk formuleret enten som “kløfter” eller som “sammenstød”. Afstanden mellem “os” og “dem” er altid for stor eller for lille, aldrig passende. Hvis vi som antropologer er opmærksomme på forskelle, er det hovedsagelig, fordi vi er interesseret i social interaktion: folks aktivitet inden for og mellem grupper. “Interaktion”, “transaktion” og “interface” er nogle af de termer, vi og vores kolleger inden for socialvidenskabene foretrækker til beskrivelse af de igangværende processer. Vi er interesseret i medlemskab og fællesskaber, og hvordan disse skaber og bevarer grænser i forhold til hinanden.

En anden af vores gode rådgivere er den norske antropolog Fredrik Barth, som i sin introduktion til bogen *Ethnic Groups and Boundaries* (1969) opfordrede sine læsere til at fokusere på grænsedragningerne snarere end på det “kulturelle stof, som omfattes af grænserne” (1969: 15). “Det kulturelle stof” forsvinder ikke ved Barths berømte advarsel. “Stoffet” eksisterer, men det bliver hele tiden omskabt igennem social interaktion. Fredrik Barth negligerede ikke kulturen, men han lærte os at forstå kultur som processuel og ikke som en fastlåst substans. Vi blev nu opfordret til at undersøge sociale situationer, hvor kulturelle forskelle havde varierende betydning for de forskellige aktører. Barths undertitel til *Ethnic Groups and Boundaries* var “The Social Organization of Culture Difference”.

Fredrik Barths præcise vejledning i studiet af multietniske felter er udmærket fulgt i antropologen Gerd Baumanns bog om Southall, en forstad til London (Baumann, 1996; Schwartz, 1999). Baumann gør i bogen rede for de måder, hvorpå borgerne italesætter deres kultur og deres etniske fællesskaber. Han skelner mellem, hvad han kalder den “dominante diskurs” (styrende; hovedsagelig med brug af det britiske talesprog) og den “demotiske diskurs” (mere folkelig; med brug af nabolagrpræget talesprog). Beboerne i Southall bliver dygtige til at anvende begge disse diskurser. Baumann benævner det “dobbelt diskursiv kompetence”, og han viser, hvorledes medlemmerne af de forskellige etniske grupper navigerer og improviserer strategier for at forbedre deres forhold og livschancer. I Danmark er “integration” et nøgleord i den dominante diskurs, men ordets betydning kan bøjes i nogle situationer på Nørrebro og dermed fremkalde et ironisk, folkeligt udtryk. Pedro Zagal citerer en informant, som gav udtryk for, at det at blive

begravet på muslimsk vis er det bedste tegn på hans integration i det danske samfund. Her eksemplificeres Baumanns “dobbelte diskursive kompetence”.

Til slut endnu nogle fremmede ord

På en intensiv workshop i forbindelse med “Magtudredningen” i januar 2001 blev den britiske, politiske antropolog Susan Wright forundret over at høre, at det danske ord for “stemmer” ved et valg er det samme som “stemmer” i en samtale. “Det må I bruge i jeres bog!”, udbrød hun entusiastisk.

Hun blev også forundret over den dobbelte betydning af det danske ord “politik”. De engelske termer “policy” og “politics” repræsenterer helt forskellige former for sociale erfaringer. Det danske øre opfanger kun de erfaringer, der hentydes til ved termen “politik” i dets egentlige sammenhæng. Betyder det lovgivning? Betyder det Machiavellianske strategier til opnåelse og vedligeholdelse af magt og magtspil? Således betyder termen “indvandrerpolitik” generelt specifikke love og forordninger rettet mod en kategori af mennesker, som ikke er indfødte danske borgere: Gæstearbejdere, fremmedarbejdere, immigranter, flygtninge, andengenerationsindvandrere, medlemmer af etniske minoriteter, nye danskere med en anden kulturel baggrund. Disse er de oftest hørte og offentligt godkendte termer, der anvendes om en gruppe af befolkningen, for hvem indvandrerpolitikken er skabt, debatteret og omformet.

En anden betydning af ordet politik fremgår af den danske talemåde: “Der går politik i det”. Denne vending peger på, at en kamp om magten finder sted. “Indvandrerpolitik” kunne meget vel henvise til en kamp om indflydelse mellem personer, grupper og organisationer, som befinder sig inden for den altfavnende kategori “indvandrere i Danmark”.

Da artikelforfatterne i 1999 foreslog emner til antropologiske feltarbejder, forudså vi ikke, at adskillige af disse emner ville få dramatisk nyhedsværdi i de første måneder af 2001. Sesselja Ólafsdóttirs samtaler med unge albanere i København og hendes sommerbesøg i Tetovo, Makedonien, i 1997 fik en anden betydning, da voldelige etniske konflikter brød ud i den del af det tidligere Jugoslavien. Pedro Zagals undersøgelse af muslimer i Danmark og deres forsøg på at etablere en begravellesplads syntes en kort overgang at skulle bære frugt, men en realisering står nu igen hen i det uvisse. Rikke Iversens studie af organisationer med centrum i et bydelsrådhus kaster lys over andre aspekter af identitets- og integrationserfaringen. Med afslutningen på det kommunale forsøg som følge af den københavnske afstemning i september 2000 overgår Iversens tætte studie af personer og grupper til hi-

historien. Kehlets studie foregriber den offentlige strid om dobbeltmedlemskab i danske politiske partier og etniske/religiøse organisationer.

Sluttelig perspektiverer Torben Vennings observationer af børn i en muslimsk friskole emnet medborgerskab og dets kombination af identitet og integration. Efter den 11. september har der igen i den danske offentlighed været ytre mistænksomhed over for de islamiske friskoler.

Samtlige disse studier er etnografiske fortællinger i nutid. Som samtidshistorie er de ufærdige. Ikke en eneste af artiklerne vil tillade læseren at falde til ro, som om tid og rum var frosset i en fast kulturel form.

(Oversat fra engelsk af Kirsten Rønne)

Litteratur

- Barth, Fredrik (1969). "Introduction", in Fredrik Barth (ed.), *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Bergen: Universitetsforlaget.
- Baumann, Gerd (1996). *Contesting Culture: Discourses of Identity in Multi-ethnic London*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Baumann, Gerd (1999). "Multicultural Theory, II: The Values and the Valid: What Is It Prof. Taylor Should 'Recognize'?", in *The Multicultural Riddle: Rethinking National, Ethnic, and Religious Identities*. London: Routledge.
- Engholm, Gitte & Nanna Mik-Meyer (1998). "Vi har et tilbud, Esad: Om kommunal integration af bosniske flygtninge i Danmark", i Berit Berg (red.), *Kommet for å bli? Om integration og tilbakevending blant bosniske flygtninger i Norden*. København: Nord.
- Goul Andersen, Jørgen, Lars Torpe & Johannes Andersen (2000). *Hvad folket magter: Demokrati, magt og afmagt*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Gundelach, Peter & Lars Torpe (1999). "Befolkningens fornemmelser for demokrati: foreninger, politisk engagement og demokratisk kultur", i Jørgen Goul Andersen et al. (1999), *Den demokratiske udfordring*. København: Nord.
- Hammer, Ole & Inger Bruun (2000). *Etniske minoriteters indflydelseskanaler*. Århus: Magtudredningen.
- Herzfeld, Michael (1992). *The Social Production of Indifference. Exploring the Symbolic Roots of Western Bureaucracy*. Chicago: University of Chicago Press.
- Keane, John (1998). *Civil Society: Old Images, New Visions*. Cambridge: Polity Press.
- Korsgaard, Ove (2001). "En republikaner i Grundvigsk klædedragt", i Ove Korsgaard (red.), *Poetisk demokrati: om personlig dannelse og samfunds dannelse*. København: Gads Forlag.
- Leach, Edmund (1961). *Re-thinking Anthropology*. London: Athlone.
- Mørck, Yvonne (1998). *Bindestregsdanskere. Fortællinger om køn, generationer og etnicitet*. København: Forlaget Sociologi.

- Mørck, Yvonne (2001). "Etniske minoritetsunge og demokratisk medborgerskab", i Ann-Dorte Christensen & Birte Siim (red.), *Køn, demokrati og modernitet: mod nye politiske identiteter*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Necef, Mehmet Umit (1992). "Modernitet og Etnicitet: Dyrker indvandrerforskere nostalgi og æstetik?", *Dansk Sociologi*, Vol. 3, No. 3, pp. 51-71.
- Ordbog over det danske Sprog* (1932). København.
- Rasmussen, Manuela Plank (1998). "I Herlev går det godt", i Ann-Belinda Preis (red.), *Kan vi leve sammen? Integration mellem politik og praksis*. København: Munksgaard.
- Røgilds, Flemming (1995). *Stemmer i et grænseland: en bro mellem unge indvandrere og danskere?* København: Forlaget Politisk Revy.
- Schierup, Carl-Ulrik (1993). *På kulturens slagmark: Mindretal og størretal taler om Danmark*. Esbjerg: Sydjysk Universitetsforlag.
- Schwartz, Jonathan (1985). *Reluctant Hosts: Denmark's Reception of Guest Workers*. Copenhagen: Kultursociologiske Skrifter.
- Schwartz, Jonathan (1990). "On the Representation of Immigrants in Denmark", in Flemming Røgilds (ed.), *Every Cloud Has a Silver Lining*. Copenhagen: Kultursociologiske Skrifter.
- Schwartz, Jonathan (1999). "Review of Gerd Baumann". *Tidsskriftet Antropologi*, Vol. 40, pp. 186-188.
- Schwartz, Jonathan (2001). "Low Profile Diasporas? Ethnic Communities from the Republic of Macedonia in Copenhagen", in M. Povrzanovic Frykman (ed.), *Beyond Integration: Challenges of Belonging in Diaspora and Exile*. Lund: Nordic Academic Press.
- Sennett, Richard (1999). "Growth and Failure: the New Political Economy and Its Culture", in M. Featherstone & S. Lash (eds), *Spaces of Culture: City, Nation, World*. London: Sage.
- Sennett, Richard (2000). *Det fleksible menneske*. Højbjerg: Hovedland. (Oprindeligt på engelsk: *The Corrosion of Character*, 1998).
- Soysal, Yasemin Nuhoglu (1994). *Limits of Citizenship: Migrants and Postnational Membership in Europe*. Chicago: University of Chicago Press.
- Stolcke, Verena (1995). "Talking Culture: New Boundaries, New Rhetorics of Exclusion in Europe". *Current Anthropology*, Vol. 36, No. 1.
- Taylor, Charles (1994). "The Politics of Recognition", in D.T. Goldberg (ed.), *Multiculturalism: a Critical Reader*. Oxford: Blackwell.
- Turner, Terence (1993). "Anthropology and Multiculturalism: What Is Anthropology That Multiculturalists Should Be Mindful of It?", *Cultural Anthropology*, Vol. 8, No. 4.
- Verdery, Katherine (1994). "Ethnicity, Nationalism and State-making: Ethnic Groups and Boundaries: Past and Future", in Hans Vermeulen & Cora Govers (eds), *The Anthropology of Ethnicity: Beyond "Ethnic Groups and Boundaries"*. Amsterdam: Het Spinhuis.

Kapitel 2

Den demokratiske barriere

Camilla Kehlet Christoffersen

Dansk demokratiforståelse og politisk aktive indvandrere

Det er en kendsgerning, at flygtninge og indvandrere er underrepræsenterede i det danske politiske liv. Det forklares ofte med manglende evne eller vilje til at blive integreret. Denne artikel viser derimod, at en særlig dansk demokratiforståelse og den måde, man deltager politisk på i Danmark, kan være blandt årsagerne til, at mange indvandrere og flygtninge ikke bliver politisk aktive. Problemet er, at den danske demokratiforståelse i praksis kan virke som en barriere for flygtninge og indvandreres politiske deltagelse.

Den dominerende diskurs omkring politisk deltagelse i Danmark, dvs. den måde, man taler om og opfatter politisk deltagelse, baserer sig dels på specifikke antagelser om demokrati, dels på kulturelle forestillinger om, hvordan man opnår politisk legitimitet. Demokrati er imidlertid ingen dansk opfindelse, men er lokalt funderet i specifikke værdisystemer og de kulturelle forestillinger, som er fremherskende i forskellige samfundsmæssige kontekster. Eller som Knudsen & Wilken udtrykker det: "Det politiske liv er en del af kulturen, og der er kulturelle normer for, hvordan politik tager sig ud" (Knudsen & Wilken, 1993: 60).

Denne artikel er baseret på et feltarbejde blandt politisk aktive indvandrere i København, og den tager udgangspunkt i deres opfattelser af og erfaringer med det danske politiske felt. I artiklen analyserer jeg, hvilke barrierer for politisk deltagelse der ligger i den danske demokratiforståelse, og hvordan barriererne især bliver tydelige i forhold til politisk aktive indvandrere. Den danske demokratiforståelse er historisk set påvirket af Grundtvig og Hal Koch, og såvel Grundtvigs folkebegreb som Kochs opfattelse af demokratiet som en livsform er derfor relevante for undersøgelsen. Gennem en sag om stemmehandel i indvandremiljøerne, som kom frem i medierne i foråret 2000, skitserer jeg, hvilke kulturelle antagelser om politisk legitimitet og deltagelse der ligger til grund for den demokratidiskurs, der kendetegner det politiske felt i dag. Derudover giver artiklen et indblik i forskellige politisk aktive indvandreres erfaringer med det danske politiske felt.

De politisk aktive indvandrere

De politisk aktive indvandrere, som denne artikel handler om, udgør ikke nogen ensartet gruppe. De har forskellig etnisk baggrund, der er unge og ældre, første- og andengenerationsindvandrere, mænd og kvinder. De deltager også politisk på forskellige måder. Nogle er medlemmer af et politisk parti, mens andre er aktive i for eksempel tværetniske minoritetsorganisationer og -foreninger, som CEMYC (Council of Europe Minority Youth Committees), G2 (Aktiv Generation To), POEM (Paraplyorganisation for Etniske Minoriteter) og INDSAM (Indvandrerforeningernes Sammenslutning). Fælles for mange af dem er, at de gennem deres deltagelse i foreningerne også har fået kendskab til officielle politiske organer, for eksempel Nævnet for Etnisk Ligestilling, Rådet for Etniske Minoriteter samt diverse arbejdsgrupper og udvalg nedsat af politiske partier. Flere af informanterne deltager i forskellige nævn og udvalg, mens andre sidder i Københavns Borgerrepræsentation eller et kommunalt byråd. Alle informanterne har således erfaring med danske politiske fora.

Det gælder for en del af informanterne, at de deltager i mange forskellige politiske fora på én gang, såvel specifikke minoritetsfora som danske politiske fora. Hovedparten af de politisk aktive indvandrere i undersøgelsen er i dag primært aktive i minoritetsforeninger, men de har enten selv været medlemmer af danske politiske partier eller har samarbejdet med politiske partier i forbindelse med specifikke projekter eller kampagner. Kun enkelte af informanterne er decideret partipolitisk aktive. For hovedparten af informanterne gælder det, at deres kontakt til det danske politiske felt går gennem projekter, udvalgsposter, konferencer, nævn og råd, som alle mere eller mindre specifikt handler om problemstillinger vedrørende etniske minoriteter.

Feltarbejdet fandt sted i foråret 1999. Udgangspunktet var Nørre Allé Medborgerhus på indre Nørrebro. Medborgerhuset er hjemsted for en række foreninger og organisationer, heriblandt en del tværetniske minoritetsforeninger. Derudover afholdes ofte debataftener, paneldiskussioner og mere sociale arrangementer i medborgerhuset, hvor mange af de aktive medlemmer fra foreningerne deltager. Udover ved disse arrangementer kan det være svært at møde de aktive medlemmer i foreningernes lokaler i medborgerhuset, fordi langt de fleste af dem bruger deres fritid på det politiske arbejde, da de enten studerer eller arbejder til daglig. De fleste data er derfor indhentet via interviews med informanterne og ikke fra deltagerobservation i for eksempel medborgerhuset. En vigtig del af feltarbejdet har dog bestået i at gå til debataftener samt deltage i konferencer og lignende. Det har givet mig et indblik i, hvor lille den minoritetspolitiske verden er. Det er

ofte de samme mennesker, der deltager i de forskellige arrangementer. Samtidig er der utrolig mange foreninger og organisationer, men kun få aktive, idet mange af de aktive er med i flere forskellige foreninger på en gang. En tæt knyttet minoritetspolitisk verden, som ligner det "minority circuit", Amit-Talai (1996) har beskrevet i den multikulturelle metropol, Montreal.

Informanternes erfaringer med danske politiske fora

Der er blandt informanterne forskellige holdninger til etniske minoriteters muligheder for at få indflydelse på den politiske dagsorden i Danmark. Det hænger blandt andet sammen med erfaringerne med deltagelse i forskellige danske politiske fora. Hovedparten af de foreningsaktive har et ambivalent forhold til de politiske partier. På den ene side er det deres opfattelse, at etniske minoriteter har svært ved at opnå indflydelse i danske politiske partier, og på den anden side mener de, at netop deltagelse i danske partier er den bedste vej til at få indflydelse på den politiske dagsorden i det danske samfund. Nogle af de interviewede mener, at det godt kan lade sig gøre at få indflydelse i et politisk parti, men at det kræver, at man "tilpasser sig", mens andre oplever, at man godt kan være med, men ikke får nogen reel indflydelse.

En udtalelse fra en af de unge aktive, som har deltaget i forskellige danske politiske fora, illustrerer oplevelsen af ikke at have indflydelse:

Vi har ikke nogen slagkraft overhovedet. Der er ingen, der lytter til os, når vi klager... Man har sagt: "I skal forene jer", "I skal melde jer til politiske dit og dat", men det er intet... Jeg sidder selv i et politisk råd, og hver gang, der kommer en fra en indvandrerorganisation, siger man: "Ja, ja, fint nok". De bliver næsten behandlet dårligere, end hvis det er en af de lokale nede fra torvet, der spørger om et eller andet.

Selv om de fleste af de unge politisk aktive i undersøgelsen gav udtryk for, at man skulle være partipolitisk aktiv for reelt at få politisk indflydelse i det danske samfund, var de meget kritiske over for den rolle, man som indvandrer kunne komme til at spille i et politisk parti.

Et af deres kritikpunkter i forhold til danske politiske fora er, at de politisk aktive med indvandrerbaggrund ofte oplever, at de kun er med i udvalg og lignende, for at disse udadtil kan profilere sig som 'tværetniske'. Eksempelvis fortalte en af de unge, som er aktiv i en tværetnisk ungdomsforening, at hun har siddet i masser af udvalg, hvor hun har oplevet, at "de synes, det er fedt, fordi jeg er sort". Hun uddybede det nærmere:

Folk er blevet så bevidste om, at det er korrekt 'at give plads', så i forskellige udvalg sidder der en med etnisk baggrund. Så er man jo rigtig god, og man kan

sige: "Ja, vi har også en indvandrer". Man kan virkelig mærke, at folk nærmest er stolte, når de siger det. Men altså, hvis man bare sidder der som pynt, som man i de fleste tilfælde gør ... So what, ikk'.

Denne oplevelse deles af flere af de aktive, der taler om, at politikere med indvandrerbaggrund er "kransekagefigurer", at de bliver brugt som "pynt", og at de udelukkende er med som "stemmeslugere", dvs. for at få indvandrerstemmer.

Flere af informanterne var af den opfattelse, at det kan være svært at kæmpe for bedre forhold for etniske minoriteter gennem et politisk parti, fordi "i et parti repræsenterer du ikke de etniske minoriteter, men dit parti", som én udtrykte det. Andre mente, at det netop er prædikatet "indvandrerrepræsentant", der kan gøre det svært at få indflydelse i et dansk politisk parti.

For eksempel fortalte en af de unge, som har været aktiv i et dansk politisk parti, at han ofte oplevede, at hans synspunkter ikke blev taget alvorligt, fordi han blev set som repræsentant for en eller flere indvandrergrupper. Det betød, at han blev opfattet som varetager af disse gruppers interesser, mere end som medlem af partiet. Selv mener han ikke, at der er noget forkert i at ville varetage en bestemt gruppes interesser gennem et politisk parti, og han vil gerne være politiker med en "hjertesag":

Jeg har aldrig forstået det der med indvandrerpolitikere. Findes der lokalplanspolitikere eller miljøpolitikere? Nej, det gør der ikke, men vi har altid sådan en ekstra ting på vores titler. Det er derfor, jeg siger, at jeg ikke vil være indvandrerpolitikere. Jeg er politiker med indvandrerbaggrund, og min hjertesag er indvandre-re, ligesom alle andre har hjertesager. Ja, jeg kæmper for indvandrere, men jeg kæmper lige så meget, hvis jeg synes Øresundsforbindelsen er noget hø. Hvis folk vil kalde det indvandrerpolitiker, så skal de også give emblemer til alle andre.

En anden af informanterne, som er aktiv i forskellige minoritetsforeninger, fortalte, at han flere gange har overvejet at blive aktiv i et politisk parti, og at han er blevet opfordret til at stille op for Enhedslisten ved et lokalvalg på Nørrebro. Han valgte at sige nej, fordi han mener, at hvis man er indvandrer i et politisk parti, så får man automatisk tildelt rollen som minoritetsrepræsentant.

En anden forklaring på, hvorfor det kan være svært for en person med indvandrerbaggrund at opnå indflydelse i et politisk parti, gav en af de tidligere partipolitiske aktive unge. Han fortalte, at han ofte oplevede mistillid fra sine partifæller, fordi han var medlem af en islamisk organisation, og at de derfor troede, at "ham der kommer fra en eller anden organisation, så det er nok deres dagsorden, der er ved at blive repræsenteret".

Flere af de politisk aktive i denne undersøgelse, navnlig de unge, giver således udtryk for det paradoks, at det som indvandrer i et politisk parti kan være svært at få indflydelse på indvandrer-politiske spørgsmål, fordi man som politiker skal repræsentere 'partiet' og ikke en specifik interessegruppe. På den anden side kan det være svært for indvandrere at være partipolitikere, fordi de netop på grund af deres indvandrerbaggrund ses som repræsentanter for en eller flere indvandrergrupper.

En del af de aktive pegede desuden på, at det kan være svært at være aktiv i et politisk parti, hvis ikke man vil "miste sig selv". En af informanterne fortalte således, hvad hun anså som årsagen til, at der ikke er flere med indvandrerbaggrund, som melder sig ind i politiske partier:

Hvis du som minoritet er alene til for eksempel vælgermøder, så kan det godt være svært, hvis man hele tiden skal overbevise og forklare. Man skal være temmelig stærk. Det er ikke kun det, at man skal kende til spillets regler, og at man skal kunne argumentere. Man skal faktisk være ligesom de andre for at komme videre op i det system eller hierarki, og så er der bare den fare, at du kan miste dig selv.

En anden af informanterne forklarede tilsvarende:

Der er nogle, der skal gå ind i almindelige politiske partier, men det er meget svære vilkår, man går ind i det politiske liv på. Det er det, fordi man står som én person over for en hel gruppe, der ser én være anderledes, og som én, der skal tilpasse sig.

Det kan virke paradoksalt, at informanterne på den ene side ikke ønsker at blive opfattet som minoritetsrepræsentanter, mens de på den anden side forsøger at opnå indflydelse på den politiske dagsorden – netop på minoritetsområdet. Jeg vil i det følgende vise, at dette ikke er et paradoks, men derimod giver mening i forhold til en særlig dansk demokratiforståelse, hvor det at blive opfattet som indvandrerpolitiker eller minoritetsrepræsentant betyder, at man har svært ved at opnå politisk legitimitet.

Den danske demokratiforståelse

Den danske demokratiforståelse er i høj grad begrebsliggjort af højskolemanden og teologen, Hal Koch. I nyere tid repræsenterer Hal Koch og juristen og filosofen Alf Ross to vidt forskellige demokratiforståelser. Selv om Alf Ross' opfattelse af demokratiet som metode også gør sig gældende i det danske demokrati, er det især Hal Kochs demokratiopfattelse, der har haft indflydelse på, hvordan vi opfatter demokrati i det danske samfund (Fonsmark, 1990; Korsgaard, 1997; Andersen, 1998; Fransson, 1998). Den historiske kontekst for Hal Kochs tanker om demokratiet var den diskussion

omkring forholdet mellem staten og civilsamfundet, som opstod efter Anden Verdenskrig. Kochs demokratibegreb er et folkeligt, medborgerligt begreb, som lægger vægt på civilsamfundet i modsætning til på statsmagten.

Hal Kochs medborgerskole

Hal Koch var inspireret af det grundtvigianske folkebegrebs ideer om folkevækkelse og opdragelse, men – i modsætning til Grundtvig – var det for Hal Koch ikke det nationale, kulturelle, der skulle binde folk sammen. Det var samlingen omkring demokratiet. Hvor Grundtvig talte om at opdrage folket til at blive et nationalt folk, talte Hal Koch om at opdrage folket til at blive medborgere (Korsgaard, 1997: 348-354).

Hal Koch mente – som Grundtvig – at oplysning og opdragelse af folket skulle ligge i højskolernes regi, ikke hos statsmagten. Ifølge Hal Koch skulle højskolen fungere som en slags “medborgerskole”, hvor folket skulle opdrages til politisk modenhed gennem oplysning samt tildeling af rettigheder og pligter (ibid.). Koch definerede en medborger som en borger plus noget “mere”. Dette mere består af det menneskelige fællesskab. Gennem vækkelse, oplysning og opdragelse skulle individet forbindes med fællesskabet og dermed gøres til medborger (op.cit.: 352). Hal Koch skrev selv om det opdragende arbejde: “[Det] er det vigtigste i et demokratisk samfund, endnu vigtigere end det, som foregår i Folketinget” (Koch, 1945: 46-47).

Som Grundtvig var Hal Koch af den opfattelse, at demokratiet lever gennem det liv, der leves blandt folk. Det er ikke nok at have en demokratisk forfatning. Folks holdninger er afgørende – ikke love, paragraffer og bestemmelser (Korsgaard, 1997: 357). I modsætning til Alf Ross betegnede Hal Koch demokratiet som en livsform og ikke som et politisk system. Selv skrev han:

[Demokratiet] er en tankegang, en livsform, som man først tilegner sig derved, at man lever den igennem i det allersnærvreste private liv... Demokratiet kan aldrig sikres, netop fordi det ikke er et system, der skal gennemføres, men en livsform, der skal tilegnes. Det drejer sig om et sindelag, der skal bibringes hvert nyt slægtled. Derfor er det folkelige oplysnings- og opdragelsesarbejde nerven i demokratiet (Koch, 1945: 13).

Ifølge Hal Koch er samtalen det vigtigste kendetegn ved den demokratiske livsform. Samtale, gensidig forståelse og respekt skal føre til, at man opnår et kompromis, som skal komme til udtryk gennem en afstemning. På denne måde vil man nå frem til folkets fælles bedste. Som Hal Koch selv udtrykte det:

[Demokratiets] væsen beror på dette, at man mødes og tales ved, at man gennem samtalen når til en bedre og rimeligere forståelse og derved formår at træffe en afgørelse, som ikke alene tjener en enkelt person eller klasse, men som tager billigt hensyn til helheden (Koch, 1945: 20).

Hal Koch understregede, at det ikke er muligt at opnå et kompromis, medmindre der er samtale inden afstemningen. Ifølge Hal Koch er det samtalen, og ikke afstemningen, der er det vigtigste kendetegn ved et sandt demokrati.

Det centrale ved Hal Kochs demokratiforståelse er således, at folket skal opdrages til at være demokratiske medborgere for dermed at kunne udgøre det fællesskab, der skal holde samfundet sammen. Demokratiets væsen er samtale, dialog, gensidig respekt og forståelse samt en vilje til at ville det bedste for helheden. Disse aspekter af demokratiforståelsen er i høj grad i aktiv brug i det politiske liv i dag, som den følgende sag fra de danske medier vil illustrere.

Stemmehandel i indvandrer miljøerne

I begyndelsen af april 2000 kom det frem i medierne, at den radikale politiker Naser Khader var blevet tilbudt stemmer af nogle københavnske indvandrergrupper ved næste folketingsvalg, hvis han til gengæld ville varetage deres interesser, når han var blevet valgt ind i Folketinget. Mere konkret skulle Naser Khader ifølge eget udsagn varetage disse gruppers interesser i forbindelse med den nyligt vedtagne lov mod tvangsægteskaber, som de pågældende indvandrergrupper fandt diskriminerende. Sagen handlede altså om, at Naser Khader blev tilbudt personlige stemmer til gengæld for at arbejde imod loven.

I den efterfølgende debat i *Politiken* udtalte flere politikere med indvandrerbaggrund sig om sagen. Khader selv tog klart afstand fra, hvad han beskrev som stemmehandel: "Det minder mig om mine aversioner mod den verden, jeg kommer fra, hvor den slags er en del af hverdagen", udtalte han (*Politiken*, d. 14.4.2000). Andre politikere med indvandrerbaggrund underbyggede Naser Khaders historie om stemmeaftaler i indvandrer miljøerne, mens atter andre helt afviste problemstillingen. Kamal Qureshi fra SF udtalte, at stemmehandel udelukkende er et problem blandt første generation af indvandrere, idet "de har taget deres traditioner fra hjemlandene med, mens vi (andengenerationen) er opdraget i en dansk tradition. Derfor vil du langsomt se, at handlen med stemmer ebber ud" (op.cit.). Affra Kalash, ligeledes fra SF, fortalte i *Politiken*, hvordan stemmehandelen foregår i det pakistanske miljø: "Flere forskellige overhoveder taler sammen og kan beslutte sig for at støtte en bestemt kandidat, hvis kandidaten til gengæld leve-

rer en modydelse” (ibid.). Kalash var dog ikke af den opfattelse, at handel med stemmer udgør et større politisk problem, fordi det ikke kan bruges politisk, da det – som hun sagde – “er svært at overbevise dine partifæller om, at de skal løse op på et bestemt område” (*Politiken*, d. 15.4.2000).

Flere af de politikere, der tilhører første generation af indvandrere, tog afstand fra, at der overhovedet skulle eksistere handel med stemmer i indvandermiljøerne. Således afviste socialdemokraten Hamid El Mousti helt problemstillingen, mens partifællen Lubna Elahi udtalte, at stemmehandel var et problem for ti år siden, men at det ikke længere eksisterer (*Politiken*, d. 14.4.2000). Elahi gav dagen efter udtryk for, at Naser Khaders udtalelser unødigt skader indvandrenes omdømme, og at “han stiller spørgsmålstejn ved andres troværdighed”. Hun understregede endnu en gang, at der ikke foregår handel med stemmer i indvandermiljøet (*Politiken*, d. 15.4.2000). Wallait Khan, der er skiftet fra SF til Venstre, tog ligeledes afstand fra Naser Khaders udtalelser. Khan, som ved sidste valg fik mange personlige stemmer, sagde: “De som bakker op om mig, gør det, fordi de er enige i min politik. Ikke fordi nogen har fortalt dem, at de skal stemme på mig” (op.cit.). Endelig udtalte Naser Khaders partifælle, den radikale folketingskandidat Mazhar Hussein, at han aldrig havde oplevet handel med stemmer på trods af sin store kontaktflade i indvandermiljøet. Hussein sagde desuden, at han slet ikke mente, at stemmehandel kunne lade sig gøre, idet indvandrerne i det danske samfund udgør en meget sammensat gruppe med forskellige interesser, og at det derfor slet ikke er muligt at love 2000 stemmer væk (*Politiken*, d. 14.4.2000).

Alle de politikere med indvandrerbaggrund, der udtalte sig i forbindelse med sagen, tog på den ene eller anden måde afstand fra handel med stemmer. Ikke én eneste udtalte sig til fordel for den form for interessevaretagelse, Naser Khader fortalte om. Det skyldes formentlig, at stemmeaftaler strider imod vores opfattelse af demokrati, men det kan også ses som et udtryk for, at ingen af de politisk aktive indvandrere ønsker at fremstå som interessepolitikere. For at opnå politisk legitimitet i det danske politiske felt er det nemlig vigtigt at signalere, at man som politiker vil arbejde for, hvad der er bedst for hele samfundet, og ikke kun for en specifik interessegruppe.

Den 22.4.2000 havde Christine Antorini, tidligere medlem af Folketinget for SF, et debatindlæg i *Politiken*. Under overskriften “Værdier eller interesser” tog Antorini kraftigt afstand fra det, hun kaldte “indvandermiljøernes stemmeaftaler”. Det var især den interessevaretagelse, der lå i disse stemmeaftaler, der gik Antorini imod.

I sit indlæg skrev Antorini: “Der er en verden til forskel på den klassiske demokratiopfattelse og den interessevaretagelse, der ligger i indvandrer miljøernes stemmeaftaler”. I indlægget gav Antorini udtryk for, hvad hun ser som forskellene mellem de to.

Nedenstående er en opstilling af de begreber, Antorini anvender i sin beskrivelse af henholdsvis politikere af den klassiske demokratiopfattelse og interessepolitikere fra indvandrer miljøerne.

Den klassiske demokratiopfattelse	Indvandrer miljøernes stemmeaftaler
Tro på partiets værdier	Varetagelse af interesser
Have en sammenhængende samfundsvision	Kæmpe for her-og-nu sager, enkeltsager
Forpligtelse i forhold til helheden	Snæversynethed
Søge at nå frem til konsensus	Søge at vinde sin sag
Repræsentere sit parti-bagland	Repræsentere sit slægts-bagland
Gå ind for repræsentativt demokrati	Gå ind for direkte demokrati
Søge at gavne de mange	Søge at gavne sig selv

Af Antorinis indlæg fremgik det tydeligt, at hun mener, at den klassiske demokratiopfattelse udgør den positive udgave af demokratiet. Antorini går ind for det repræsentative demokrati, fordi det, som hun siger:

indebærer en forpligtelse i forhold til helheden. I det direkte demokrati er der ingen forpligtelse til at tænke i helheder og bæredygtige kompromiser. Derfor fremmer direkte demokrati interesser frem for værdier (*Politiken*, d. 22.4.2000).

I sit indlæg anvender Antorini en diskurs om demokratiet, der ligger tæt på den Hal Kochske demokratiforståelse. Som Hal Koch mener Antorini, at et værdibaseret demokrati er bedre end et interessebaseret demokrati. Værdier er imidlertid kulturspecifikke, dvs. baseret på kulturelle forestillinger i et givent samfund.

Jeg mener, at de værdier, der sættes højt i den klassiske demokratiopfattelse, er baseret på nogle kulturelle forestillinger, som i praksis virker udelukkende på politisk aktive indvandrere. I det følgende vil jeg se på, hvilke implikationer den klassiske demokratiforståelses værdier har for politisk aktive indvandrere.

Den danske demokratiforståelses helhedsbegreb

I sagen om stemmehandel lagde Antorini stor vægt på den klassiske demokratiforståelses stræben efter at gøre sit bedste for *hele* samfundet. Også Hal Koch understregede vigtigheden af helhedens interesse frem for den enkeltes interesse (Koch, 1945).

Denne fokusering på helheden er ikke en universel politisk tankegang, men den hænger sammen med det danske samfunds forestillinger om politisk legitimitet. Andre steder i verden har man andre forestillinger om, hvad der giver en politiker legitimitet (Knudsen & Wilken, 1993: 55-66). Eksempelvis handler den politiske samtale eller diskussion i de sydeuropæiske lande ikke om at tage mest hensyn til helheden. De sydeuropæiske politikere gør derimod meget ud af at vise, at de repræsenterer grupper med modstridende interesser (op.cit.: 62).

I Danmark er politisk legitimitet tæt forbundet med et billede af hele samfundet. Som politiker i Danmark er det derfor vigtigt at fortælle vælgere, at man vil det bedste for hele samfundet. Så selv om de politiske partier og politikerne i Danmark rent faktisk repræsenterer forskellige grupper med modstridende interesser, så er det ikke kulturelt acceptabelt at sige det (op.cit.: 61).

Et eksempel på dette fremkommer i Antorinis indlæg, hvor hun angriber politikerne Lubna Elahi, som tidligere var medlem af samme parti som Antorini, for at varetage en specifik gruppes interesser. Antorini skriver, at det ofte var

meget svært at håndtere, at vi ikke altid vidste, hvilket bagland vi diskuterede med, hvis der var sager om Lubna Elahis poster, placering og indflydelse i partiet. Var det hendes indvandrerbagland eller hendes SF-bagland? (*Politiken*, d. 22.4.2000).

Paradoksalt nok peger Antorini selv på, at Lubna Elahi i starten fik stor opbakning i SF, fordi hun var kvinde og indvandrer og derfor "tilhørte en minoritet i det politiske miljø". Det var således ikke på grund af Lubna Elahis politiske samfundsvisioner og værdier, at hun fik stor støtte i SF. Det var, fordi hun repræsenterede en interessegruppe, som ikke var tilstrækkelig repræsenteret i partiet. Det paradoksale ligger i, at SF på den ene side gerne ville have Lubna Elahi som medlem, fordi hun var indvandrer (og kvinde), men altså ikke ønskede, at hun varetog indvandrergruppens interesser. Dermed får Antorinis modvilje mod, hvad hun opfatter som Elahis varetagelse af en enkelt gruppes interesser, karakter af en form for kulturel sanktion, fordi denne form for interessevaretagelse bryder med det danske samfunds forestillinger om politisk legitimitet, nemlig at politikere skal repræsentere hele samfundet.

Under feltarbejdet fortalte en af de politisk aktive indvandrere, som tidligere har været medlem af et dansk politisk parti, at han ofte stødte på mistænksomhed fra partifæller i forbindelse med, hvilket bagland han repræsenterede. Han blev tit mødt med skepsis, fordi man mente, at han repræsenterede

de en indvandrerorganisation. “Men”, som han sagde, “alle andre i partiet var jo også med i en eller anden forening eller organisation. Det blev der bare aldrig sat spørgsmålstejn ved”. Det illustrerer, at politikere med indvandrerbaggrund automatisk tillægges en interessevaretagende rolle, fordi de er indvandrere, uanset om de i praksis fungerer som indvandrerrepræsentanter eller ej.

En anden politiker med indvandrerbaggrund, som er aktivt medlem af et dansk politisk parti, fortalte i et interview, hvor svært det er at slippe for prædikatet “indvandrerpolitiker”. Han siger, at han bruger meget tid på at fortælle omverdenen, at han først og fremmest er politiker og dernæst indvandrer. Han er træt af at blive kaldt indvandrerpolitiker, fordi han mener, at det signalerer, at han er indvandrerrepræsentant.

Eksemplerne bekræfter, at der er en forestilling i det danske samfund om, at hvis man er politiker og indvandrer, så er man også indvandrerrepræsentant og dermed per definition solidarisk med andre indvandrere. Det er problematisk, fordi varetagelse af særinteresser ikke opfattes som værende politisk legitimt i det danske politiske felt. At blive opfattet som interessepolitiker kan derfor betyde, at man ikke kan opnå den symbolske kapital (Bourdieu, 1997) i form af politisk legitimitet, som i sidste ende fører til politisk indflydelse.

Man kan sige, at der i det politiske felt eksisterer en diskursiv praksis omkring, hvad der giver politisk legitimitet, nemlig varetagelsen af helhedens interesser, og at denne diskursive praksis opstiller en barriere for politisk aktive indvandreres mulighed for at opnå politisk legitimitet, fordi de opfattes som repræsentanter for særinteresser.

Søgen efter kompromiser

Et andet vigtigt aspekt af demokratiforståelsen fremgår ligeledes af Antorinis debatindlæg i *Politiken*, nemlig søgen efter kompromiser og opnåelse af konsensus i det politiske liv. Enighed opfattes som den ideelle måde at træffe beslutninger på, hvilket ligger i direkte forlængelse af Hal Kochs definition af demokratiets væsen som bestående af samtalen. Gennem den kvalificerede samtale, der er præget af gensidig respekt og forståelse, vil man kunne nå frem til det kompromis, der er bedst for helheden. Kompromissøgning er altså en værdi, der sættes højt i det politiske felt, og det hænger sammen med en kulturel forestilling om enighed.

De politiske kulturer i Norden er kendetegnet ved, at de systematisk prioriterer enighed. Det kan blandt andet ses af det store antal politiske partier i Danmark, som illustrerer, at uenighed inden for samme parti ikke tolereres (Knudsen & Wilken, 1993: 61-62). Til illustration kan nævnes, at Det Ra-

dikale Venstre er en udbrydergruppe fra partiet Venstre, Centrumdemokraterne fra Socialdemokratiet, SF fra Kommunistpartiet og Dansk Folkeparti fra Fremskridtspartiet. Opsplitningerne dækker hele det politiske spektrum og er således ikke et venstre- eller højrefløjsfænomen.

En af de få antropologiske undersøgelser af politisk kultur i Norden er lavet af Karen Lisa Goldschmidt Salamon (Salamon, 1992). Hendes resultater underbygger Knudsen & Wilkens iagttagelse om, at enighed har høj prioritet i civilsamfundets organisationer i Skandinavien. Salamon fandt i sin analyse af foreningsliv i Danmark, at meget blev gjort for at undgå uenigheder internt i foreningerne. I en praktisk vejledningsbog til foreningsarbejde stod direkte, at afstemninger ved foreningsmøder så vidt muligt burde undgås, fordi det kunne føre til ulighed mellem foreningsmedlemmerne, hvis nogle følte sig som vindere og andre som tabere. I stedet skulle man bestræbe sig på at søge beslutninger truffet i enighed (op.cit.: 107-108).

Denne måde at træffe beslutninger på falder godt i tråd med Hal Kochs opfattelse af samtalen som vejen til kompromiset. Hal Koch mente, at flertalsafgørelser ikke i sig selv var et udtryk for demokrati, fordi flertallet kunne have besluttet sig på forhånd, og oppositionen derfor reelt ikke havde nogen funktion (Koch, 1945: 20-23). I stedet skulle man via samtalen nå til enighed omkring et kompromis, som så ville komme til udtryk igennem en afstemning (op.cit.: 20).

Salamon skriver, at "foreningsliv bygger på en antagelse om, at man udgør en enhed, når man er samlet i foreningen. I Skandinavien forstås denne enhed som ensbetydende med, at man også er enig" (Salamon, 1992: 105). Ifølge Salamon udgør enighed fundamentet for enheden. Det vil sige, at man ikke kan udgøre en enhed, medmindre man er enige.

I det danske politiske felt, hvor den Hal Kochske demokratiforståelse er dominerende, handler enighed ikke blot om for eksempel partiets samfundsvision eller den førte politik. Man skal i det politiske felt helt grundlæggende være enige om måden at deltage politisk på. Det betyder, at de politisk aktive indvandrere, som anses for at være repræsentanter for indvandrergrupper, og dermed som interessevaretagere for disse grupper, kommer til at fremstå som uenige i forhold til den klassiske demokratiforståelses værdier. Det udgør i praksis en barriere for de politisk aktive indvandreres politiske indflydelse, at de betragtes som uenige i den herskende demokratiforståelse.

Opdragelse til medborger

Oplysning og opdragelse af folket udgør som nævnt grundstenen i såvel Grundtvigs som Hal Kochs demokratiforståelse. Hal Koch betegner selv

det folkelige oplysnings- og opdragelsesarbejde som “nerven i demokratiet” (Koch, 1945: 13). For Koch handlede fællesskabet om demokratiet, og folkets opdragelse til oplyste medborgere skulle føre til dette fællesskab. Det, folket skulle lære, var samtalen, kompromissøgningen, at ville det bedste for helheden – kort sagt den demokratiske livsform.

Denne oplysnings- og opdragelsestanke lever i bedste velgående i dag i forhold til de etniske minoriteter, om end staten har overtaget en væsentlig del af opdragelsesopgaven. Det fremgår af den daværende regerings omfattende integrationshandlingsplan (Rapport fra regeringens ministerudvalg, februar 2000). Her kommer regeringen med sit bud på “udlændinges deltagelse i det danske samfund”. Vigtigheden af den enkelte udlændings deltagelse i alle dele af det danske samfundsliv understreges, og den kommunale integrationsindsats, blandt andet i form af danskundervisning, fremhæves som et vigtigt middel til at fremme den enkelte udlændings deltagelse i samfundslivet (op.cit.: 19-72).

Danskundervisning handler dog ikke kun om at lære sproget, men i lige så høj grad om at lære at deltage i det danske demokrati. En lærebog (Ahlburg, 1997), som bruges i indvandrerundervisningen på de kommunale sprogcentre rundt omkring i landet, illustrerer tydeligt, hvordan man fra dansk side finder det vigtigt at lære indvandrere, hvordan man deltager i det danske samfund. Forfatteren skriver i bogens indledning, som er henvendt til læreren, at bogen beskæftiger sig med de “bløde kvalifikationer”, som også går under navnet “borgerfærdigheder”. Forfatteren mener, at “det er nødvendigt for indvandrerne at besidde disse kvalifikationer, hvis de skal være i stand til at tage aktivt del i vort demokratiske samfund” (op.cit.: 3).

Dette minder på mange måder om Kochs medborgerskole. Det centrale i medborgerskolen var netop at opdrage folket til demokratiske medborgere gennem tilegnelsen af de nævnte kvalifikationer. I dag sker opdragelsen til medborger blandt andet på de kommunale sprogcentre. Det er meningen, at eleverne her skal lære “at samarbejde, at være medbestemmende, at tage selvstændig stilling, at deltage i debatter og gruppearbejde, og at vise personligt ansvar” (ibid.).

Den officielle diskurs omkring integration af indvandrere i det danske samfund taler om vigtigheden af at få indvandrerne til at deltage aktivt i samfundet. I praksis er der dog ikke blot tale om at deltage aktivt, men om at deltage aktivt på den rigtige måde. Det samme gør sig gældende i det politiske felt. For at kunne opnå politisk legitimitet skal man deltage på en bestemt måde. Det er altså ikke kun de politiske holdninger, man bedømmes på i det politiske felt. Man bedømmes også ud fra den måde, man deltager poli-

tisk på. I det følgende vil jeg se på, hvordan de politisk aktive indvandrere fra mit eget feltarbejde udvikler forskellige strategier for at opnå politisk legitimitet – på trods af de barrierer, den danske demokratiforståelse opstiller.

Informanternes strategier for at opnå politisk legitimitet

I den danske demokratiforståelse ligger en magtdimension, som bliver synlig i interaktionen med de politisk aktive indvandrere. De politisk aktive indvandrere i min undersøgelse er dog ikke blot underlagt den danske demokratiopfattelse, men anvender forskellige strategier for at få indflydelse i det politiske felt. Som sociale aktører har de valgmuligheder, de handler i forhold til andre sociale aktører, de fortolker social erfaring, og de vælger strategiske handlemåder herudfra (Long, 1992; Barth, 1959; 1963).

De politisk aktive indvandrere benytter sig især af to strategier i forsøget på at opnå politisk indflydelse. Begge strategier relaterer sig til den danske demokratiforståelse i det politiske felt. Der er altså ikke tale om, at de politisk aktive indvandrere har en helt anden og modsat demokratiforståelse. Der er tale om, at de forholder sig til den danske demokratiforståelse og handler i forhold til den.

Den ene strategi handler om at forsøge at opnå politisk legitimitet gennem at handle ud fra den danske demokratiforståelses definition af politisk deltagelse og på denne måde opnå politisk indflydelse. Den anden strategi udtrykker – blandt andet via dannelsen af alternative sociale fællesskaber – modstand mod den danske demokratiforståelses konsekvenser for etniske minoriteters muligheder for politisk deltagelse.

Inkorporering af den danske demokratiopfattelse

Flere af de aktive politikere med indvandrerbaggrund taler ud fra den danske demokratiopfattelse, og deres brug af denne demokratidiskurs kan ses som et udtryk for et strategisk valg i forbindelse med forsøget på at opnå politisk indflydelse. Ser man deres udtalelser i det politiske felt i forhold til den danske demokratiforståelse, som dominerer dette felt, er det tydeligt, at udtalelserne udtrykker en afstandtagen fra de former for politisk deltagelse, som ikke fremstår som politisk legitime ifølge den danske demokratiforståelse.

I eksemplet med stemmehandel i indvandremiljøerne tog ingen af politikerne med indvandrerbaggrund stemmeaftalerne i forsvar. Det tyder på, at de taler ud fra de kulturelle forestillinger om politisk deltagelse, som er dominerende i det politiske felt. At kalde dette for en strategi betyder ikke, at politikerne i dette eksempel selv opererer med begreberne 'kulturelle forestillinger' og 'politisk legitimitet', eller at de bevidst vælger en strategi. Det stra-

tegiske element i aktørernes handlinger skal forstås således, at de politisk aktive indvandrere har forskellige valgmuligheder inden for det danske politiske felt, og at de netop via deres kyndighed, viden og sociale erfaring er i stand til at træffe beslutninger om, hvilken social praksis de finder bedst i en specifik kontekst (Long, 1992).

I stemmehandelseksemplet handler det om, at politikere med indvandrerbaggrund vælger en strategi, som kan give dem større politisk legitimitet, idet de handler ud fra den danske demokratiforståelses værdier og normer for politisk deltagelse. Valget af strategi er dog delvis styret af kulturelle forestillinger om, hvad der giver politisk legitimitet i en dansk politisk kontekst, idet den danske demokratiforståelses værdier og normer også udgør en del af de politisk aktive indvandreres forståelsesramme.

En af de partipolitisk aktive indvandrere fortalte, at det er vigtigt for ham at understrege, at han ikke er indvandrerpolitiker. Han siger:

Jeg er også blevet valgt til at varetage danskeres interesser... Jeg har pakket kufferten ud og betragter Danmark som mit land, så vil jeg også arbejde for det parti, jeg er medlem af. Det vil sige, at jeg først og fremmest er politiker og dernæst indvandrer.

Han er af den opfattelse, at vejen til indflydelse i det danske samfund går via de danske partier, foreninger og organisationer. Han synes ofte, at indvandrerforeninger i deres egenskab af interesseorganisationer er for fokuserede på deres egen sag og ikke ser den i et større billede. Han bryder sig heller ikke om den måde, mange formænd for indvandrerforeninger- og organisationer "fører sig frem som 'indvandrertalsmænd' eller 'indvandrerrepræsentanter'". Han mener, det er vigtigt, at danskerne ser, at indvandrere kan have forskellige holdninger og politisk ståsted, og at de ikke udgør en homogen gruppe, der kan tale med én stemme. Han kan ikke se, hvorfor man skal stå sammen alene af den årsag, at man er indvandrer. Han siger:

Jeg er blevet kontaktet af andre indvandrerpolitikere, som er medlemmer af andre partier. De sagde, at vi må holde sammen, og de ville have, at vi skulle lave sådan en kaffeklub, os med forskellig indvandrerbaggrund. Fordi vi har samme indvandrerbaggrund, hvorfor skal vi så lave en kaffeklub? Jeg har da meget mere tilfælles med mine partikammerater, end jeg har med en fra et andet parti, der tilfældigvis også har en anden etnisk baggrund.

Han fortæller også, at han ofte bliver kritiseret af andre indvandrere og flygtninge, fordi han gerne stiller op til debatter med folk, der er imod indvandrere i det danske samfund. Til det siger han: "Nu bor vi i Danmark. Danmark, det er samtalens land. Her gælder det om at sidde og snakke sammen".

Med sine udtalelser om først og fremmest at være politiker, om at tage afstand fra at være indvandrerrepræsentant, og om at samtalen og dialogen er måden at opnå resultater på, indskriver denne informant sig i den danske demokratiforståelses diskurs. Han positionerer sig i forhold til de fælles værdier og normer for politisk deltagelse, som eksisterer i det politiske felt, ved at benytte sig af en strategi, der inkorporerer den danske demokratiforståelse. Han tager afstand fra interessepolitikere, taler om vigtigheden af som politiker at gøre noget for helheden, og han henviser til betydningen af dialog og samtale. Denne strategi har faktisk givet ham politisk legitimitet i det danske politiske felt, om end han stadig har problemer med at slippe for prædikatet "indvandrerpolitiker".

Alternative sociale fællesskaber – CEMYC

Dannelsen af sociale fællesskaber i tværetniske minoritetsforeninger udgør en anden strategi for at opnå politisk legitimitet. En strategi, der går uden om danske politiske fora såsom danske politiske partier. Navnlig de unge aktive i undersøgelsen har gennem dannelsen af sociale fællesskaber anvendt en alternativ social strategi, som faktisk har givet dem en stemme i det politiske felt. Et eksempel på dette er de unge i CEMYC (Council of Europe Minority Youth Committees).

En af de unge fortalte, at hun blev aktiv i CEMYC, fordi hun havde behov for at være sammen med ligestillede. Hun følte på et tidspunkt, at hun "manglede netværk med ligesindede", og det netværk fandt hun i CEMYC. Inden da havde hun været aktiv i indvandrerkvindeforeningen Soldue, men hun fandt ud af, at hun havde mere tilfælles med de unge i CEMYC end med indvandrerkvinderne i Soldue. I CEMYC var der, fortalte hun, "mange nationaliteter, alle talte dansk, og alle ville kæmpe for den samme sag". At foreningen var tværetnisk, at medlemmerne var unge med indvandrerbaggrund opvokset i Danmark, og at foreningen handlede om at være minoritetsung i Danmark og Europa, var for hende afgørende for at få det "sociale netværk, som CEMYC meget drejede sig om".

En anden af de unge oplevede, at hun i Soldue (og siden i CEMYC) fandt nogle mennesker, som hun kunne dele sine erfaringer og følelser omkring det at være minoritetsung i det danske samfund med. I Soldue var der både unge og ældre indvandrerkvinder, men det, de havde tilfælles, var ifølge hende, "at vi alle havde en etnisk baggrund. Vi kunne tillade os at sige lige, hvad vi ville, og kunne forstå hinanden på alle mulige punkter". Hun var senere med til at starte CEMYC og fortalte, at en af de vigtige si-

der af CEMYC var, at man kunne være sammen med andre unge med indvandrerbaggrund, som man delte fælles interesser med.

Begge informanter fortalte, at foreninger som Soldue og CEMYC har givet dem et socialt fællesskab med andre unge med indvandrerbaggrund, som de ikke følte, de havde før. De forklarede også, at de havde brug for dette “sociale netværk med ligestillede”, blandt andet fordi de indtil da mest havde haft en dansk omgangskreds. Ligeledes fortæller endnu en af de unge fra CEMYC, at hun er opvokset i “et meget dansk miljø”, og at hun derfor “manglede kontakt til andre indvandrere”, hvilket fik hende til at blive aktiv i CEMYC.

At blive hørt

Foreningen CEMYC blev blandt andet dannet for at gøre mere opmærksom på unge andengenerationsindvandrere og deres specifikke situation. Ifølge en af de unge, som var med til at starte CEMYC, var de unge i CEMYC trætte af kun at høre om de negative sider af indvandrere og ville derfor gerne sige til det danske samfund:

Her står vi som unge andengenerationsindvandrere og ønsker at vise, at der er en forskel [i forhold til forældregenerationen], at man også skal tænke lidt mere fremad og se på os som værende nogle ressourcestærke personer i stedet for kun at se os som værende nogle passive indvandrere, der kom i slutningen af tresserne.

CEMYC ønskede at få sat gang i en debat omkring forholdene for de unge med indvandrerbaggrund, dvs. “at få sat ord på nogle af vores holdninger og handlinger omkring det at være andengenerationsindvandrere i Danmark”, som denne informant udtrykte det. Et andet CEMYC-medlem fortalte, at CEMYC ville være med til at sætte en dagsorden, hvor emnet indvandrere blev diskuteret åbent af indvandrerne selv – i stedet for, at det altid var danskere, der stod for den diskussion.

Formålet med CEMYC – den primære strategi – var altså at skabe en platform, hvorfra de unge kunne tale til det danske samfund og gøre opmærksom på deres holdninger, synspunkter og meninger. Det lykkedes i meget høj grad. Medlemmer af CEMYC kom med i *Politikens* “unge taler til unge”-kampagne, daværende kulturminister Jytte Hildens ‘Krystalkuglen’, daværende indenrigsminister Birthe Weiss’ nyoprettede ‘Nævnet for Etnisk ligestilling’, den europæiske kampagne mod racisme i 1997, samt en række andre tiltag og projekter.

At kunne være sig selv

Når de unge fra CEMYC skulle fremhæve de positive aspekter ved foreningen, blev det ofte nævnt, at foreningen udgjorde et sted, hvor man kunne "være sig selv". Yvonne Mørck, som også har set på tværetniske ungdomsforeninger i København (heriblandt CEMYC), skriver, at sådanne foreninger kan være med til "at styrke dannelsen af en urban etnisk identitet, hvorved der kan udvikles nye strategier for at leve i Danmark" (Mørck, 1998: 263).

Mine interviews med de unge fra CEMYC viser, at en af disse strategier går ud på at danne et socialt fællesskab som alternativ til andre fællesskaber i det danske samfund. Et socialt fællesskab, hvor de unge føler, at de kan være med på deres egne præmisser. Fællesskabet er baseret på at være ung og have en anden etnisk baggrund end dansk, men det tværetniske element skal især forstås som en positionering i forhold til det danske samfund. Det er i identifikationen over for danskere og danske fora, at det tværetniske tillægges betydning. I denne relation identificerer de unge sig som "minoritets-unge", "etniske minoriteter", "andengenerationsindvandrere" eller andre begreber, som signalerer et fællesskab udadtil. Når de unge derimod taler indbyrdes og om for eksempel forældregenerationen lægger de langt større vægt på deres specifikke etniske baggrund.

Det kan illustreres gennem de forskellige typer interviews, jeg lavede under feltarbejdet. Når jeg interviewede de unge én ad gangen, talte de oftest om "os minoriteter" eller "os andengenerationsindvandrere", men under et fokusgruppe-interview med seks af de unge begyndte de pludselig at starte sætningerne med et "nu kan jeg jo kun tale på pakistanernes [kurdernes, arabernes etc.] vegne". Dette har at gøre med, at jeg i interviewsituationen som etnisk dansker kom til at repræsentere det danske samfund, mens jeg i fokusgruppe-interviewet havde en meget tilbagetrukket rolle, hvorfor de identificerede sig over for hinanden. Eksemplet viser, at den måde, de unge identificerer sig på, har at gøre med, hvem de identificerer sig overfor.

En af de aktive i CEMYC fortalte, at han ikke opfatter arbejdet i CEMYC som politisk arbejde. Derimod ser han foreningen "som et rum, hvor man kan være sig selv". Han siger, at han selv har fået meget ud af samværet med andre minoritetsunge, og at han opfatter det som utrolig vigtigt, at der eksisterer tværetniske foreninger, "hvor man kan mødes og have et frirum, og snakke tingene igennem". En anden informant, som ikke var med i CEMYC, men i forskellige andre tvær-etniske fora, herunder Fællesforeningen af socialarbejdere fra etniske minoriteter i Danmark, fortalte, at Fællesforeningen en gang om året afholder en konference, hvor der udelukkende er deltagere med etnisk minoritetsbaggrund. Hun forklarede:

Vi fandt ud af, at vi synes, det er vigtigt, at man en gang om året kun mødes med andre minoriteter, fordi man har behov for at være sammen med andre ligestillede. At man kan få lov til at være i et forum, uden at man skal føle, at man skal forklare, hvorfor man føler og tænker og handler, som man nu gør.

Flere informanter fortalte om, hvilke problemer de sommetider oplever, når de deltager i fora, hvor der både er etniske minoriteter og danskere til stede. Én af dem udtrykte det således: “Der skal bare være én dansker, så er vedkommende simpelthen i stand til at styre hele debatten og sætte dagsordenen for, hvad der skal ske”. Ligeledes fortalte en anden informant om vigtigheden af at have “et frirum, hvor der ikke er nogen fra majoriteten til stede”. Han forklarede:

Lige så snart der kommer nogle fra majoriteten i sådan en organisation, så påtager de sig en hel masse ting, som indirekte undertrykker andre [minoritets]unge, som så tænker: “Jeg kan ikke gøre det her, det kan en dansker bedre, for det er jo hans bord, det er hans måde at være på”.

Dannelsen af alternative sociale fællesskaber med andre unge med indvandrerbaggrund, hvor de unge kan “være sammen med ligestillede”, “være sig selv” og ikke behøver “at forklare sig”, viser, at de unge via denne strategi har forsøgt at skabe sig en form for politisk legitimitet. Således handlede CEMYC i høj grad om, at de unge aktive netop igennem foreningen dannede et fællesskab med andre unge med indvandrerbaggrund, og at fællesskabet handlede om at turde være sig selv, lære hinanden at kende og derigennem blive stærke.

De fællesskaber, som de unge danner i foreningerne med “ligestillede”, kan ses som udtryk for modstand mod andre fællesskaber, hvor de oplever ikke at blive set som ligestillede. De unge oplever, at de ikke bliver opfattet som “ligestillede” eller “ligesindede” i de danske politiske fora, de deltager i. I en forening som CEMYC kan de derimod være sammen med andre, de er lige med. At de samtidig anvender en strategi, som benytter sig af dominerende kulturelle forestillinger om organisering i det danske samfund, tyder på, at de unge deler de værdier og normer, som den danske demokrati-forståelse opererer med. De unge i CEMYC har dannet en forening med nogle, de er enige og ‘ens’ med, netop fordi de ikke opfattes som ens i danske politiske fællesskaber.

At fokusere på en fælles identitet for at opnå politisk indflydelse er ikke nogen ny strategi i en dansk sammenhæng. Ser man eksempelvis på kvindebevægelsen i 1970’erne, var det netop kvindekvættet, der udgjorde det centrale for den politiske kamp, man førte. At de unge via dannelsen af sociale fællesskaber, baseret på deres indvandrerbaggrund, anvender en stra-

tegi, der har paralleller til kvindebevægelsen, skal ikke ses som udtryk for et bevidst valg fra de unges side. Derimod understreger det endnu en gang, at de unge, blandt andet på grund af dansk skolegang, deler såvel kulturelle forestillinger om, hvordan vi i Danmark organiserer os politisk, som sociale praksisser omkring samme. For selv om der i det politiske felt eksisterer en diskursiv praksis omkring politisk deltagelse, som ikke anser varetagelse af særinteresser for legitimt, så viser den konkrete politiske deltagelse, at interessevaretagelse i høj grad er en del af den sociale praksis i det politiske felt. Det er kvindebevægelsen blot ét eksempel på.

Demokratiet som kultur

Indvandrere bliver ofte kategoriseret som værende kulturelt forskellige fra danskere, og denne kulturelle anderledeshed bruges tit til at forklare socio-kulturelle problemer. I sit debatindlæg i *Politiken* forklarede Christine Antorini stemmehandel i indvandermiljøerne med kulturelle forskelle. Hun skriver, at "kulturelle forskelle i demokratiopfattelsen" mellem danske politikere og politikere med indvandrerbaggrund er afgørende for, om man betragter partiet eller slægten som sit bagland.

Verena Stolcke beskriver i sin artikel "Talking Culture – New Boundaries, New Rhetorics of Exclusion in Europe" (Stolcke, 1995), hvordan der er fremkommet en 'kulturel fundamentalisme' i den politiske fortolkning af indvandrere i Europa. Denne fundamentalisme opererer med et kulturbegreb, hvor mennesker ses som bærere af kultur, og menneskeheden som bestående af mange forskellige kulturer. Disse forskellige kulturer ses som usammenlignelige og står derfor i en konfliktuel relation til hinanden.

Sammenholder man dette kulturbegreb med Hal Kochs definition af demokratiet som en livsform, bliver det tydeligt, hvordan det netop for indvandrere kan være svært at opnå politisk legitimitet i det danske politiske felt. Hvis mennesker med indvandrerbaggrund ses som at leve efter andre værdier og normer i det private på grund af deres anderledes kulturelle baggrund, kan denne demokratiopfattelse virke ekskluderende, fordi den stiller krav om, at man også i det private lever efter, hvad den definerer som demokratiske værdier og normer. På denne måde har definitionen af demokratiet som en livsform nogle konsekvenser, som definitionen af demokratiet som et politisk system tilsyneladende ikke har. Ønsker man at inkludere indvandrere i det danske demokrati, er det derfor vigtigt i højere grad at opfatte demokratiet som en metode, og ikke som en iboende kulturelt defineret værdi.

Litteratur

- Ahlburg, Kirsten (1997). *Hvad mener du?* Herning: Special-pædagogisk Forlag.
- Amit-Talai, Vered (1996). "The Minority Circuit: Identity Politics and the Professionalization of Ethnic Activism", in Vered Amit-Talai & Caroline Knowles (eds), *Re-Situations and Identities: the Politics of Race, Ethnicity, Culture*. Peterborough, Ontario: Broadview Press.
- Andersen, Jakob (1998). *Fra folkestyre til fællesstyre – strategi for en demokratisk magtovertagelse*. København: Gyldendal.
- Barth, Fredrik (1959). *Political Leadership among Swat Pathans*. London: Athlone Press.
- Barth, Fredrik (1963). "Introduction", in Fredrik Barth (ed.), *The Role of the Entrepreneur in Social Change in Northern Norway*. Bergen-Oslo-Tromsø: Universitetsforlaget.
- Bourdieu, Pierre (1997). *The Logic of Practice*. Cambridge: Polity Press.
- Fonsmark, Henning (1990). *Historien om den danske utopi*. København: Gyldendal.
- Fransson, Ola (1998). Danska bönder och den svenska staten. *Ord och Bild*, Vol. 4, No. 5, pp. 98-107.
- Knudsen, Anne & Lisanne Wilken (1993). *Kulturelle Verdener – kultur og kulturkonflikter i Europa*. Danmark: Columbus.
- Koch, Hal (1945). *Hvad er demokrati?* København: Gyldendal.
- Korsgaard, Ove (1997). *Kampen om lyset – Dansk voksenoplysning gennem 500 år*. København: Gyldendal.
- Long, Norman (1992). "From paradigm lost to paradigm regained? – The case for an actor-oriented sociology of development", in Norman Long & Ann Long (eds), *Battlefields of Knowledge – The interlocking of theory and practice in social research and development*. London & New York: Routledge.
- Mørck, Yvonne (1998). *Bindestregsdanskere. Fortællinger om køn, generationer og etnicitet*. København: Forlaget Sociologi.
- Politiken*, diverse datoer.
- Regeringens ministerudvalg vedrørende integration og utilpassede unge (2000). *Bedre integration – en samlet handlingsplan*.
- Ross, Alf (1946). *Hvorfor demokrati?* København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.
- Salamon, Karen Lisa Goldschmidt (1992). "I grunden er vi enige – en ekskursion i skandinavisk foreningsliv", *Tidsskriftet Antropologi*, Vol. 25, pp. 105-117.
- Stolcke, Verena (1995). "Talking Culture – New Boundaries, New Rhetorics of Exclusion in Europe". *Current Anthropology*, Vol. 36, No. 1.

Kapitel 3

Forhandlet integration? Borgerinddragelse på Indre Nørrebro

Rikke R.B. Iversen

En empirisk baseret videnskab som antropologien er kendetegnet ved, at genstandsfeltet hele tiden forandrer sig. Det særlige ved mit emne – Indre Nørrebro Bydel – er, at det har forandret sig så meget, at det ikke eksisterer mere. Indre Nørrebro er nemlig én af de fire københavnske bydele, der fra 1. januar 1997 til 31. december 2001 har indgået i et forsøg med selvstyrende bydelsråd.¹ Ved at decentralisere så mange af Københavns Kommunes opgaver som muligt (ca. 80 procent) har forsøget haft til formål at forbedre borgerservicen, øge effektiviteten i den offentlige administration og styrke det lokale demokrati. Efter en vejledende folkeafstemning d. 28. september 2000, hvor 66,4 procent af københavnernes med en stemmeprocent på 70,5 stemte nej til bydelsstyre i *hele* København,² besluttede Borgerrepræsentationen at nedlægge de fire selvstændige bydele efter endt forsøgsperiode. Med undtagelse af de tiltag og projekter, der via forhandlinger er sikret fremtidig forankring i Københavns Kommune, er forsøget nu afviklet.

Grundtanken bag bydelsforsøget har været at bevæge sig væk fra en mere rendyrket form for repræsentativt demokrati og hen imod en “... styreform med bedre muligheder for løbende at inddrage borgerne” (PLS Consult, 1999: 188). Denne artikel, der baserer sig på et halvt års feltarbejde (februar - august 2000),³ sætter fokus på den lokale demokratiseringsproces på Indre Nørrebro og dens indvirkning på samspillet mellem det politisk-administrative system og de etniske minoritetsborgere. Omkring 25 procent af befolkningen på Indre Nørrebro er af anden etnisk baggrund end dansk, hvorfor Bydelsrådet – med SF og Enhedslisten⁴ i spidsen – fra forsøgets start gjorde integrationsindsatsen til bydelens mærkesag. Målet med artiklen er at belyse, hvordan idealet om deltagelsesdemokrati og en styrket dialog mellem system og borgere har udmøntet sig i relation til to konkrete integrationstiltag på Indre Nørrebro. Gennem analyser af integrationsindsatsen understreges det, at politiske visioner og integrationsdefinitioner altid indtræder i en konkret hverdag, hvor de bliver fortolket, forhandlet og omdannet. Det er i den levede hverdag, at modsætningsforholdet mellem de politiske idealer og virkeligheden viser sig, ligesom det er her, det bliver tyde-

ligt, at borgerinddragelse er en kompliceret proces, der involverer møder, og i visse tilfælde sammenstød, mellem forskellige livsverdener og interesser.

Borgerinddragelse og integration

Nedenfor følger en analyse af Indre Nørrebro Bydels forsøg på at inddrage de etniske minoriteter i den politiske proces ("Etnisk Minoritetsforum"). Etnisk Minoritetsforum er et dialogforum, hvor repræsentanter for de etniske foreninger ideelt set skal mødes med politikerne og forvaltningen og herigennem være med til at påvirke og udforme integrationspolitikken. Dialogen er dog efter fem år fortsat sparsom. Dernæst analyseres bydelens forsøg på at styrke den sociale indsats over for utilpassede unge ved at ansætte "eksrødder" og "andengenerationsindvandrere" som gadeplansarbejdere (også kaldet "Nøglepersonerne"). Om end dele af det offentlige system har svært ved at anerkende marginaliserede borgere som ressourcepersoner, der oven i købet skal have løn, så fremstår inddragelsen af Nøglepersonerne som en af bydelens største succeser, når det gælder en styrket dialog mellem system og borgere. De to tiltag har til formål at styrke den sociale indsats og integrationen ved at give "udsatte" borgergrupper medindflydelse på de politiske tiltag og beslutninger, der påvirker og sætter rammerne for deres hverdag. Forskellen er dog, at Nøglepersonerne derudover er ansat til at udføre konkret socialt arbejde, mens Etnisk Minoritetsforum er tiltænkt en frivillig, rådgivende funktion i forhold til det politisk-administrative niveau.

Borgerinddragelse forbindes traditionelt med et positivt skift væk fra bureaukrati, hierarki og ulighed, idet de mennesker, der før var passive *objekter* for socialpolitiske overvejelser, nu skal forvandles til aktive *udøvere* af politik. Heri ligger der en antagelse om, at magten kan overføres på en sådan måde, at negativ systemkontrol og klientgørelse erstattes af positiv borgerkontrol. Et sådan syn afspejler sig for eksempel i Sherry Arnsteins såkaldte borgerdeltagelsesstige (Burns, 1994: 156ff). Stigen består af otte trin, som en given institution ideelt set skal klatre op ad. De to nederste trin benævnes ikke-deltagelse, hvor magthaverne uddanner, opdrager og "helbreder" borgerne. På de tre midterste trin gør institutionen kun en symbolsk anstrengelse for at efterkomme borgernes krav og ønsker. Her er der tale om envejskommunikation (information), dialog (offentlige høringer) eller inddragelse af borgerne i udvalg eller råd, hvor magthaverne reelt beholder beslutningskompetencerne. På de tre øverste trin, der betegnes borgermagt, tager borgerne aktiv del i udformningen og udførelsen af de politiske beslutninger og får derigennem øget råderet over service- og velfærdstilbuddene.

Umiddelbart kunne jeg gøre kort proces og placere Etnisk Minoritetsforum på de midterste trin og Nøglepersonerne på de øverste. På baggrund heraf kunne jeg konkludere, at Etnisk Minoritetsforum er en demokratisk narresut, og at inddragelsen af Nøglepersonerne giver det politisk-administrative system en tiltrængt folkelig forankring. Om end jeg ikke finder konklusionerne forkerte, så retter denne artikels opmærksomhed sig mod de processer, der går forud for en sådan vurdering. Intentionen er således at se på hverdagens (integrations)forhandlinger og herigennem belyse, hvordan magthaverne i givet fald beholder beslutningskompetencerne, og hvordan de etniske minoritetsborgere i givet fald får øget råderet.

Det empiriske materiale, som behandles nedenfor, understreger, at integration ikke er noget, der findes i objektiv, målelig forstand, men snarere er et begreb, hvis indhold konstant er genstand for forhandling. Integrationsdiskussionen har det dog med at skabe kulturel afstand mellem mennesker, fordi integration som oftest handler om, hvad et godt samfund er, hvem "vi" danskere er (eller burde være), og ikke mindst hvem "de andre" burde blive (Preis, 1998). Mit hovedargument er, at mødet mellem de etniske minoritetsborgere og det offentlige system bliver langt mere frugtbar, når kulturforskellene ikke tillægges større betydning, end de reelt har. Det er kort sagt af afgørende betydning for integrationsarbejdet, at vi – og det vil sige os alle – ikke lader kulturen blokere for dialog, samarbejde og udvikling af interessefællesskaber.

Etnisk Minoritetsforum⁵

Etnisk Minoritetsforum blev oprettet i slutningen af 1997 med det formål at skabe en integrationspolitisk dialog mellem bydelens etniske foreninger og repræsentanter for Bydelsrådet og bydelsadministrationen. I informationsmaterialet om Etnisk Minoritetsforum står der, at "de etniske minoriteters stemmer skal høres", og at det er Bydelsrådets ønske, "... at de etniske minoriteter inddrages på alle niveauer i formuleringen af integrationspolitikken". Virkeligheden er dog blevet noget anderledes, idet forummet fra begyndelsen har været præget af en meget lille borgerdeltagelse. Vicekontorchefen, der står for sekretariatsbetjeningen af forummet, mener, den manglende opbakning hænger sammen med, at mange af foreningerne "står et andet sted i deres integrationsproces. De er meget optaget af deres egen kultur og, jeg vil nærmest sige, at overleve i det danske samfund". En anden grund til, at forummet ikke fungerer efter hensigten, er ifølge vicekontorchefen, at de få fremmødte minoritetsrepræsentanter – som så mange

andre danskere – mangler en basal forståelse for, hvordan det politisk-administrative system er bygget op og fungerer.

Dialogen led dog et afgørende knæk, da de politiske repræsentanter efter et par gange holdt op med at komme til møderne. Ifølge vicekontorchefen havde nogle af politikerne nok den opfattelse, at Etnisk Minoritetsforum ville fungere fra den dag, det var besluttet og skrevet ned:

De [politikere] holdt nogle politiske oplæg, men de fik jo ikke noget feedback på oplæggene, og det tror jeg nok, de var meget frustrerede over, når de nu ville diskutere etnisk ligestilling, og hvad de forskellige organisationer havde at sige til det. De [etniske repræsentanter] sagde bare ja, og så snakkede de om deres husleje. Det var ikke det, politikerne havde forestillet sig. [...] Nu deltager de [politikere] ikke.

At Etnisk Minoritetsforum ikke udviklede sig som forventet, afspejler sig også i bydelsrådsformandens svar på spørgsmålet om, hvilken betydning Etnisk Minoritetsforum har for bydelen:

Jamen, umiddelbart oplever jeg ikke, at de har så stor indflydelse og betydning for bydelen. [...] Men vi har jo prøvet at arbejde med det, og det viser da, at vi prøver at komme i en dialog og måske også insisterer [...] på, at de skal komme og [griner lidt] ligefrem have en mening. Jeg ved ikke, hvor meget det ellers betyder, for det har jo aldrig rigtig været stærkt nok til, at det bare nogenlunde har været en interesseorganisation for indvandrene, eller at der har været større [integrationspolitiske] forslag inde.

Strategier på det administrative niveau

I modsætning til politikerne, som umiddelbart har opgivet tanken om et aktivt forum, har vicekontorchefen lagt en anden strategi. For hende er det et spørgsmål om først at skabe tillid:

Det eneste, de kom for, var job, job og job. Man skal møde folk dér, hvor de er, ellers tropper de ikke op. Når man så har diskuteret det, folk er interesserede i, så kommer det andet også. [...] Jeg ved, det er et langt sejt træk, og at der skal gå lang tid med at opbygge et tillidsforhold, inden man kan begynde at snakke om det, vi egentlig gerne vil snakke med dem om.

Vicekontorchefen deler altså politikernes visioner om at få forummet væk fra det specifikke niveau og op på et mere generelt niveau, hvor man kan diskutere og komme med forslag til bydelens integrationspolitik og -strategier ("det vi egentlig gerne vil snakke med dem om"). Hendes mangeårige erfaringer med integrationsarbejdet har dog lært hende, at det er en proces, der tager tid og kræver tålmodighed. Derfor ændrede hun efter de første

møder taktik og valgte i stedet at tage udgangspunkt i det, der optog foreningerne: "Da det så tilfældigvis var somalierne, der mødte talstærkt op [i starten], og de havde problemer med tuberkulose, jamen så tog vi det op". Derudover stiller hun viden og hjælp til rådighed uden for Etnisk Minoritetsforums regi, hvor hun holder individuelle møder med foreningerne, hjælper dem med at søge penge, henviser til advokater, der arbejder gratis etc. På den måde kommer hun foreningerne og deres behov i møde, mens hun selv "får et smadder godt kendskab til, [...] hvor de er i integrationsprocessen, og hvordan man skal lægge strategierne, når man ved, hvor de er".

Selvom vicekontorchefen mener, at Etnisk Minoritetsforum skal gennemgå en lang proces, som kræver tålmodighed, så oplever hun samtidig et pres fra politikerne, som "har været meget utålmodige: Hvorfor fungerer det ikke, hvorfor kommer de ikke, hvorfor kommer der forskellige hver gang osv.? Nu må vi gøre det på en anden måde". Dette pres kan, sammen med hendes egne ambitioner for forummet og deltagernes ønske om indflydelse, være medvirkende årsag til, at hun alligevel forsøger at fremskynde processen. Udover oplysning og kurser i demokrati overvejer vicekontorchefen at udvide forummet med nogle Nøglepersoner, så det kan blive mere "effektivt":

Nøglepersoner, det er etniske minoriteter, som vi kender og ved ville være interesseret i [Etnisk Minoritetsforum], som har haft lidt at gøre med bydelen i forvejen og kender nogle af vores ansigter og kender vores administrative struktur en lille smule.

Som forsøg på at leve op til de politiske hensigter tager vicekontorchefen ordet under et af møderne i Etnisk Minoritetsforum, hvor hun gør opmærksom på, at der er vedtaget en målsætning om, "at bydelens personale skal afspejle bydelens etniske sammensætning". Denne målsætning er langt fra blevet gennemført i praksis, og hun vil derfor have en opfordring fra Etnisk Minoritetsforum til politikerne om at få udarbejdet en opgørelse over antallet af ansatte i bydelen med anden etnisk baggrund. Da hun derefter spørger, "har jeg hermed fået den?", svarer alle bekræftende. Da det næste møde afholdes i Kultur-, Fritids- og Integrationsudvalget, har vicekontorchefen udarbejdet en sagsfremstilling til politikerne med forslaget fra Etnisk Minoritetsforum. Forslaget får af politikerne følgende bemærkninger med på vejen: "Der er endelig kommet nogle konkrete forslag fra Etnisk Minoritetsforum, og vi må derfor prøve at imødekomme det hurtigt". "Vi kan ikke være andet bekendt end at komme med nogle tal til Etnisk Minoritetsforum". "Vi bør svare hurtigt for at sende signalet, at det vil vi gerne fremme". Af beslutningsreferatet fremgår det, "... at udvalget besluttede, at der

i bydelen skal udarbejdes en oversigt over andelen af ansatte med anden etnisk oprindelse” (dagsordenpunkt nr. 143/98, d. 28.3.2000).

Et mindre rummeligt forum?

De politiske forventninger, og vicekontorchefens deraf følgende strategier, afspejler, at Etnisk Minoritetsforum hurtigt kan miste sin betydning som en ekstraordinær indflydelseskanal for en samfundsgruppe, der har svært ved at finde politisk fodfæste ad vanlig vej. Det kan virke paradoksalt først at sende det signal, at man vil lytte til borgernes meninger, erfaringer og idéer, for derefter at forvente, at selvsamme borgere skal opføre sig som politikere, der til fulde formår at se ud over egne problemer og bekymringer. En konsekvens heraf kan meget vel være, at forummet kommer til at bestå af “velintegrerede” talsmænd, der i forvejen kan begå sig i et politisk-administrativt system, mens de “dårligst integrerede” grupper ekskluderes. Da man må formode, at integrationspolitikken og -strategierne især er rettet mod de “dårligst integrerede” grupper, må man også formode, at politikerne kan have særlig gavn af at lytte til netop dem. Hvis det i realiteten er de marginaliserede borgergrupper, politikerne vil have i tale, må der, som vicekontorchefen påpeger, udvises langt større tålmodighed. I den forbindelse er det værd at bemærke, at det for myndighedsrepræsentanterne givetvis er langt nemmere og mere bekvemt kun at skulle rådføre sig med nogle få, vel-formulerede, politisk skolede repræsentanter, end at skulle tage stilling til en masse diffuse, forskelligartede og ofte uartikulerede krav fra politisk uerfarne borgere. Af samme grund kan Etnisk Minoritetsforum – i strid med hensigten – ende som en kopi af det traditionelle politiske system, hvor de svagere sociale grupper jo netop mangler repræsentanter og interessevaretagere.

Manglende indflydelse, politisk mobilisering og repræsentation

I mine interview⁶ nævnte medlemmerne af Etnisk Minoritetsforum flere forklaringer på den manglende opbakning til forummet: At de etniske minoriteter ikke kender nok til det danske demokrati, at der er for meget ufrugtbar snak og for lidt handling, og at der ikke er blevet informeret godt nok. Udover disse ret forskellige bud på årsagerne til den manglende deltagelse, er der ét bud, der går igen i alle svarene: At det hele er bestemt i forvejen. Noor Hyder (formand for The United Somali and Danish Friendship Comity) og dernæst Khalid Alsubeihi (formand for Forældreforeningen) udtrykker det på denne måde:

Hvis foreningerne ved i forvejen, at deres bidrag og forslag vil blive taget i betragtning, at kommunen eller hvad det hedder... (I: Bydelsrådet) ja, Bydelsrådet vil tage det i betragtning. Hvis de tager det alvorligt, så kommer de [etniske foreninger]. Men altså, vi har det tit sådan, at tingene er bestemt i forvejen, jo. Det er den fornemmelse, man har. Hvorfor stiller de råderum frem? Vi kommer ikke, når vi alligevel ikke bliver taget i betragtning.

Det er noget, vi har erfaringer med fra de indvandrere, der er kommet med i de forskellige bestyrelser og i de forskellige politiske partier – at de ikke rigtig får chancen for at komme igennem med deres budskab. [...] Det er sådan nogle brede rammer, der er bestemt i forvejen.

Denne skepsis går igen hos alle de interviewede – en skepsis, som udspringer af egne og andres erfaringer med politiske partier, integrationsråd og andre minoritetsorganer. Disse institutioner opleves generelt som meget lukkede systemer, hvis rammer og indhold man som etnisk minoritetsborger hverken kan påvirke eller blive en del, fordi alt foregår på danske præmisser. På grund af vicekontorchefens indsats og engagement fremstilles Etnisk Minoritetsforum i mere positive vendinger end andre minoritetsorganer. Alligevel finder medlemmerne, at der er alt for langt fra ord til handling.

Som en konsekvens af forskellen på teori og praksis, og oplevelsen af ikke at blive repræsenteret og hørt, er der i forummet bred enighed om, at de etniske minoriteters indflydelsesmuligheder afhænger af, hvor godt de organiserer sig indbyrdes. Den interne forskellighed står dog i vejen for en mobilisering: “Altså vi indvandrere er jo vidt forskellige, og det er lidt svært at få os samlet under én front” (Khalid). Ali Bellaoui (formand for Dansk-Marokkansk Kulturforening) giver også udtryk for, at det er nødvendigt, at de etniske foreninger “står sammen og arbejder side om side”, men igen er “problemet, at etniske foreninger har forskellige interesser. Der er nogle, der kæmper for at danse, andre kæmper for at lave mad, og andre kæmper for at få et job”. Hvor Ali hellere ser, at der er fem foreninger i Etnisk Minoritetsforum, som kæmper for det samme, end 20, som kæmper for noget forskelligt, er Waldo Salomon (formand for den latinamerikanske forening Makondo) af den overbevisning, at “Etnisk Minoritetsforum ville blive hørt mere, hvis flere personer dukkede op regelmæssigt – det er ret deprimerende, at vi nogle gange kun er tre-fire stykker”.

Men én ting er at blive enige om nødvendigheden af at tale med én stemme, noget andet er at blive enige om, hvad man skal stå sammen om, og hvilke politiske virkemidler der skal bruges – en problematik, der bliver tydelig, når talen falder på det politiske system. Når det drejer sig om politiske partier, er Ali og Waldo enige. Hvis man melder sig ind i et parti, så er

det for at repræsentere og varetage en bestemt gruppes interesser og ikke for at indgå i et politisk system, hvor studehandler og konsensuspolitik betyder, at man tilsidesætter baglandets interesser. Ali udtrykker det således:

Hvis jeg stiller op til kommunalvalg og siger okay, jeg vil gerne tage kampen for de etniske minoriteter, og de etniske minoriteter siger: "Ali, ham stoler vi på", så er det de borgere, jeg skal repræsentere. Det kan da godt være, at én inde på rådhuset siger: "Jamen, Ali du skal da også tage hensyn til...". Nej! Jeg vil ikke lave konsensuspolitik. Jeg vil give resultater til borgerne og ikke til bureaukraterne. [...] Når jeg siger, jeg repræsenterer marokkanerne, så er jeg nødt til at sige, hvad marokkanerne mener, i stedet for at sige: "Skal vi ikke finde en kompromisløsning?"

Hvis Waldo på noget tidspunkt melder sig ind i et parti, så melder han sig ind som formand for en bestemt organisation, hvis medlemmers interesser han så vil kæmpe for. Waldo taler i den forbindelse om at "samle" stemmer til et parti, som så til gengæld skal varetage denne gruppes interesser.

Hvor Ali og Waldo vil kæmpe for baglandet – bestemte foreningers medlemmer eller en bestemt nationalitet – og dets særinteresser, er Walid Eljamal (formand for Den Arabiske Kulturfond) og Khalid mere orienterede mod etniske minoriteter som én stor gruppe. For Walid drejer det sig om, at etniske minoriteter skal behandles på lige fod med danskere, og det er en kamp, som må kæmpes på tværs af forskellige grupperinger, foreninger, kulturer og særinteresser. I stedet for egeninteresser burde de etniske minoriteter fokusere på fællesinteresser og "danne én stor komité, som presser på staten for at få flere rettigheder – ikke for at beskytte for eksempel palæstinenserne, for hvis man begynder at tænke palæstinensisk, begynder man at snakke udlandet – vi skal snakke om Danmark og indvandrere!". En fælles organisation kan derefter presse politikerne:

Lad os sige, vi har en forening med 20.000 medlemmer, som er indvandrere, så kan jeg sige til et parti: "Se jeg har 20.000 medlemmer. Hvis du gør det og det, så får du 20.000 stemmer". Men problemet er, hvordan man skal samle de 20.000.

Khalid vil også være med til at præge den politiske dagsorden, men han vælger at gøre det via sit medlemskab i et politisk parti. Således støtter han et parti, som "sørger for, at jeg har lige rettigheder på arbejdsmarkedet, som kæmper for vores sag, sådan så vi er ligestillede med alle andre borgere i samfundet". Khalid er dog enig med de andre i, at de politikere, der taler på de etniske minoriteters vegne, i realiteten ikke repræsenterer denne gruppe: "De siger nogle ting, som behager det danske samfund og systemet, men det behager ikke vores egne".

Trods store forskelle så har medlemmerne det tilfælles, at de netop føler, de har noget tilfælles. Fællesskabet centrerer sig om en oplevelse af ikke at høre helt til, af at være udenfor, og af ikke at være “rigtige” danskere. Da Waldo fortæller om det sammenhold, der er i Makondos fodboldklub, spørger jeg ham, om det har stor betydning, at det er en etnisk forening. Dertil svarer han:

Ja, det betyder enormt meget. Vi betragter jo os selv som en etnisk minoritet. For det er vi da, uanset om mange af vores folk i Makondo har dansk statsborgerskab. Vi kan ikke gå på gaden og sige, “jeg er dansker”. Det er der ikke en kæft, der vil tro på. Jeg er stadigvæk sorthåret [griner], og vi taler stadigvæk mærkeligt.

Forskellige demokratiopfattelser?

Under et møde i Etnisk Minoritetsforum, hvor bydelsrådsformanden tilfældigvis kommer forbi, starter Waldo en diskussion. Han påpeger, at de etablerede partier ikke er åbne over for de etniske minoriteter, som derved holdes uden for indflydelse. Dertil svarer bydelsrådsformanden:

Jeg lufter lige nogle fordomme. De etniske er vant til at gå til formanden og lave en særaftale. Det går ikke. Inde i partiet er alle lige, men man må melde sig ind, hvis man vil have noget igennem. Det går ikke med særaftaler, som ikke kan tåle dagens lys.

Waldo afviser dette som fordomme og forsøger at forklare sig nærmere: “Vi savner nogen, der kan repræsentere de etniske minoriteter – Hamid El Musti og Nasar Khader repræsenterer sig selv”. Det, der ifølge Waldo skal til, er “et solidt netværk blandt de etniske foreninger”. Hertil svarer bydelsrådsformanden, at “det kan være svært at håndtere gruppestatus, og at folk skal repræsentere en gruppe i politik”. Igen påstår flere af deltagerne, at etniske minoriteter bevidst holdes uden for indflydelse, og flere af deltagerne nævner eksempler på indvandrerpolitikere, der efter deres mening er blevet snydt eller overset. Både vicekontorchefen og bydelsrådsformanden afviser, at folk holdes uden for indflydelse, fordi de har en anden etnisk baggrund. Problemet er derimod, som vicekontorchefen påpeger, at mange politikere med anden etnisk baggrund “ikke laver deres ting” og “ikke er gode til det politiske arbejde”. Bydelsrådsformanden gør det herefter klart, at “hvis man melder sig til noget, så skal man også passe det og komme til møderne”. Vicekontorchefen henviser i forlængelse heraf til medierne, der har fremhævet, at det er politikere med anden etnisk baggrund end dansk, der har den største fraværsprocent i Borgerrepræsentationen, ligesom hun nævner, at dette også gælder for den eneste politiker med anden etnisk

baggrund i Bydelsrådet. Lidt efter gør Khalid igen opmærksom på, at de har “brug for nogle, der kan repræsentere [dem] i partierne”, hvortil bydelsrådsformanden svarer: “Vi har brug for nogen, der kan fungere i systemet. Dét at være med i et parti er hårdt og tidskrævende, og der er meget, der skal læres”. Waldo undrer sig over, hvorfor politikerne ikke spørger dem, der har erfaringerne, til råds, og han mener derfor, det er nødvendigt “at ændre hele formen og tankegangen” i systemet.

Diskussion viser, hvordan de etniske minoritetsrepræsentanternes kritik af systemet og deres oplevelse af (bevidst) at blive holdt uden for indflydelse modsvarer af systemrepræsentanterne, der blandt andet refererer til de etniske minoriteters kulturelle baggrund og politiske traditioner. Fordi der her er tale om nogle traditioner – “gruppestatus” og “særaftaler, der ikke tåler dagens lys” – der er uforenelige med de danske traditioner for politisk praksis, er det svært at finde etniske minoritetsborgere, der “kan fungere i systemet” og “er gode til det politiske arbejde”. Bydelsrådsformanden uddyber i et senere interview sin opfattelse af forskellene på “os” danskere og de etniske minoriteter:

Men man kan vel også tillade sig – med fare for at være generaliserende og dermed racist – at sige, at mange indvandrere har sådan en lidt top-down opfattelse af, hvad politik er: Politik det er noget med at have de rigtige venner og så gå ind og snakke med dem og så få indflydelse. Hvor vi har en mere horisontal opfattelse af politik: Det er noget med demokrati, det er noget med at argumentere for sin sag og for at samle flertal om en idé. Og det er ikke noget med, at man kender nogen, som sørger for, at hvis ens familie bliver syg, så kan du få behandling og sådan noget. Sådan er deres samfund jo i vid udstrækning bygget op.

Kulturspecifik politik eller politisk strategi?

Som Ole Hammer & Inger Bruun (2000) påpeger i deres undersøgelse af “Etniske minoriteters indflydelseskanaler”, “[synes] konflikten fortsat at være mellem myndighedernes opfattelse af almen interessevaretagelse og de etniske minoritetsrepræsentanternes ønsker om varetagelse af særinteresser, alene ud fra en anden etnisk baggrund” (op.cit.: 41). Hammer & Bruun konkluderer desuden, at indvandrerforeninger i struktur-, arbejds- og især samarbejdsformer adskiller sig væsentligt fra de danske foreningstraditioner, hvor “...viljen til at prøve at komme overens med ‘de andre’...” (Gundelach & Torpe, citeret i op.cit.: 42) har skabt grundlag for en demokratisk kultur. Fordi foreningernes virke er blevet ført fra den private sfære ud i den offentlige, hvor de er blevet konfronteret med samfundsmæssige problemstillinger, har danskerne lært, at man er nødt til at relatere egne

krav og interesser til andres krav og interesser. Ifølge Hammer & Bruun ligger her en af de væsentligste kommunikationsbarrierer mellem den danske side og indvandrersiden, idet indvandrersiden ikke har disse samarbejds mønstre og uformelle regler for øje, når de to parter mødes. Hammer & Bruun varer sig for at konkludere, at indvandrerforeningerne er mindre demokratiske end de danske, og nøjes med at sige, at kommunikationsproblemerne skyldes forskellige kulturelle traditioner for foreningsdannelse.

Medlemmernes udtalelser om varetagelse af visse gruppers særinteresser kan således anskues som en anden kulturel måde at opfatte demokrati og politisk legitimitet på. Men de kan *også*, som mit materiale afspejler, opfattes som en form for modmagt eller et strategisk forsøg på at modsvare et politisk system, som både har svært ved at rumme de etniske minoriteter som mindre grupper og som enkeltindivider. Den afmagtsfølelse, som medlemmerne af Etnisk Minoritetsforum giver udtryk for, bevirker, at de – om end (endnu) kun på tankeplan – søger alternative veje til indflydelse. Politisk mobilisering og interessevaretagelse er dog på ingen måde væsensforskellige fra de strategier, som andre protestbevægelser har brugt i forsøget på at udfordre og ændre hegemoniske videns- og magtformer. Både kvinder, arbejdere og bønder har opnået politisk indflydelse og aktiv deltagelse i folkestyret via organisationer, bevægelser, foreninger og partier, der har varetaget netop deres interesser (Togeby, 1999). Konflikten drejer sig altså ikke nødvendigvis om kulturforskelle, men er måske snarere et udtryk for, at de etniske minoriteter på forskellig vis *reagerer* på det forhold, at deres indflydelsesmuligheder vitterligt er begrænsede.

At de etniske minoriteters kulturelle baggrund og politiske strategier ofte *opfattes* og *fremstilles* som uforenelige med en vestlig demokratiopfattelse vil dog i praksis besværliggøre samarbejdet og dialogen mellem det offentlige/politiske system og de etniske minoriteter. Ved, som ovenfor beskrevet, at sammenkæde de etniske minoriteters strategier med deres kulturelle baggrund forskubber diskussionen sig på en sådan måde, at de etniske minoriteters marginalposition ikke kædes sammen med det politiske system og dets værdier. En kunstig eller overdreven kulturel polarisering mellem “dem og os” kommer dermed til at stå i vejen for en reel diskussion om politiske værdier og om, hvordan vi udvikler et demokrati, der omfatter alle de mennesker, der bor i Danmark (jf. Togeby, 1999).

Nøglepersonerne

Som kontrast til deltagerne i Etnisk Minoritetsforum vil jeg nu præsentere nogle unge “eksrødder”, der har fået mulighed for at påvirke og ændre det

etablerede system indefra. Efter urolighederne omkring Blågårds Plads i sommeren 1997, hvor konflikten mellem en gruppe minoritetsunge og politiet eskalerede, vedtog Bydelsrådet en omfattende helhedsplan. Helhedsplanen har til hensigt at forbedre arbejdet med de udsatte og "kriminalitets-truede" unge ved at styrke samarbejdet og dialogen på tværs af faggrupper, projekter, institutioner, forvaltninger og borgere. Som led i denne helhedsplan ansatte Bydelsrådet nogle Nøglepersoner – "de stærkeste og klogeste rødder fra området omkring Blågårds Plads" – til at lave opsøgende gadeplansarbejde, drive værestedet Gadepulsen og samarbejde med det etablerede system. Gadeplansarbejdet og idéen om at inddrage rødder i løsningen af egne problemer startede som et projekt inspireret af Sjakket og De Vilde Unge (nu Vilde Læreprocesser). Projektet er siden da blevet forankret i Indre Nørrebro Bydel og er nu et af de offentlige tilbud, der efter bydelsforsøget videreføres i Københavns Kommune.

De otte Nøglepersoner er alle unge mænd mellem 22 og 26 år, alle på nær én er af anden etnisk baggrund end dansk, og flere af dem har taget aktivt del i eller har haft tæt kontakt til det kriminelle miljø. Rationalet bag ansættelserne er, at disse unge, på baggrund af deres indgående kendskab til miljøet og de unge på Indre Nørrebro, kan fungere som bindeled mellem de unge og det etablerede system. Nøglepersonerne indgår således – sideløbende med gadeplansarbejdet – i et netværk bestående af skoler, klubber, medborgerhuse, forvaltninger, politikere, nærpolti, idrætsforeninger og de mange andre aktører, der arbejder med unge på Indre Nørrebro. Helhedsplanen, hvis hovedformål er at udvikle en tværgående samarbejdsform, karakteriseres generelt som en succes – ikke mindst fordi ungdomskriminaliteten blandt unge under 18 år faldt med omkring 50 procent på to år (Indre Nørrebro Bydel, 1999: 17).

Nøglepersongruppen

Hver fredag afholdes der Nøglepersonsgruppemøde, hvor Nøglepersonerne mødes med relevante samarbejdspartnere – herunder Klubberne på Gaden,⁷ Idræt på Stenbroen,⁸ medborgerhusene og den udegående pædagogiske gruppe ("hjemme-hosserne"⁹). Nøglepersonerne indgår sammen med en jobvejleder og hjemme-hosserne i Socialforvaltningens Børne- og Ungenetværk, hvis afdelingsleder og souschef også deltager i møderne. Endvidere deltager en integrationskonsulent fra Kultur-, Fritids- og Integrationsafdelingen, som er tilknyttet gruppen som supervisor. Nøglepersongruppen går på tværs af bydelens tre forvaltninger og består generelt af per-

soner, der støtter og sympatiserer med Nøglepersonerne, deres værdier, arbejdsmetoder og mødeform.

I forhold til det sociale arbejde lægger Nøglepersongruppen, som de selv udtrykker det, vægt på “at møde de unge og problemerne dér, hvor de er”. Derudover er det vigtigt, at der ikke er for stor afstand mellem de unge og de offentligt ansatte, der arbejder med denne gruppe. Derfor arbejder Nøglepersongruppen dels ud fra *ung-til-ung princippet*, dels ud fra princippet om, at alle, uanset alder, uddannelse og baggrund, “*går ligeværdigt på banen*”. Endvidere arbejder man ud fra devisen om, at sociale problemer ikke kender til grænser, hvorfor samarbejde på tværs af institutioner og faggrupper er en absolut nødvendighed. Set fra Nøglepersongruppens synsvinkel drejer det sig, som integrationskonsulenten udtrykker det, om at “få skolerne til at tænke efter kl. 14 og få institutioner og klubber til at tænke ud over matrikelnumre”. Nøglepersongruppen ønsker således en organisationsform, der muliggør brede løsningsmodeller, der tilpasser sig problemernes mangfoldige karakter. Forudsætningen herfor består i at overkomme “kasketfnidderiet”, “vi plejer” og “det er vores område”, så man i højere grad kan koordinere indsatsen og “tænke netværksorienteret” (integrationskonsulenten). I praksis er det dog, som det vil fremgå, svært at koordinere indsatsen på tværs af forvaltninger og institutioner.

Fra lokal rod til kommunalt ansat

Selvom der har været konflikter forbundet med indslusningen af Nøglepersonerne i det etablerede system, så har Nøglepersonerne via hårdt arbejde, gode resultater og massiv støtte fra dele af det politiske og administrative niveau tilkæmpet sig en magtfuld og ansvarsfuld position som “lokalesperter”:

Jeg føler mig meget tryk ved dem. Men det er jo en meget utryk situation, for det er jo dybest set også selvtægtsgrupper – altså hver gang der er optræk til ballade, så siger vi: “Nu skal I gå ud og prøve at lade være med at lave ballade”. Det er jo lige før, vi sender dem ind mellem ballademagerne og politiet. [...] Men de er jo meget udiskuterede, altså vores gadeplansarbejdere eller Nøglepersonerne. Der har jo ikke været ét forslag, her hvor vi skal spare 14 millioner og snakker om at lægge skoler sammen og lukke et medborgerhus – der har jo ikke været nogen, der har sagt, at vi skal fjerne nogen gademedarbejdere (bydelsrådsformanden).

Nøglepersonerne har derudover fået skabt en så god og tæt kontakt til bydelens børn og unge, at man, “når man arrangerer noget i bydelen, på forhånd skal være sikker på Nøglepersonernes opbakning, for ellers kommer ungerne ikke. De [Nøglepersonerne] har utrolig meget magt” (idrætskoordinator). Blandt de faste deltagere i Nøglepersongruppemøderne er det at-

traktivt at samarbejde med Nøglepersonerne, som gør møderne “inspirende og anderledes i modsætning til mange andre møder, hvor der er langt fra ord til handling” (idrætskoordinatoren). Sami (Nøgleperson og gadeplanskoordinator) beskriver mødeformen i Nøglepersongruppen således:

Vi har nogle specielle spilleregler, som vi skal holde fast i. Mobiltelefonerne er tændt, man må ryge, og man må afbryde hinanden. Der er stor fleksibilitet, og vi skal ikke blive som de andre mødefora. Der er hygge og stemning og plads til et grin.

At Nøglepersonernes møde- og arbejdsform – og den erfaringsbaserede viden, de besidder – ligger fint i tråd med Helhedsplanens visioner og respekteres af mange på det administrative og politiske niveau er dog ikke ensbetydende med, at alle ser Nøglepersonerne som en kærkommen forandring.

Kampen mellem lokal viden og ekspertviden

Det følgende hændelsesforløb viser, hvordan de uddannede Nøglepersoner med deres særlige videns- og arbejdsformer udfordrer den traditionelle organisationsstruktur med klart afgrænsede ansvarsområder. Dermed udfordrer de også de uddannede eksperters autoritet, viden og arbejdsformer – i dette tilfælde Børne- og Ungeforvaltningen (B&U) og de ansatte, som traditionelt tager sig af børn og unge: pædagoger, klubledere, skolelærere, etc.

Bekir – en af Nøglepersonerne – er utilfreds, fordi der går rygter om, at han “stjæler unge fra klubberne”. Det hedder sig, at Gadepulsen, fordi der ikke kræves medlemsgebyr, er en konkurrent til klubberne i bydelen. En anden Nøgleperson afviser dette som et konkurrenceforhold, idet Gadepulsen er et værested og ikke en klub. Souschefen prøver at se det fra klubbernes side, og han mener, at Nøglepersonerne går ud over deres officielle målgruppe, når de tager fat i de yngre drenge. Klubberne, der har selv samme drenge som målgruppe, er derfor utilfredse og ser Nøglepersonerne som deres konkurrenter. Bekir svarer straks, at han “bare laver det arbejde, de andre ikke laver”. Derudover tager han afstand fra klart afgrænsede ansvarsområder ved at påpege, at arbejdet med de unge er “et fælles projekt”. Bekir insisterer på at få rygtet afklaret, og de aftaler derfor at invitere en pædagogisk konsulent fra B&U-forvaltningen (hvorunder klubberne er placeret) til det næste Nøglepersongruppemøde.

Da den pædagogiske konsulent ankommer til det næste møde, er stemningen i lokalet anspændt. Det virker, som om alle forventer en konfrontation. Den pædagogiske konsulent lægger ud med at opridse, at Nøglepersonerne og Gadepulsen “ligger i en grænseflade mellem Socialforvaltning-

gen, Fællesforvaltningen og Børne- og Ungeforvaltningen. Men på trods af enhedsforvaltningstanken er der særinteresser i de enkelte forvaltninger – det er vores område – som leder til konflikter”. Derefter påpeger han, at Nøglepersonernes arbejde er “innovativt og grænseoverskridende”, men at der er “for stor distance til det etablerede system” – at de er “for langt fra klubberne”. Dette afføder en tydelig utilfredshed blandt Nøglepersonerne, og et par af dem sidder ret uroligt i stolene. Nick (Nøgleperson og leder af Gadepulsen) konstaterer, at det er klubberne, der ikke er klar til at samarbejde: “Vi har tit taget kontakt til klubberne, men det har aldrig været dem, der er kommet til os!” Den pædagogiske konsulent understreger endnu en gang, at han ikke opfatter Nøglepersonerne som en del af det etablerede system: “I efterligner det etablerede – I har bydelens dyreste skur”. Et par af Nøglepersonerne er lige ved at eksplodere, og der udveksles vrede blikke. Den pædagogiske konsulent fortsætter: “Gadeplansarbejdet er blevet institutionaliseret – skal det være sådan? I bliver båret frem via politikerne. Bydelsrådsformanden elsker at banke det etablerede system oven i hovedet, det er en kendt sag”. Sami svarer lidt efter igen på beskrivelsen af Gadepulsen som bydelens dyreste skur: “Vi tager alle dem, de andre [klubberne] ikke vil have. Vi har morgendagens problemer. Det burde være et endnu dyrere skur”. Nick vender kritikken mod klubberne og efterlyser nogle klubmedarbejdere, “som har lyst til at være noget for de unge – som ikke har været der i 10-15 år og bare laver det, de har lyst til”. Konsulenten ignorerer denne kritik og fremhæver, at “gadeplansarbejdet for så vidt kunne være tilknyttet de etablerede institutioner [klubberne]”. Igen er stemningen dårlig, og Bekir understreger, at klubberne ikke kan acceptere, at “det er uuddannede eksrødder, der laver deres arbejde”.

Integrationskonsulenten fra KFI-afdelingen, der også er blevet ret irriteret, kommer på banen: “Vi gider ikke høre på, at vi ikke har forsøgt at bygge bro. Helhedsplanen er en vision om at koordinere det hele, men ingen af klubberne er interesseret i de 70-80 unge, som for eksempel kommer i Gadepulsen”. Den pædagogiske konsulent svarer, at “man ikke fremstår som en modstander, hvis man har en veldefineret og velkendt platform at arbejde ud fra”. Dermed pirker han til rygterne om, at Nøglepersonerne er gået ud over deres officielle målgruppe og “stjæler” unge fra klubberne. Samtidig slår han fast, at det “ikke er alle sociale opgaver, der kan varetages af unge uuddannede”. Det afføder følgende kommentarer fra to af Nøglepersonerne, som understreger, hvorfor de mener, der er brug for et alternativ til det traditionelle system: “Der er altså nogle gumpetunge ledere i klubberne, som mange af de unge ikke kan ha” (Nick). “Hvis man tilpasser klubberne

de unges behov, så ville alle unge sagtens kunne komme ind i klubberne” (Bekir). Integrationskonsulenten pointerer, at der over tid vil komme flere deltidsansatte Nøglepersoner i klubberne (der er på dette tidspunkt én), “så vi kan komme ud over det der kasketfnidderi”.

Som svar på angrebet på klubberne siger den pædagogiske konsulent, at “tingene er decentraliserede”, og at klubberne derfor selv træffer deres beslutninger. “De er svære at styre, uden at jeg dermed vil vaske hænder”. Bekir bryder ind: “Alle ved, at det er nogle få, der bremser udviklingen. I stedet for at se på vores resultater fokuserer man kun på, at vi er nogle kriminelle – at vi er en slags ulve, der skal vogte får. Men vi kæmper bare for de rettigheder, vi ikke selv havde”. Den pædagogiske konsulent spørger derefter: “Har I selv reflekteret over, hvad I selv har gjort forkert – I har vendt [en af klubberne] ryggen. Nu taler I jo meget direkte”. Til det svarer Simbo (Nøgleperson): “Vi er jo almindelige mennesker og ikke akademikere”. Den pædagogiske konsulent siger, at han søger mere velvilje og mere information om, hvad man laver og hvorfor. Han synes, Nøglepersongruppen “virker som en loge”. Dette afvises med det samme af integrationskonsulenten: “Du kan komme til møderne, når du vil. Når du har noget information eller vil have noget information, så kom”. Simbo følger op, på en for Nøglepersonerne usædvanlig måde, ved at sige, at de har “brug for” den pædagogiske konsulent og hans “kompetencer som pædagog”. Flere af mødedeltagerne giver bagefter, med en vis undren, udtryk for, at det er noget nyt, at Nøglepersonerne er så diplomatiske, og at “det aldrig ville være sket for et par år siden”. Et par er sågar skuffede og synes, mødet var kedeligt.

Ovenstående diskussion viser, at en inddragelse af borgerne i den offentlige styring ikke er uden sværds slag og konflikter. Ligeledes afspejler diskussionen, at det ikke er givet på forhånd, at en politisk beslutning om at indføre tværgående og fleksible arbejdsmetoder uden videre anerkendes og efterleves på det administrative niveau. Tværtimod er der noget, der tyder på, at de politiske visioner modarbejdes “på gulvet” af ansatte, der ikke deler disse visioner – et forhold, der underbygges af, at Nøglepersonerne, når de føler sig tilpas modarbejdet i en konkret sag, går direkte til bestemte politikere og ofte får opbakning. Endvidere er der noget, der tyder på, at dele af det “etablerede” system – dvs. klubberne, klublederne og den forvaltning, de hører under – føler sig truet af Nøglepersonerne. Når de uerfarne og uuddannede Nøglepersoner uden videre kan overtage dele af det arbejde, som “eksperterne” har brugt lang tid på at uddanne sig til, bliver eksperternes viden og deres institutioner udfordret og potentielt overflødiggjort. Endvidere bør man ikke glemme, at der er kamp om de (sparsomme) øko-

nomiske midler forvaltningerne og afdelingerne imellem – prioriteringen af ét område vil altid være på bekostning af andre.

Fordi Nøglepersonerne er ansat til at arbejde utraditionelt og helhedsorienteret *inden for* det offentlige system og i vid udstrækning har politisk opbakning, oplever de det som yderst frustrerende, når de i implementeringsfasen bliver modarbejdet af det “etablerede” system. Sami siger for eksempel om den konflikthåndtering, de laver på skolerne:

Et effektivt opsøgende arbejde på gadeplan kræver et kendskab til de unge i skolerne, også selvom det overlapper B&U. Der er mange af de professionelle, der ikke kan finde ud af at håndtere de unge. B&U vil bare have, at vi skal gå rundt og notere problemerne, og så sende nogle andre ind for at ordne det. Der bliver hele tiden lagt [stop]klodser og irritationsmomenter ind i vores hverdag, så en af os en dag eksploderer, så de kan tage opgaverne fra os. Vi vil ikke være som alle de andre. Det er det, der gør forskellen. Hvis det her fortsætter, er der nogle af os, der holder op. Vi skal ikke være kommunalt ansatte.

I sådanne situationer, hvor irritationen og frustrationerne tager over, træder de mere erfarne medarbejdere i Nøglepersongruppen til med opmuntrende kommentarer: “Vi i Nøglepersongruppen har magten på nettet – vi har vejen til bydelsrådsformanden”. “Vi skal arbejde på tværs, og det er skolelærere og pædagoger altså ikke vant til”. “Vi skal svæve over vandene og smile lidt af det her – vi har politikerne bag os”. “Der er snitfladeproblematikker alle steder, hvem der er bedst og sådan nogle latterlige småting”.

En anti-institutionel institution i institutionen?

Nøglepersonerne har tilkæmpet sig en forholdsvis stabil og politisk udiskuteret position i bydelen, og det er et langt stykke hen ad vejen lykkedes at skabe rum for Nøglepersonernes ikke-institutionelle viden, erfaringer og arbejdsmetoder inden for det offentlige systems rammer. Men når Nøglepersonerne udfordrer idéen om, at man skal have en bestemt uddannelse for at tage sig af børn og unge; når de starter projekter uden at informere bestemte afdelinger; når de udfordrer mødeformen; og når de kritiserer andre for at fokusere på økonomi, forvaltnings- og faggrænser i stedet for de unge, så understreger de, at procedurerne, organisationsstrukturen, spillereglerne og værdierne inden for det offentlige system ikke nødvendigvis er rationelle og hensigtsmæssige. Selvom Nøglepersonerne på denne måde provokerer og møder modstand fra dele af det “etablerede” system, så har de samtidig en massiv støtte fra de mere erfarne medarbejdere, som deler deres visioner og styrer dem igennem konflikterne. Endvidere er der politisk opbakning til Nøglepersonernes lidt oprørske stil, som ikke altid holder

sig inden for systemets rammer og logik. At ansvarlig handling blandt en del af politikerne sidestilles med oprørske og institutionsforandrende handling, hænger givetvis sammen med, at SF og Enhedslisten udgør flertallet i Bydelsrådet, og at der blandt politikerne er en del personer med baggrund i græsrods miljøet og den anti-institutionelle projektverden på Indre Nørrebro.

Den lokale viden er med ansættelsen af Nøglepersonerne rykket i centrum, og der er sket en decentralisering af beslutningskompetencerne, som dermed kommer tættere på borgerne (de udsatte unge). Omvendt må man konstatere, at den politiske vision om fleksible organisations-, ledelses- og arbejdsformer, der tilpasser sig borgernes grænseoverskridende behov og problemer, kun er slået igennem i dele af systemet – dvs. i bestemte forvaltninger, afdelinger og netværker. Det betyder, at Nøglepersonerne, der jo netop er ansat til at arbejde helhedsorienteret, automatisk vil møde modstand, når de bevæger sig ind på skolerne, klubberne, pædagogerne eller B&U-forvaltningens områder.

På samme måde som Nøglepersonerne påvirker og forandrer systemet indefra, så påvirker og forandrer systemet også Nøglepersonerne – de er for eksempel blevet mindre oprørske og provokerende og mere diplomatiske, strategiske og manøvredegytge. Selvom der blandt de mere erfarne medarbejdere er en opfattelse af, at en vis form for socialisering er nødvendig, hvis Nøglepersonerne skal kunne indgå som en del af systemet, så er der også bred enighed om, at socialiseringsgraden kan blive så høj, at det nyskabende og institutionsforandrende element forsvinder. Derfor har man længe snakket om nødvendigheden af løbende udskiftning af Nøglepersonerne. Indtil videre er det dog hovedsageligt blevet ved snakken – et forhold, der givetvis skyldes, at indkøringen af nye gadeplansarbejdere meget vel kan være hård og tidskrævende. Endvidere betyder ansættelse af nye medarbejdere nødvendigvis en udslusning af nogle af de “gamle”, hvis fordel (set fra et ledelsesperspektiv) er, at de har fået en tiltro til systemet og samfundets herskende værdier, som kan videreformidles til bydelens unge. Bydelsrådsformanden udtrykker det således:

Jeg er dødgodt tilfreds med dér, hvor vi står nu – nu er de virkelig kommunale tjenestemænd. Det eneste, jeg kan sige, er, at det omvendt betyder, at flere af dem jo har været ansat i tre år, og hvor mange år kan der gå, hvor du stadigvæk kan blive ved med at sige, at det er ung-til-ung?[...] Men tingene går ikke så hurtigt, og lige nu har vi jo nogle kommunalt ansatte, som – ud over at de er bærere af vores holdninger i stor udstrækning og bibringer dem og bekæmper vold og alt det der benhårde, så er det jo lykkedes at gøre dem til positive identifikationsfigurer, som de små ser op til. Noget af det, der er smart at blive på Nørrebro blandt de halvkriminelle rødder på tolv år, det er at blive kommunal

embedsmand. Det er da flot, synes jeg [griner]. [...] Vores storebrødre – i den udstrækning, man kan bruge det som en definition – de går jo og siger det, som vi – den herskende ideologi – vil have dem til at sige.

Set fra et offentligt perspektiv er der store gevinster ved at inddrage “eks-rødder” i udformningen og udførelsen af det sociale arbejde, idet man herigennem får skabt kontakt til en gruppe unge mennesker, som det “etable-rede” system ofte har erklæret uden for rækkevidde. Den sociale indsats bliver derudover mindre synlig og mere virksom, når det er eksrødder, der motiverer de unge til at stoppe et misbrug, undgå kriminalitet, færdiggøre deres skoleforløb, tage en uddannelse eller få sig et arbejde. Nøgleperso-nernes arbejde har uden tvivl været medvirkende årsag til, at Nørrebro (og problemerne med de såkaldte andengenerationsindvandrere) ikke “rammer avisoverskrifterne mere” (bydelsrådsformanden).

Borgerinddragelse og etniske minoriteter

Eftersom systemrepræsentanterne – det være sig ansatte eller politikere – generelt har lettere adgang til viden og information og via deres arbejdsferinger har fået et indgående kendskab til det politiske og administrative system, vil der ofte være tale om et ulige magtforhold, når borgerne søges inddraget. Det er derfor af afgørende betydning for en styrket dialog mellem system og borgere, at systemrepræsentanterne i mødet med borgerne er indstillet på at skulle lytte, reflektere over egne holdninger og bryde med indgroede vaner og gammelkendte praksisser. I relation til Etnisk Minoritetsforum er det sigende, at politikerne ikke finder det relevant for integrationspolitikken og -indsatsens udformning at lytte til det, der optager de etniske minoritetsborgere i hverdagen – sygdom, arbejdsløshed, økonomi, diskriminering og følelsen af at blive forskelsbehandlet. Da bydelen valgte at inddrage de unge rødder i løsningen af egne problemer, var udgangspunktet derimod at lytte. Integrationskonsulenten formulerer det således: “Indgangen til at løse de første problemer var simpelthen at lytte. [...] Jeg mindes, at disse stærke drenge var dybt overrasket over at blive lyttet til. Mente vi virkelig, at vi ville tage dem alvorligt?” (Ansel-Henry, 2001: 151). Fastansættelsen af “eksrødderne” står uden tvivl som det mest markante symbol på bydelens mod på at tænke nyt og arbejde utraditionelt, men viser samtidig, at en holdningsændring og en forandring af værdierne i det offentlige system ikke er noget, der indføres fra den ene dag til den anden eller automatisk spredt sig til hele organisationen.

Når det drejer sig om en inddragelse af etniske minoritetsborgere, er det endvidere vigtigt, at kulturfokuseringen og afstanden mellem “dem” og

“os” ikke tager overhånd og blokerer for vigtige diskussioner af politisk, økonomisk eller social karakter. Integrationsdiskussionens kulturelle omdrejningspunkt kan, som nævnt i starten, hurtigt skabe afstand mellem mennesker, fordi diskussionen dermed kommer til at handle om det, “vi” danskere (tror vi) er, og ikke mindst det, “de andre” snart skulle tage sig sammen til at blive (Preis, 1998). Med inddragelsen af Nøglepersonerne går Bydelsrådet uden om integrationsdiskussionen ved at understrege, at “drengene på Blågårds Plads” eller “de voldelige andengenerationsindvandrere” udgør et socialt problem. Dermed sender man det vigtige signal, at de unge *har* et socialt problem, der kan løses, frem for at sende signalet, at de *er* et kulturelt problem.

Pointen er ret banal – prøv at læse teksten igen og udskift de etniske minoritetsborgere med etniske danskere. Adskiller medlemmerne af Etnisk Minoritetsforum sig væsentligt fra etniske danskere, der føler sig holdt uden for indflydelse, ikke føler sig repræsenteret af politikerne og har en fornemmelse af, at det hele er bestemt i forvejen? Og adskiller Nøglepersonernes kamp med det “etablerede” system sig fra den kamp, enhver anden alternativt tænkende embedsmand eller institution ville møde? Dermed ikke være sagt, at der ikke er forskelle, for det er der. En af Nøglepersonerne gik for eksempel altid lidt tidligere fra Nøglepersongruppemøderne, fordi han skulle nå til fredagsbøn, og der blev ikke serveret svinekød til møderne i Etnisk Minoritetsforum. Selvom det tydeligvis generer mange, så står sådanne kulturelle forskelligheder på ingen måde i vejen for at tage aktiv del i det danske samfund, det danske arbejdsmarked eller det danske politiske system. Den væsentligste forskel er nok, at man med Helhedsplanen og Nøglepersonerne har iværksat en kriminalitetsforebyggende og social indsats nedefra, som har betydet, at Nøglepersonerne og de unge, de hjælpere, nu er blevet en aktiv (og dermed integreret) del af samfundet. Etnisk Minoritetsforum er derimod – som en eksplicit og ovenfra kommende integrationsstrategi – i fare for at ende i en ufrugtbar diskussion, der centrerer sig om de kulturelle forskelle og de såkaldte integrationsproblemer.

Integration kan ikke adskilles fra demokrati og medborgerskab, idet det må være en forudsætning for såkaldt “vellykket integration”, at vi i fællesskab udvikler et demokrati – og et medborgerskabsideal – der omfatter alle de kulturer, der er at finde i Danmark. En aktiv deltagelse i samfundslivet og muligheden for medbestemmelse og medansvar er et væsentligt led i en demokratiseringsproces, der stiller krav til både minoritets- og majoritetsbefolkningen. På lang sigt må visionen være at udvikle interessefællesskaber, der kan rumme og drage nytte af en (kulturel) forskellighed.

Noter

1. De tre andre forsøgsbydele er Indre Østerbro, Valby og Kgs. Enghave.
2. Af alle bydelene var det kun Valby, der stemte ja til bydelsstyre (51,5 procent ja, 48,5 procent nej; stemmeprocent 74,2).
3. Jeg vil gerne benytte lejligheden til at takke følgende for deres imødekommenhed: De ansatte i Kultur-, Fritids- og Integrationsafdelingen, Nøglerpersonerne, Etnisk Minoritetsforum og alle de andre, jeg stiftede bekendtskab med i løbet af mit feltarbejde.
4. SF og Enhedslisten har hver haft seks mandater, Socialdemokratiet fire, Venstre to, mens Radikale Venstre, Konservative og Nørrebrolisten hver har haft ét mandat.
5. Det empiriske materiale vedrørende Etnisk Minoritetsforum indgår endvidere i en mere omfattende artikel (Iversen, 2001) i antologien "Bydelsrådet – gjorde det en forskel? Erfaringer og perspektiveringer af forsøget med bydelsstyre i Indre Nørrebro Bydel".
6. Der var et stærkt ønske blandt de interviewede medlemmer af Etnisk Minoritetsforum om ikke at være anonyme. Dette ønske har jeg efterkommet.
7. Klubberne på Gaden laver opsøgende gadeplansarbejde med det formål at inddrage socialt belastede unge – særligt indvandrerdrøge – i fritidsaktiviteter.
8. Idræt på Stenbroen er et projekt, der med idrætten som middel laver aktiviteter for og med "kriminalitetstruede" børn og unge.
9. Hjemme-hos gruppen består af personlige rådgivere og familierådgivere. Gruppen laver blandt andet forebyggende familierarbejde, der skal forhindre anbringelse af børn og unge uden for hjemmet. Samarbejdet mellem Nøglerpersonerne og hjemme-hosserne er et forsøg på at styrke det forebyggende arbejde ved at fokusere på hele familien.

Litteratur

- Ansel-Henry, Lester (2001). "Inddrag unge i løsning af unges problemer", i *Bydelsrådet - gjorde det en forskel? Erfaringer og perspektiveringer af forsøget med bydelsstyre i Indre Nørrebro Bydel*. Indre Nørrebro Bydel.
- Burns, Danny et al. (1994). *The Politics of Decentralization. Revitalising Local Democracy*. London: Macmillan Press.
- Gundelach, Peter & Lars Torpe (1999). "Befolkningens fornemmelse for demokrati: foreninger, politisk engagement og demokratisk kultur", i Jørgen Goul Andersen et al., *Den demokratiske udfordring*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Hammer, Ole & Inger Bruun (2000), *Etniske minoriteters indflydelseskanaler*. Århus: Magtudredningen.
- Indre Nørrebro Bydel (1999). *Gadepulsen & gadeplansarbejdet på Indre Nørrebro. Status over perioden foråret 1997 til foråret 1999*.

- Iversen, Rikke R.B. (2001). "Etnisk Minoritetsforum – når de etniske minoritetsborgere skal inddrages i den politiske proces", i *Bydelsrådet – gjorde det en forskel? Erfaringer og perspektiveringer af forsøget med bydelsstyre i Indre Nørrebro Bydel*. Indre Nørrebro Bydel.
- PLS Consult (1999). *Evaluering af forsøg med bydelsstyre i Københavns Kommune. Slutrapport*.
- Preis, Ann-Belinda S. (1998). "Kan vi leve sammen?", i Ann-Belinda S. Preis (red.), *Kan vi leve sammen? Integration mellem politik og praksis*. København: Munksgaard.
- Togeby, Lise (1999). "Et demokrati, som omfatter alle, der bor i Danmark?", i Jørgen Goul Andersen et al. (red.), *Den demokratiske udfordring*. Magtudredningen. København: Hans Reitzels Forlag.

Kapitel 4

Skolen for livet: En muslimsk friskole

Torben Venning

I en diskussion i niende klasse på den muslimske friskole snakker vi om, hvad det vil sige at være dansk. Jeg spørger Ali, en 15-årig somalisk dreng, som har boet her, siden han var otte år, om han nogensinde vil blive dansker. Om han kan forestille sig, at han opfatter sig selv som dansker, når han som 75-årig stadig bor i Danmark. Han svarer klart nej, og da jeg spørger hvorfor, siger han, fordi han ikke er født her. Jeg vender mig nu mod resten af klassen, hvoraf mere end halvdelen er født i Danmark, og siger: "Jamen, så må alle I, som er født her, jo være danskere ifølge Alis udtalelse". "Nej" svarer Cihan, en tyrkisk-kurdisk dreng med et stort smil, "Vi er perkere!"

Denne artikel skal give et indblik i livet, som det former sig for børn og unge på en muslimsk friskole, og belyse deres personlige udvikling gennem et skoleforløb, der på mange måder adskiller sig fra en dansk folkeskole, men samtidig er dybt præget af de krav og betingelser, som det omgivende samfund stiller.

Mange muslimske friskoler er startet i løbet af de sidste ti år. Muligheden for at vælge en skole med en grundholdning, der adskiller sig fra folkeskolens, er et typisk dansk vilkår, som imidlertid, hvis det udnyttes af muslimske indvandrere, ofte anklages for at være i direkte modstrid med danske værdier. De seneste måneder inden denne artikels færdiggørelse har været præget af mange angreb på skoler med islamisk grundholdning. Der har været fremført påstande om dårlig undervisning, indoktrinering og om, at eleverne ikke forberedes ordentligt til et liv i det danske samfund. Der har været krav om stramninger af friskoleloven, om mere kontrol med islamiske friskoler og sågar om lukning af enkelte skoler.

Spørgsmålet er, om den fysiske adskillelse fra danske skolekammerater, som de muslimske skoler medfører, også betyder, at eleverne fjernes fra det danske samfund og dermed fra den deltagelse i samfundet, som en vellykket skolegang burde udvirke? Eller kommer de netop nærmere en deltagelse ved den selvbestemmelse omkring skolegang, som det danske samfund rummer mulighed for? Kan friheden fra at skulle konfronteres med det at være "fremmed" og fra at skulle være i forsvarsposition muligvis netop styrke en følelse af ligeværd hos børnene?

Friskoler i med- og modvind

Samtidig med mit antropologistudium har jeg været ansat som lærer på en københavnsk "indvandrerskole" i de sidste fem år. Skolen er én blandt de tyve "indvandrerskoler", som med udgangspunkt i initiativtagernes egne etniske, nationale, religiøse og pædagogiske baggrunde er startet i Danmark inden for især de sidste årtier og drevet under "lov om frie grundskoler".

Den historiske baggrund for loven er den danske friskolebevægelse fra midten af 1800-tallet, igangsat af Kristen Kold, inspireret af Grundtvigs tanker og muliggjort af det frihedsrøre, som opstod omkring grundlovens vedtagelse. De første friskoler blev netop startet af forældre, som ikke ønskede, at deres børn skulle gå i statsskolen, hvis praksis stred imod deres idealer. De ønskede selv at have indflydelse på undervisningen, og med hjemmel i skoleloven startede de hjemmeundervisning. Det udviklede sig siden til friskoler og hele friskolebevægelsen (Jørgensen, 2000).

Ud af de ca. 215 skoler i Dansk Friskoleforening er de tyve indvandrer-skoler (*De Frie Grundskoler i Tal*). De ti af disse er oprettet siden 1993 og har elevtal på mellem 70 og 350. Antallet af elever med indvandrerbaggrund er stigende ikke alene i "indvandrer-skolerne", men også i "danske" friskoler og privatskoler. Over halvdelen af friskolernes elever med indvandrerbaggrund går i disse "danske" og private friskoler, som i år 2000 har et samlet elevtal på 7.573. Det forhold, at 13 procent af de skolesøgende børn med indvandrerbaggrund går på frie grundskoler i dag, viser, at indvandrerfamilier sender deres børn på friskole i endnu højere grad end danske familier, hvor det drejer sig om 11,9 procent. Indvandrer-skolerne udgør således et område i kraftig vækst, hvor indvandrere i høj grad benytter sig af mulighederne i lovgivningen.

Ønsker en gruppe forældre at starte en fri grundskole, skal de lave et sæt vedtægter, danne en bestyrelse og finde en egnet bygning. Derefter kan den nyoprettede skole søge om godkendelse og støtte fra Undervisningsministeriet. Støtten per elev udgør 75 procent af det beløb, som det koster at have en elev i folkeskolen. Derudover skal forældrene selv betale et beløb på mellem 300 og 1.000 kr. om måneden. Indvandrer-skolernes egenbetaling ligger oftest i den lavere ende.

Betegnelsen "indvandrer-skoler" er den, som Undervisningsministeriet bruger. I pressen kaldes de ofte "muslimske friskoler" eller "koranskoler". Jeg benytter "indvandrer-skoler" som administrativ betegnelse og "muslimske friskoler" om den type skole, hvor jeg har udført mit feltarbejde.

Indvandrer-skolerne ligger i de store byer, hvor også flertallet af indvandrere bor. Femten ligger i København, tre i Århus-området og to i Odense.

På dette punkt adskiller de sig fra danske friskoler, som i høj grad ligger uden for storbyerne. Indvandrerskolerne har typisk til huse i en gammel skolebygning, kursusejendom eller i en tidligere industribygning, som de lejer. Da de opkræver færre skolepenge end de danske skoler, er der ikke råd til de store investeringer, og udstyret vil derfor ofte være sparsomt. Fælles for hovedparten af de tyve indvandrerskoler er, at de har udgangspunkt i en forældrekræds tilhørende en bestemt etnisk eller national gruppe. Således er de fleste af skolerne beregnet for elever med enten arabisk, marokkansk, tyrkisk (herunder kurdisk) eller pakistansk baggrund. Skolernes navne peger i de fleste tilfælde mod deres specielle målgruppe. En stor del af navnene begynder med det arabiske Al: Al-Hikma, Al-Hilal, Al-Quds, Al-Aqsa... Andre har navne, som direkte henviser til målgruppens nationalitet: Den Marokkansk-Danske Skole, Den Islamiske Arabiske Skole. Endelig har nogle skoler navne som: Lykkeskolen, Æraskolen, Sjællands Privatskole og Den Moderne Kulturelle Skole.

Samarbejde mellem skolerne forekommer kun i meget begrænset omfang. Det kan skyldes, at de i nogle tilfælde konkurrerer om eleverne, eller at de repræsenterer forskellige etniske grupper, hvor netop det at drive skole med og for sprogligt og etnisk "ligesindede" for øjeblikket synes vigtigere end samarbejde.

Tager man udgangspunkt i "friskoletanken" med rødder i Grundtvig og Kold, hvor det centrale er, at en gruppe forældre med nogle fælles værdier kan starte en skole, der pædagogisk og holdningsmæssigt adskiller sig fra den statslige eller kommunale, ja så er det jo netop, hvad disse muslimske forældre gør. Man kunne således hævde, at "indvandrerskolerne" netop er udtryk for, at indvandrere formår at bruge de muligheder, som er til stede i det danske samfund, og at skolerne dermed repræsenterer et skridt i retning af integration. At det ikke er det synspunkt, som har været fremherskende i debatten i både medierne og Folketinget, er åbenbart. Debatten om indvandrerskolerne har ført til forslag om at ændre ved selve friskolernes grundlag, nemlig at det er forældrene selv, der kontrollerer og står som garant for skolerne. Man har ønsket at få mere statslig eller kommunal kontrol med indvandrerskolerne. Undervisningsministeriet har foretaget en speciel, ekstra kontrol med de tyve indvandrerskoler, hvorefter fem er blevet sat under skærpet tilsyn, og for nogle har der været tale om midlertidige sanktioner. En enkelt skole har fået frataget sin godkendelse grundet økonomiske uregelmæssigheder. (Fratagelse af godkendelsen sker også for skoler, der ikke er indvandrerskoler. Eksempelvis blev en række Tvindskoler fra-

taget deres godkendelse for nogle år siden under mistanke om blandt andet økonomiske ulovligheder).

I forbindelse med terrorangrebet i New York i september 2001 kom der igen krav om øget kontrol med "koranskolerne", som nogle politikere valgte at kalde dem. Hvad enten det er frygten for økonomisk misbrug, manglende faglighed, eller at skolerne bliver udklækningscentraler for hjemmevaskede fundamentalistiske unge uden vilje til integration i det danske samfund, har medierne såvel som myndighederne en udpræget mistillid til disse skoler.

En muslimsk friskole

Skolen, som er udgangspunkt for dette studie, har til huse i to røde murstensbygninger, som tidligere rummede en lille sæbefabrik. Den er i dag rammen om ca. 90 elevers skolegang, fra børnehaveklasse til niende. Oprindeligt er skolen startet af en gruppe tyrkiske forældre og lærere. Dengang var det stort set en "tyrkisk" skole, men i dag er der ud over tyrkisk/kurdiske også somaliske samt enkelte arabiske elever. Religionen er det fælles grundlag for skolen, men der er meget stor forskel på elevernes "grad af religiøsitet" og på deres kendskab til islamiske regler og Koranen.

Af lærerne er fem med dansk og fem med tyrkisk baggrund (tre af disse er danske statsborgere) samt en somalisk og en arabisk deltidsansat. De ansattes pædagogiske holdninger spænder fra det autoritære, disciplinerende til det mere humanistiske. De danske ikke-muslimske lærere forventes at respektere den islamiske tro og tage hensyn til denne i undervisningen. Det fælles sprog på skolen er dansk, men elever og lærere kommer i nogle situationer til at slå over i henholdsvis tyrkisk eller somalisk.

Skolen skal ligesom alle andre friskoler leve op til de faglige krav, som stilles i folkeskolen. Eleverne undervises således i dansk, matematik, engelsk, tysk, natur og teknik, orientering, fysik, biologi, idræt og tegning. De har også "modersmålsundervisning" i lighed med de tosprogede elever i folkeskolen. Derudover har skolen en række fag, som er specielle for skolen, idet der undervises i islamisk moral og religion, forståelse af Koranen og arabisk. Disse fag udgør op til fire timer på klassernes ugeskema.

Kommer man på en hverdag gående ad den lille, fredelige villavej til skolens port, vil man ikke se noget skilt med skolens navn, men de legende børn og fodbolden, som ofte sparkes uden for porten, vil markere, at her er en skole. En del af de små piger bærer farverige tørklæder, andre endnu ikke. Somaliske og tyrkiske børn leger sammen, ofte vilde lege, som af og til ender med gråd og konflikter. Der er gerne en glad hilsen til læreren, som er gårdvagt eller kommer ind ad porten. De mellemstore drenge spiller

fodbold. Det går ligeledes vildt for sig. De ænser ikke lærerne. Pigerne i de store klasser går sammen og snakker. Med et par undtagelser har alle tørklæde på. Nogle bruger frikvarteret til at liste uden for skolen og tage en smøg i skjul. De største af drengene færdes også ofte snakkende uden for skolen, og en gang imellem fås en stjålen privat snak med en af det modsatte køn her. Kysseri og den slags forekommer ikke offentligt om overhovedet blandt de større elever. Derimod kan de helt små piger i første klasse godt finde på at drive de små drenge på vild flugt ved at lege kysselege og jage efter dem.

Dagstrukturen ligner enhver anden skoles med 45 minutters lektioner afbrudt af frikvarterer. Et af frikvarterne efter middag bruges til bøn, hvor elever og muslimske lærere mødes i kælderens, der er indrettet som moské. Her beder man en af de fem daglige obligatoriske bønner sammen. To gange om ugen er der morgensamling, hvor praktiske meddelelser bliver givet, og hvor elever fremsiger vers fra Koranen. Fremsigelsen, som er på arabisk og lært udenad, foregår uden større højtidelighed. Det er den klangmæssigt skønne og sikre fremsigelse, der er målet, og der oversættes eller fortolkes normalt ikke.

Skolens formål er ifølge vedtægterne:

At give en undervisning indenfor børnehaveklasse til tiende klassetrin, som står mål med hvad der almindeligvis kræves i folkeskolen. At undervise i den islamiske religion, og sikre at denne er grundstammen i opdragelsen med udgangspunkt i Koranen og Sunna. At skabe et venligt men bestemt skolemiljø, der giver børn med forskellig samfundsbaggrund og fra forskellige nationaliteter mulighed for at vokse op og udvikle sig i fællesskab. At give hvert enkelt barn al mulig hjælp til at udfolde sig og udvikle sine evner i en atmosfære af glæde og tryghed.

I vedtægterne understreges Koranen og Sunna som udgangspunkt for opdragelsen. I formuleringen "et venligt, men bestemt skolemiljø" bemærkes ordet bestemt, der antyder noget med faste rammer og dermed udstikker en mulig forskel fra folkeskolens pædagogik, som den opleves af indvandrere. Derudover udtrykker ordene *venligt, fællesskab, udfolde sig, udvikle sine evner, glæde og tryghed* noget, som ofte bliver opfattet som danske værdier, men som i vedtægterne går hånd i hånd med skolens islamiske grundlag.

Grænser og identitet

I de små klasser sker det ofte, at religiøse begreber bruges til afsøgning af grænser i almindelighed. Jeg er således flere gange om morgenen blevet mødt af elever, som ivrigt spørger mig, om et eller andet er *haram* (forbudt ifølge islamiske regler, modsat *halal*). En morgen blev jeg mødt af en pige i børnehaveklassen, som spurgte, om hendes dukke var haram. En anden

gang viftede en pige i første klasse med en pose chips og ville vide, om det var haram at spise dem, og tredje gang var det spørgsmålet, om en fe-dragt, som en pige havde fået af sine forældre, var haram.

Ud over disse episoder har jeg overværet mange diskussioner, om en ting eller en handling er haram, eller om den er halal. Elever er meget opmærksomme på, om en elev på en eller anden måde gør noget, som er haram. Visse ting er så åbenlyst haram, at ingen af børnene kunne drømme om at bryde det, som for eksempel at spise svinekød. Det kan undre, at børnene spørger mig, om noget er haram, i stedet for at spørge deres islamkyndige, tyrkiske lærere. Men måske handler det ikke så meget om det religiøse på deres alderstrin, men mere om de almene grænser for, hvad der er tilladt og ikke tilladt, som voksne sætter for børn.

Der afprøves samtidig grænser på mange måder. Pigerne leger "kysselege" og prøver at kysse en af drengene. De ved udmærket, at det er haram, når de bliver ældre. Under en udflugt med S-toget går en lille tyrkisk pige fra første klasse hen til en ung kvinde blandt medpassagererne og spørger sødt: "Har du bollet med ham?", idet hun peger på en mandlig medpassager. Den unge kvinde rødmer forlegent, og den lille piges lærer (undertegnede) skjuler sig bag en medbragt avis. Drengene i de små klasser afprøver forbudte, seksuelt orienterede ord og vendinger som for eksempel "Hun boller med ham" og "Han er bøsse" uden tilsyneladende at have en helt klar forståelse af, hvad de betyder. Det samme er selvfølgelig velkendt blandt danske børn, men står her i skarp kontrast til den seksualmoral, som islam og skolen ønsker at videregive børnene.

Tegninger eller billeder af nøgne mennesker (helt almindeligt i tidssvarende danske undervisningsmaterialer til de små klasser) vækker stor opstandelse blandt skolens små elever. Jeg har selv som lærer klippet et omslag ud med tegninger af en nøgen, voksen mand og kvinde. Ikke fordi jeg havde fået besked på det, men fordi jeg vurderede, at billederne ville skabe så megen forstyrrelse, at det ville være umuligt at bruge bøgerne til undervisning.

I de første skoleår nægter børnene at lave tegninger af mennesker, da de mener, at det er haram. En arabisk, muslimsk lærer på skolen bliver mødt med elevernes misbilligelse, da han tegner en tændstikmand. Her må skolelederen træde ind og overbevise eleverne om, at det er i orden at tegne mennesker, så længe det er til undervisningsbrug.

Ved morgensamlingerne kommer det tydeligt til udtryk, at skolen er islamisk. To morgener om ugen forlader alle elever klasselokalerne sammen med deres lærere for at stille op i skolegården. De står i rækker efter klassetrin, og klasselærerne står foran deres respektive klasser. Skolens souschef

kalder et “parat” og et “slap af”, som er en mere “afslappet” udgave af de militære udtryk “stå ret” og “rør”. De små elever elsker det, mens de store modvilligt følger kaldet og giver indtryk af at være totalt uimponerede af autoriteten.

Dernæst skal en elev læse et vers op fra Koranen, og der bliver spurgt efter frivillige. Eleverne i de små klasser stiller ivrigt op til at “læse Koran”. Det samme gør enkelte af sjette og syvende klasses drenge. Blandt de store somaliske og tyrkiske drenge er der sjældent nogen, som melder sig til fremsigelsen, på trods af opfordringer fra lærerne. Derimod står de ofte og snakker og er uopmærksomme under fremsigelsen. Ahmed, en somalisk dreng i ottende klasse, som i fjerde og femte med klangfuld stemme fremsagde udenadslærte koranvers er nu ikke til at drive til det og lader til at have glemt alt. Pigerne i de store klasser afholder sig med enkelte undtagelser fra fremsigelsen, og de forventes heller ikke at melde sig.

Denne tilbageholdenhed over for den offentlige fremvisning af religiøsitet, som de store elever udviser, er sikkert ikke så forskellig fra større danske børn, som typisk ikke udtrykker religiøsitet offentligt. Man kunne på den måde betragte det som en “fordanskning” af eleverne. Det hænger dog snarere sammen med et mere komplekst forhold til religiøsitet, som udvikler sig hos de ældre elever.

Bønner og ris: opdragelse og kommunikation

Som børnene bliver ældre, får de et mere komplekst billede af verden, hvor grænserne i høj grad sættes i forhold til egne erfaringer og tanker om verden og fremtiden. Ofte virker de mere interesserede i “moderne dansk/indvandrer ungdomskultur” end i islam.

Religiøsiteten præger dog nogle af eleverne i de store klasser. Emir, en ny elev i skolens syvende klasse, ytrer sine religiøse holdninger i de fleste skolesammenhænge. De er ofte meget “firkantede”, og hans danske klasse-lærer føler, at han sætter spørgsmålstegn ved hendes undervisning, fordi hun ikke er muslim. Klassekammeraterne er irriterede over hans kommentarer og beder ham tie stille. Han irettesætter ofte sine kammerater, når de efter hans mening opfører sig “uislamisk”. Da han blander sig i et klammeri og kalder det haram, bliver det for meget for kammeraterne, og to af dem sætter ham verbalt og korporligt på plads. Efter det må skolens “lille fundamentalist” hen og søge trøst hos sin danske klasselærer.

Emirs klassekammerater sætter ham på plads, fordi de finder, at han misbruger det religiøse. Hermed viser de deres stillingtagen til, hvorvidt man skal bruge det religiøse til at stille modsætninger op kammeraterne

imellem eller i forhold til læreren. Læreren er ikke reelt i modsætning til Emir, men han opfatter hende således, fordi hun ikke er muslim. De andre elever ser hende ikke sådan, og hun kommer også i sidstnævnte episode til at være en slags mægler i forholdet mellem dem.

Episoden viser, hvordan der foregår et modererende samspil mellem eleverne, som på skolen kun har hinanden og deres danske lærere som modspillere i forhold til mere "firkantede" religiøse holdninger. Hvis eleverne havde oplevet modsætninger i forhold til nogle danske elever (eller lærere), som var "imod muslimer", havde denne interne opdragelse sikkert ikke fundet sted, og en modsætning mellem to grupper af elever kunne i stedet have bidraget til at gøre dem mere uforsonlige over for hinanden.

Da den tidligere skoleleder for et par år siden ville indføre nye regler i skolegården, hvor drenge og piger skulle deles i hver deres afdeling, vakte det stor modstand fra de danske lærere, som fandt opdelingen meget "udansk". Ordningen blev alligevel indført med argumentet om religiøse og traditionelle værdier. Det holdt kun et par uger, idet de somaliske og tyrkiske elever konstant udfordrede ordningen og gik ind på den forkerte side af skolegården eller "kom til" at skubbe til elever af det andet køn. Eleverne omgik altså ordningen på en måde, hvor de tydeligt viste, at de ikke havde tænkt at rette sig efter den.

Både danske og tyrkiske lærere på den muslimske friskole bruger til tider det danske samfund som det ris, hvormed de opdrager eleverne. Gårdvagten siger til et par elever, som opfører sig vildt i skolegården: "Hvad tror I, danskere ville tænke, hvis de så jer opføre jer sådan?" "Tror I, at der er nogen i Danmark, der gider ansætte jer, hvis I opfører jer så tosset?" "Det, som du lige gjorde, ville en dansker opfatte meget negativt." "Alle andengenerationsindvandrere stjæler jo!" Disse udsagn bliver øvelser i dansk ironi.

Der opdrages også i forhold til mad. Det sker ikke kun i forhold til, om den er halal, men i forhold til madens "danskhed". I en klasse blev de somaliske elever en overgang drillet på grund af, at deres mad var anderledes end de tyrkiske elevers "danske" rugbrødsmadder og derfor ulækker. I et andet tilfælde opfordrer den danske lærer de andre elever til at klappe ad lille Fatima, som endelig har fået rugbrød med i stedet for den sammenbagte somaliske mad. Andre elever har endnu ikke lært lektien og bliver ikke klappet ad. Læreren ønsker at give eleverne sunde spisevaner, men videregiver samtidig et implicit budskab.

Der er ingen tvivl om, at indvandrerbørn i folkeskolen også ofte oplever at blive banket oven i hovedet med "danskhed". Flere børn, som kommer fra folkeskolen, fortæller, at de har følt, at de fik en dårligere behandling af

lærerne der. Nogle af dem opfører sig markant mere grænsesøgende end de børn, som har gået på friskolen fra første klasse. En skoleleder fra en anden islamisk skole beskriver de børn, som kom fra folkeskolen, som nogle, der opfører sig, som om “de havde ryggen mod muren og konstant var i opposition til læreren”. Det skal her bemærkes, at det netop ofte er et uheldigt møde med folkeskolen, som er årsag til skoleskift til en muslimsk friskole, og at der også er mange elever med indvandrerbaggrund, som klarer sig godt i folkeskolen.

Over grænsen

Det er niende klasses sidste dag på skolen, og klassens elever planlægger at overfalde alle lærere med barberskum, mel, æg og vandbomber. Hele dagen bliver kaotisk og uden undervisning, da også de mindre klasser, som har hørt rygtet, kommer “bevæbnede” i skole. Da slaget er på sit højeste, er alle inklusive den tyrkiske skoleleder smurt ind fra top til tå. De værdige, stolte somaliske piger i niende klasse deltager i jagten, klædt i deres korrekte muslimske “dress”, og bliver selv smurt ind fra hovedtørklædet og ned efter. Med undtagelse af skolens souschef, som er uheldig at få et æg i hovedet, er der ingen, som lider fysisk eller psykisk overlast af behandlingen.

Her kommer sammenblandingen af kulturer til at munde ud i noget langt vildere, end jeg kan forestille mig, de fleste danske folkeskoler vil stå model til. Skolen bliver i disse tilfælde en slags “kulturelt ingenmandsland”, hvor grænserne bliver udfordret og vildskaben levet ud. Den bliver et sted, hvor en blanding af tyrkiske og forældede danske skoleholdninger med vægt på autoritet og disciplin og en mere demokratisk pædagogik, som de fleste af lærerne (både de danske og muslimske) repræsenterer, mødes.

Her i dette komplekse landskab manøvrerer eleverne rundt. Det sker til tider med den høflighed og respekt over for lærere, som hører sig til i den kultur, deres forældre kommer fra, og til andre tider med den flabethed og grænsesøgende adfærd, som den danske åbner mulighed for.

I ottende/niende klasse gennemføres et projekt, hvor nogle elever arbejder med videointerviews. To af de filmede episoder viser elevernes relationer til deres medpassagerer under en tur med S-toget. I den første episode filmer en dreng, hvordan to andre elever vælter rundt i kupeen i et vildt slagsmål. De danske medpassagerer undgår dem og sidder med løftede øjenbryn. Drengene lader til overhovedet ikke at ænse det og fortsætter deres vilde leg. Det er spørgsmålet, om en sådan optræden er til ære for kameraet, eller om det, der foregår, er elevernes spontane handlinger. Sandsynligvis er det det sidste, som er tilfældet. Som lærer er min umiddelbare reaktion:

“Godt jeg ikke er der, og at ingen kan se, at det er mine elever, som opfører sig sådan”, og jeg deler medpassagerernes forargelse. De unges vilde leg kan imidlertid tolkes som en hævvelse af deres ret til at gøre sig gældende og som en oprørske måde at tackle fordomme og moraliserende danskere.

Den anden episode, som også er filmet, viser en ældre dansk kvinde, som kommer ind i kupeen, hvor de fire drenge sidder bagest og fylder godt op. Andre medpassagerer går uden om denne kupe. Hun sætter sig nærmest demonstrativt midt imellem dem, smiler og tiltaler dem, hvorefter de begynder at udspørge hende. De spørger, hvad hun synes om sådan nogle som dem. Hun er bibliotekar og fortæller, at hun undertiden må forklare drenge på biblioteket, at nu skal de høre efter “bedstemor”, men at der efter hendes mening ikke er nogen forskel på dem og danske drenge. Hun gør et stort indtryk på drengene. Overvældede fortæller de mig om episoden, og at de aldrig har mødt en dansker som hende før. At hun på trods af deres signaler og territoriehævvelse sætter sig midt imellem dem og taler venligt med dem bliver en grænsebrydende oplevelse for dem. De er så vant til de løftede øjenbryn, kolde skuldre og forargede miner, at de i andre sammenhænge uden hæmninger lever op til rollen.

I niende klasses pensum læses mange tekster, der giver anledning til gode diskussioner, som eksempelvis et digt om en 15-årig dansk piges hadefulde oprør mod sin mor. Eleverne i min niende klasse har svært ved at forstå det. De siger alle, at de aldrig har råbt ad deres mor. Mariam griner: “Kun ad min far. Han siger ikke noget”. De andre siger, at de nok har diskuteret med deres mor, men aldrig skændtes. Sevda siger, at selv om hun er uenig med sin far, vil hun ikke sige noget til ham, men hun kan godt diskutere med sin mor. De forstår ikke de bitre generationsoprør, som de fleste danskere ser som et naturligt udviklingstrin, men de deltager alle nysgerrigt i diskussionen for at forstå forskellene.

I en time læser og hører vi Benny Andersens “Svantes lykkelige dag”. Efter at have hørt Poul Dissings udgave af sangen beder de om at få den spillet igen, så vi kan synge med. Alle synger med, nogle stille og andre let karikerende. Gulbahar får tårer i øjnene til sidst. De er alle noget rørt af sangen, og vi spiller flere af Svantes Viser. Da Poul Dissing i sangen “Muddermål” udbasunerer, at det danske sprog er en halvgammel luder, giver det et sæt i mange af eleverne. Vi diskuterer den grove, men kærlige ironiske distance til eget sprog og finder paralleller, når skuespillerne i DR2 programmet “OPS – Oplysninger om Perkere til Samfundet” viser karikaturer af en ung indvandrer, som snyder og fører sig frem på gebrokkent dansk. Det er en rørende time, og min pointe her er, at unge mennesker,

som bliver rørt af Poul Dissings stemme og sangene om den halvfede og fordrukne Svante, uanset hvor fjern han er for deres virkelighed, de er godt på vej til at være medborgere i det danske samfund.

Fremtidsdrømme og andre drømme

I nogle interviews, som jeg havde med eleverne i niende klasse hver for sig, spurgte jeg dem om deres forventninger til deres egen fremtid i det danske samfund. Svarene overraskede mig, da de var udtryk for meget positive holdninger, som lå langt fra de problemstillinger om tørklæder og diskrimination, som vi så ofte havde behandlet i klassen.

Alle eleverne forestiller sig, at de får en uddannelse. Nogle har ambitioner om at nå langt, få en høj uddannelse, blive rige, mens andre forventer sig et "almindeligt" job og familie og børn. Pigerne forestiller sig alle, at de bliver gift, men ikke nødvendigvis med én med en tilsvarende baggrund. Nogle kunne forestille sig, at det kunne være en dansker, men det skulle i så tilfælde være en muslim. De forventer, at de kun skal have to børn til forskel fra deres forældre, som ofte har fem, seks eller syv børn.

På spørgsmålet om, hvordan de forventer at blive behandlet i deres videre uddannelses- og arbejdsliv i Danmark, er der måske overraskende ingen af dem, som ytrer frygt for at blive uretfærdigt behandlet eller diskrimineret. Sevda, som gerne vil studere og tage en højere uddannelse, er lidt nervøs for, om hun vil kunne kommunikere godt med sine fremtidige danske studiekammerater. Men det virker, som om de er fortrøstningsfulde i forhold til deres videre liv og succes i det danske samfund, og på trods af den høje arbejdsløshed blandt især de somaliske elevers forældre er der ingen af de unge, som forventer at blive arbejdsløse.

Emnet for en stil i niende klasse er "Mine drømme om fremtiden", og vi er blevet enige om, at stilen kan indeholde både en drøm for det samfund, man lever i, og for en selv personligt. De fleste besvarelser drejer sig om drømme på det personlige plan. En somalisk elev, Ali, drømmer om, at han modstår fristelsen til at forlade skolen tidligt, og at han bliver en rig ingeniør. I sit hjemland bygger han hospitaler og fabrikker og ender med at være stolt af, hvad han har gjort for sit land.

Gulbahar drømmer om at blive noget stort og komme op til månen, så hendes søskende kan blive rigtig misundelige. Ellers drømmer hun sig ud at rejse i varme lande, specielt hendes forældres hjemland Tyrkiet, hvor der er sjovt og mange pæne steder.

Yunus skriver om tanker, som han ofte har om natten, inden han falder i søvn. Hans far omkom i en trafikulykke for nogle år siden. I stilen skriver

han om tabet af sin "bedste ven". Han funderer over, hvad der sker efter døden, om man bliver til en engel eller genfødt i skikkelsen af et andet menneske eller dyr.

I forbindelse med stileskrivningen får eleverne en chance for at behandle nogle af de store spørgsmål, som de kan gå og tumle med, og som er for tunge til at blive taget op i den almindelige skolehverdag.

Mahmoud drømmer om at opfinde noget stort som for eksempel en flyvende bil. Han ønsker at blive rig. Men så tænker han på den, som skabte verden, og tror på, at blot man tilbeder Allah, får man det, som man drømmer om. Men man må først kunne tåle denne verden, og man får ikke alle de fedeste ting eller den smukkeste kvinde. Han drømmer også om at blive en helt, som redder verden, men tænker så, at han ikke er skabt til at redde verden, men kun er et lille menneske, som blev skabt for at tilbede Allah.

Et andet eksempel på det komplekse forhold til religionen ses i stilen skrevet af Sevda, en kurdisk pige. Hun er en af de elever, som tager islam meget alvorligt. Sevda skriver, at hendes store drøm for samfundet er, at det bliver et islamisk samfund med islamiske regler. Det, mener hun, vil være det mest retfærdige for alle mennesker, også ikke-muslimer. I anden del af stilen skriver hun om sine ønsker for sig selv. Hun har en drøm om at bo med sin kommende mand på en øde ø, hvorfra "alle farlige dyr er fjernet". Derfra skal hun leve af at arbejde med internettet. Da jeg konfronterer hende med, at jeg syntes, det er sjovt, at hun havde ønsket én ting for samfundet og en anden for sig selv, smiler hun og siger, at det var hun godt klar over, men at det var sådan, hun havde det.

Gymnasievejen

En meget stor del af friskoleelevernes forældre mener, at målet for succes for deres børn er at komme i gymnasiet. Håndværksmæssige uddannelser har en lav status i de lande, de kommer fra. Mange af disse forældres forventninger bliver gjort til skamme, når eleven i stedet starter på teknisk skole eller en anden kortere uddannelse, fordi de boglige krav i gymnasiet er for store. Men nogle af de tidligere elever har taget gymnasievejen.

Merve er en tyrkisk pige, som tog Folkeskolens Afgangsprøve for fire år siden. Hun fortæller, at friskolen har lært hende muslimsk kultur og derved sig selv at kende. Det har også været positivt for hendes selvtilid, at hun har gået i skole med andre med samme baggrund. Hun kender elever med indvandrerbaggrund, som er blevet drillet i folkeskolen.

Hun starter på gymnasiet sammen med en veninde og klassekammerat fra friskolen. Veninden, som på friskolen var meget dygtig, droppede ud på

grund af forlovelse og giftermål med en ung mand opvokset i Danmark. Merve beskriver forholdet mellem de danske og “nydanske” klassekammerater som værende uden fordomme. Hun selv er religiøs og klæder sig med tørklæde og tøj, som dækker kroppen. I starten har hun oplevet en del spørgsmål om sin påklædning og om islamisk kvindeundertrykkelse. Siden udviklede kammeratskabet sig mellem dem på baggrund af deres personligheder. Hun beskriver specielt en hændelse, hvor dette kammeratskab viste sig. En fotograf, som skulle tage et klassebillede, bad hende om at tage sit “overtøj” af, fordi det ville se bedre ud på billedet. Opfordringen kom bag på hende, men hun blev øjeblikkeligt støttet af sine danske kammerater i, at hun skulle beholde tøjet på.

Hun deltog i den traditionelle studenterfest med hestevogn, hvor klassen med fornemmelse for kulturforskellene lagde ud i muslimske hjem, mens den mere “våde” del af festen endte i de danske studenter hjem. Da hun kom på besøg på friskolen efter studentereksamen, var det med hue på med halvmåne og stjerne i stedet for det traditionelle kors. Hun er nu startet på seminariet og vil gerne være lærer.

Merve er et eksempel på en “succeshistorie” med en vel gennemført gymnasieuddannelse og en påbegyndt videregående uddannelse. Hendes beskrivelse af gymnasietiden viser, at skolegangen i en muslimsk skole ikke behøver at føre til øgede modsætninger i forhold til danske elever under den videre uddannelse. Den viser også, at kammeratskaber kan indgås med respekt for forskelligheden. Der er givetvis også elever fra muslimske friskoler, som ikke klarer sig godt i gymnasiet, hvilket også gælder elever fra folkeskolen. Merves historie tegner billedet af en moden ung pige, som indgår ligeværdigt og bevidst om sin egen kultur og religiøse baggrund. Måske er det netop derfor, at hun opnår accept af kammeraterne.

Den multikulturelle gåde

Antropologen Gerd Baumann argumenterer i bogen *The Multicultural Riddle* (1999) for, at religionen for indvandrere ikke er en færdigpakket bagage, som de har med sig fra deres hjemlande, og som kan pakkes ud, når de kommer til det nye land. Derimod mener han, at disse menneskers brug af religionen bedst kan sammenlignes med brugen af en sekstant, hvormed man pejler sin position i verden afhængig af tid og sted. Hermed bliver religionen altså et vigtigt instrument til “at finde sin plads” i et nyt land. Uden denne faste, religiøse overbevisning at orientere sig ved hjælp af kan man som indvandrer eller barn af indvandrere let ende i en total forvirring.

Det danske samfund er på mange måder et meget missionerende samfund – ikke i kristendom, men i danskhed. Børnene mærker det i folkeskolen, uanset om de der betegnes som “tosprogede”, “muslimer” eller “andengenerationsindvandrere”. Hvis man konstant bliver mindet om, at man er fremmed i et samfund, som kun regner det at prøve at blive dansk så hurtigt som muligt, er det ikke overraskende, at nogle finder deres identitet som medlemmer af en gadebande. I netop den rolle markeres en klar identitet, men i opposition til det omgivende samfund og ofte med destruktive følger. Spørgsmålet er, om ikke netop en fastholdelse af en identitet, som hverken er forældrenes eller en ren “dansk” identitet, kan resultere i, at disse unge bliver en ny og positiv kraft i samfundet. Unge af indvandrerherkomst, som forstår og har adgang til begge kulturer, og som for manges vedkommende ivrigt dygtiggør sig, kommer til at gå i spidsen for at nedbryde de fordomme og stereotyper, som har præget de seneste års debat, og for at skabe den plads til mennesker af anden etnisk herkomst, som tydeligvis mangler lige nu. Jeg mener faktisk, at det er i det lys, man skal forstå, at den islamiske friskole også kan have en positiv rolle at spille i at opdrage børnene til at blive gode medborgere. Deres skolegang foregår med ro om deres religiøse, kulturelle og etniske ståsteder. De kan måle sig med lige-stillede og skal ikke hele tiden måle sig med børn, der har fået dansk kultur ind under huden gennem deres opvækst. Men også dette forløb stiller meget store krav til lærere såvel som elever for at kunne lykkes.

Mange af de unge med indvandrerbaggrund klarer sig fint i folkeskolen og har ikke de store problemer med at skulle deltage på lige fod i det danske samfund. Men andre kolliderer med det danske skolesystem eller danske kammerater og udvikler en mangel på selvværd og identitetsfølelse. Niende klasses forventning om, at de nok skal få succes og en ligeværdig behandling, når de fra deres beskyttende kokon af en islamisk friskole sluses ud i det pulserende, skeptiske og selvbevidste danske samfund, er et godt tegn. De holder fast ved selvtiltiden og tilliden til en retfærdig behandling på trods af løftede pegefingre og stramme blikke. Den ældre bibliotekar i S-toget udviser en velgørende frihed fra fordomme og angst over for de unge. Mødet mellem hende og de unge illustrerer muligheden for et andet møde mellem danskere og muslimske indvandrere end det, som oftest danner overskrifter i pressen. Et møde, som giver rum for følelsen af at være medborger i et samfund. Denne medborgeridentitet vil være langt fra den opfattelse, hvor succeskriteriet for unge indvandrere er indlæring af forskellige “danske” egenskaber. De vil nemlig ikke bare “smeltes sammen” i smeltediglen. Så vil de hellere vedblive at være perkere, som den

indledende situation i artiklen antyder. De unge vil udvikle deres egne identiteter, som vil være præget af dansk såvel som forældrenes kultur, men ikke som et produkt af blandingen af to kulturer. Det vil snarere være et resultat af deres egne refleksioner om og deres brug af de muligheder, som er i det kulturmøde, der er indvandrerbørns og -unges livsbetingelser.

Litteratur

De Frie Grundskoler i Tal (2000). København: Undervisningsministeriets Forlag.
Jørgensen, Ebbe Liliendahl (2000). *Dansk Friskoleforenings Årsberetning*.
Baumann, Gerd (1999). *The Multicultural Riddle*. New York: Routledge.

Kapitel 5

Uddannelse og forening: Unge albanere i København

Sesselja Ólafsdóttir

Jeg besøger to albanske søstre i en forstad til København. Merita, Feimes lillesøster er blevet student, og hendes klassekammerater skal komme for at fejre dagen med hende og hendes familie. Feime er meget spændt og i gang med forberedelserne. Hun pynter indgangen til deres hjem med det danske flag, hvilket hun dog ikke synes er nok. Hun låner derfor et albansk flag af samme størrelse hos en albansk nabo og stiller det ved siden af det danske for at vise, at her bor albanere, som er stolte af det nyuddannede familiemedlem. Nogle dage senere, da jeg er på besøg igen, ser jeg, at der på væggen i stuen hænger to studenterhuer oven på et stort, broderet albansk flag.¹

De sidste år har diskussionen omkring integration af andengenerationsindvandrere været meget fremme i den danske debat. Uddannelse er i den forbindelse blevet fremhævet som universalmidlet, blandt andet fordi der under et uddannelsesforløb formidles og indlæres danske normer og værdier (Mørck, 1998). Arbejdsløsheden er også mere udbredt blandt ufaglærte, som i mange tilfælde netop er indvandrere. Skal indvanderne undgå at være en byrde for samfundet, skal de uddannes, siger integrationslogikken.

De unge albanere, som denne artikel handler om, er for de flestes vedkommende i gang med eller ved at starte på en videregående uddannelse, idet de ser det som deres pligt at benytte sig af denne mulighed, som deres forældre ikke havde. Forældrene kommer oftest fra fattige landbofamilier og tilhører en af de mindst uddannede befolkningsgrupper i det tidligere Jugoslavien. Fædrene kom hertil i 1960'erne og 1970'erne som ufaglærte gæstearbejdere. De arbejdede hårdt på fabrikkerne, boede under kummerlige forhold – ofte flere mænd sammen i små lejligheder – og levede sparsommeligt for at kunne sende penge til familien i hjemlandet (Schwartz, 1985). Efter cirka 10 år blev de forenet med kone og børn her, men har vedligeholdt den tætte forbindelse til slægten i hjemlandet. De fleste af de unge albanere, som denne artikel handler om, er født i Jugoslavien eller den del, som i 1990 blev forvandlet til republikken Makedonien. De kom typisk til Danmark som små; enkelte kom dog omkring teenagealderen.²

Selvom de, der tager en uddannelse, oftest respekteres af både voksne og jævnaldrende, er uddannelsesvalget ikke uden problemer. De unge albanske uddannelsessøgende, som er relativt få, føler, at de ofte skal retfærdiggøre deres valg over for deres albanske jævnaldrende, som ikke tager en uddannelse, og som beskylder dem for at være i besiddelse af, hvad de kalder "dansk mentalitet". Således kan det at vælge at tage en uddannelse fremprovokere en loyalitetskrise i forhold til det albanske fællesskab.

I et længere perspektiv ser disse unge dog uddannelse som et middel til social mobilitet, som ikke bare kommer dem selv, men også familien og sågar det albanske folk til gode. I deres undersøgelse af unge andengenerationstyrkere konkluderede Morten Ejrnæs & Üzeyir Tireli (1992: 85), at de tyrkere, der går i gang med en uddannelse, er individualister, der kan handle i forhold til fælles interesser og også organisere sig på tværs af hjemstedet i Tyrkiet.

Uddannelse som et middel til at komme ud over bindinger til "hjemlandet" er ikke aktuelt i tilfældet med albanerne, hvor hjemlandet netop spiller en stor rolle i de unges dispositioner. Artiklen vil illustrere de komplekse motivationer bag det at vælge at tage en uddannelse.

Med uddannelsen ønsker de unge at blive bedre stillet end deres forældre, hvilket betyder social mobilitet og integration i det danske samfund. Men de mener også, at de med uddannelsen vil kunne bevare relationerne til hjemlandet, og at de kan være med til at forbedre forholdet for albanere der. I denne forbindelse vil jeg vise, hvordan relationerne og de årlige besøg i hjemlandet har en vis indflydelse på det at vælge en videregående uddannelse.

Indbyrdes har albanere i Danmark et fællesskab med stor betydning for deres livsmønstre. Et vigtigt centrum for dette fællesskab er de mange albanske foreninger i København og omegn. Disse foreninger eller klubber, som de selv kalder dem, er steder, hvor de kommer for at beskæftige sig med politisk og kulturelt arbejde, være uforpligtende sammen, udveksle nyheder og holde kontakten til hjemlandet. Trods det, at foreningerne må betegnes som intra-etniske, dvs. udelukkende har albanere som medlemmer, har de en integrerende effekt. Man har eksempelvis i de foreninger, som jeg var i kontakt med, forsøgt at påvirke medlemmerne til at indse, hvor vigtigt det er, at de unge får en uddannelse og bakkes op undervejs.

Det at få en uddannelse betyder for de unge albanere på én og samme tid en styrkelse af deres integration i Danmark og en styrkelse af deres albanske identitet. Artiklen vil illustrere, hvorledes disse to tilsyneladende modstridende processer finder sted.

Portrætter: to unge albanere

Kastriot påbegyndte en videregående uddannelse i økonomi på Handels-højskolen i København i 1996. I løbet af det næste år fik han dansk statsborgerskab, men beholdt sit makedonske. Han betragter Makedonien som sit hjemland. Han undlader ofte at anvende navnet Makedonien og taler i stedet for om “dernede”, hvilket også indbefatter Kosova. Danmark betegnes omvendt som “heroppe”. Kastriot er aktivt medlem af en albansk forening i nordvestkvarteret i København og startede i 1999 sin egen uafhængige forening for unge albanere i Danmark. Han har en stor viden om det sted, han kommer fra, og om albanernes situation både som minoritet i Makedonien og som indvandrere i Danmark. Han giver udtryk for, at han besidder mere “dansk mentalitet” end albansk.

Fatmire flyttede til Danmark sammen med sin mor og søskende som elleveårig. Hendes far havde da boet og arbejdet her i mange år. Fatmire taler flydende dansk og er godt orienteret om det danske samfund. Men hun mener, at det er svært at blive rigtig nære venner med de danskere, som hun kender. Til gengæld er hun meget tæt på sin familie her og i Makedonien. Sammen med sin familie i Danmark har hun bygget hus i den landsby, hendes far kommer fra. For hende er relationerne til hjemlandet og landsbyen meget vigtige, og huset er en faktor i vedligeholdelsen af disse relationer.

Fatmire blev færdig med sygeplejerskeuddannelsen i 2001, hvorefter hun straks fik arbejde. Hun ser ud til at være faldet godt til i det danske samfund.

Kulturelle og sociale uddannelsesforhold

Som det fremgår af indledningen, er de unge, som denne artikel handler om, i gang med en videregående uddannelse til trods for, at der ikke er tradition for det i deres familie. Yvonne Mørck understreger parallelt hertil i sin bog *Bindestregsdanskere*, hvilket kæmpespring de unge andengenerationsindvandrere dermed tager ud i en uddannelseskultur, som er ukendt for deres forældre, der sjældent har kulturel, sproglig eller faglig kompetence til at opmuntre og hjælpe de unge (Mørck, 1998: 227-228). Selv om de fleste forældre støtter deres børn i at tage en videregående uddannelse, kan de have svært ved at hjælpe dem undervejs. Fatmire fortæller, at når hun kommer hjem og gerne vil snakke med sine forældre om studierne, opgiver de hurtigt at følge med, fordi de ikke har baggrund for rigtigt at forholde sig til, hvad det er, hun studerer. Trods denne problematiske generationsforskel siger mange informanter, at det er vigtigt, at de benytter sig af de muligheder, de her har for at få en uddannelse, netop fordi deres forældre ikke havde disse muligheder. For disse unge bliver forældrenes baggrund en del af

motivationen for at sikre sig en bedre fremtid. Ejrnæs & Tireli (1992) har for de unge tyrkeres vedkommende på lignende vis fremhævet, at det er bevidstheden om at tilhøre en minoritetsgruppe, der er underprivilegeret i det danske samfund, som ansporer unge tyrkere til at tage en uddannelse.

Der findes ingen tal på, hvor mange unge albanere i Københavnsområdet der er uddannelsessøgende. Informanterne mente, at det kunne dreje sig om ca. 20 procent af aldersgruppen, hvilket efter deres mening er alt for få. Nogle mener, at især de unge mænd føler, at det er flovt at skulle sidde hjemme og læse bøger, idet de hellere vil arbejde og tjene penge. De få, der tager en uddannelse, må ofte retfærdiggøre sig selv. Således har Fatmire nogle gange måttet retfærdiggøre sit valg ved at påpege, at man som muslim bør uddanne sig, dvs. hun har brugt religionen som begrundelse.

De fleste mener ikke, at forældrene støtter børnene nok i at tage en uddannelse. Førstegenerationen mener stadig, at de er kommet til Danmark for at arbejde og ikke for at studere, og denne indstilling overføres til den yngre generation. Udgifterne i hjemmet kan være svære at klare, hvis forældrene for eksempel er arbejdsløse, hvilket ofte er tilfældet. Den type arbejde, de havde igennem de første år i Danmark, findes ofte ikke mere, og som ufaglærte har de svært ved at finde andet arbejde. Mødrene, hvoraf mange har arbejdet med rengøring, har også svært ved at få arbejde, fordi de ikke taler dansk. Derfor stiller nogle af forældrene krav til børnene om at få job og bidrage til hjemmets økonomi.

Familien har en stor betydning for albanerne som en social og økonomisk stabiliserende faktor, hvilket medfører mange forskellige udgifter i hjemlandet. De støtter slægtninge økonomisk på regelmæssig basis, de bygger hus i hjemlandsbyen, et ofte prestigefuldt ankerfæste, og de bruger gerne mange penge på bryllupper. Mange af de unge mener, at forældrene hellere skulle støtte deres børn i at gå i skole end at bruge pengene på dyre bryllupper og egne huse dernede. Kastriots bror, som også læser på Handelshøjskolen, siger for eksempel, at han ville foretrække, at familien ejede en større lejlighed i København, hvor de bor størstedelen af året, frem for et eget hus dernede, som de allerhøjst bruger to-tre måneder om året. Fatmire derimod mener, at huset dernede og de årlige besøg i Makedonien er vigtige for vedligeholdelsen af relationerne til slægtningene og hjemlandet. Hun og hendes familie har været i stand til at bekoste både hendes uddannelse og huset i faderens landsby i nærheden af Tetovo.

Unge albanere forventes at gifte sig omkring tyveårsalderen, dvs. omkring det tidspunkt, hvor de skal starte på deres uddannelse. De omtalte informanter har allerede eller vil snart overskride "aldersgrænsen" for indgå-

else af ægteskab. Det pres, der ligger i forventningen om et tidligt ægteskab, rammer de unge mænd hårdest, måske fordi de senere hen vil stå med det økonomiske ansvar for forældre og familie. Ellers virker det snarere, som om informanterne er i færd med at tilpasse de "nye" uddannelsesmuligheder i Danmark til de albanske normer: De vil vente med at gifte sig, til de er færdige med uddannelsen.

En enkelt gang hørte jeg en albansk ung mand spørge Feime, som lige er begyndt på sygeplejeuddannelsen, hvornår hun egentlig skal giftes, da hun allerede er fyldt 21 år. Feimes forældre støtter hende og hendes søster helhjertet i at tage og færdiggøre deres uddannelser, før de skal giftes. I dette tilfælde er det de jævnaldrende snarere end forældregenerationen, der håndhæver fællesskabets normer for giftermål.

De, der tager en videregående uddannelse, mærker, at netop albanske jævnaldrende kan være de hårdeste kritikere. De uddannelsessøgende bliver beskyldt for at bevæge sig for meget uden for fællesskabets rammer. De unge overvåger hinanden mere, end de voksne gør, mener mange. Overvågning og sladder kan resultere i et dårligt omdømme og dermed have stor indflydelse på de unges og deres families relationer til det albanske fællesskab. Sladder er noget, som ifølge alle informanterne præger og også plager det albanske fællesskab. De uddannelsessøgende mener, at de er offer for misundelse. Der bliver sladret om, hvor "danske" de er blevet, fordi deres sociale omgangskreds strækker sig ud over det albanske fællesskab, og der derfor kan sættes spørgsmålstejn ved deres loyalitet.

For dem, hvis omgangskreds i stor udstrækning er danskere, kan det ofte være svært at skulle forholde sig til de albanske normer, som fællesskabet kræver. Feime fortæller, at hun på grund af sin videregående uddannelse og sin omgang med danske klassekammerater og venner er blevet "kold" over for albanske og muslimske normer og værdier. Til ungdomsfester i de albanske klubber viser det sig alligevel, at hun er meget optaget af, hvordan hun bør opføre sig. Hun er bange for, at de andre vil begynde at sladre om hende og give hende et dårligt ry.

Samtidig mener Feime og Kastriot, at de, der kommer til disse fester, er mere integrerede, altså har mere "dansk mentalitet" end dem, der ikke kommer. Ved de albanske ungdomsfester skabes en udvidet forståelse for danske normer og værdier. De definerer sig ikke entydigt som albanere, som de ellers oftest gør, men også som danskere, som det ses af brugen af termen "dansk mentalitet".

Til festerne udfordres deres albanske identitet, og de ved ikke altid, på hvilken måde de skal opføre og udtrykke sig. De uddannelsessøgende fø-

ler, at de er blevet placeret i udkanten af fællesskabet, og at man ser lidt skævt til dem. Men samtidig er de respekteret, både af første og anden generation, netop fordi de er i gang med en uddannelse.

Intra-etniske foreninger

Foreningerne har stor betydning for det albanske fællesskab i København og omegn. De repræsenterer stærke sociale, økonomiske og politiske bånd til Makedonien og delvis Kosova. De er en slags hjemstavnsforeninger. Af de to foreninger, som jeg har indsigt i, har den ene medlemmer primært fra Tetovo og den anden fra en landsby i nærheden af Tetovo. Landsbyforeningens formand fortæller, at bestyrelsen "har gjort det klart for alle, at *alle* skal være velkomne og *gerne* danskere". Ikke desto mindre er det sjældent, at jeg har mødt andre end albanere i denne eller i "byforeningen".

Set udefra kan det albanske fællesskab godt opfattes som homogent, men det holder ikke stik. Forhold, som hvorfra og hvornår albanerne er kommet til Danmark, har en stor betydning. Feime og Merita fortæller, at herudover er albanere splittet i forhold til deres holdninger til Danmark og Makedonien, danske og albanske normer og værdier og politisk overbevisning. Foreningernes politiske holdninger til hjemlandet eller de albanske partier i Makedonien varierer, og de forskellige klubber og foreninger bliver på en måde deres talerør i Danmark.

"Landsbyforeningen", som jeg især vil koncentrere mig om her, blev stiftet i 1996 af folk fra en bestemt landsby ved Tetovo, Makedonien. De var bekendte eller beslægtede og havde allerede en uformel organisation, men manglede et sted, hvor de kunne mødes. De formulerede nogle klare formål og søgte folkeoplysningsmidler fra kommunen samt forskellige fonde. Siden satte de lokaler i stand og kunne endelig åbne. Med støtte fra kommunen, medlemsgebyr, indtægt fra kaffesalg og frivillig arbejdskraft var der basis for foreningens drift og leje af lokalerne.

Begge klubber har åbent både om dagen og om aftenen, hvor især anden- og førstegenerations mænd mødes for at spille kort og billard og for at se de to timers daglige tv-udsendelse fra Tirana, Albanien. Disse udsendelser gør det muligt for dem at følge med i, hvad der sker blandt albanere på Balkan. Især under urolighederne i Albanien 1997, krigen i Kosova 1998-99 og urolighederne i Makedonien 2001 kom der mange i klubberne. I weekenderne bruges klubberne ofte til private fester, kvindefester, og ungdomsfester. De sidstnævnte begynder at blive holdt i starten af 1997 i "byforeningen" på initiativ af Kastriot og efter ønske fra andre unge. Lidt sene-

re fulgte "landsbyforeningen" efter med sine fester. Samtidig kom der mange nye unge medlemmer, hvilket gav foreningerne en opblomstring.

"Landsbyforeningens" formand er andengenerationsindvandrer med en god uddannelse og nogen erfaring med dansk foreningsarbejde. Han kender det danske "system" og kvarteret og er derfor en optimal leder. Han søger både at stimulere og vejlede de andre medlemmer. Klubben er basis for et netværk, og folk kommer ikke blot for at spille kort, men også for at snakke om deres problemer og få hjælp. Formanden vejleder og støtter især de mange arbejdsløse, der møder op i klubben.

Et af foreningens erklærede formål er at styrke integrationsprocessen ved at skabe forståelse for danske værdier og normer blandt førstegenerationen. Samtidig ønsker de at oplyse de unge om albansk kultur og tradition, albanske holdninger og værdier. Begge generationer skal informeres om uddannelsesmuligheder, forskellige instanser og institutioner, kriminalitet og narkotika, boligforhold og samarbejde med andre foreninger, såvel inden- som udenlandske. Disse informationer formidles blandt andet igennem foredrag i klubben. Koranundervisning for unge startede efter ønske fra nogle af mine informanter. Nogle af de samme unge stiftede en ungdomsgruppe inden for foreningen, hvor de blandt andet ville arrangere forskellige sportsaktiviteter, udflugter i naturen og ungdomsfester. Dette gav dem mulighed for både at være aktive foreningsmedlemmer og at lave noget, der var forbeholdt unge kvinder og mænd. Der blev indrettet et særskilt ungdomsværelse, og foreningen, der hidtil havde været præget af mænd af førstegenerationen, fik et nyt aktivt klientel, der også indbefatter unge kvinder.

De unge har længe manglet muligheden for at mødes, høre musik og danse kædedanse, og ungdomsfesterne udfylder et hul i forhold til de unges tilværelse i Danmark. Enkelte gange er danske piger kommet sammen med albanske unge mænd, men ellers er det yderst sjældent, at der kommer danskere til festerne. Fatmire har forsøgt at invitere sine klassekammerater, men endnu uden held. Under et møde i ungdomsgruppen prøvede Fatmire at tale for, at man inviterer danskere med til festerne. Men nogle piger mente, at ungdomsfesterne kun skulle være for albanere, fordi det alligevel ikke ville blive accepteret, at albanske piger medbragte danske drenge, hvorimod drengene godt kunne medbringe danske piger til festerne. Derfor ville det ikke gavne pigerne, at ungdomsfesterne er åbne for unge af begge nationaliteter. Fatmire er dog stadig af den overbevisning, at det er meget vigtigt, at festerne bliver åbne for alle unge på grund af foreningens formål omkring integration.

Disse to albanske foreninger med deres albanske medlemmer virker trods alt langt hen ad vejen typisk danske med vedtægter og formål, offentlig tilknytning og økonomisk støtte fra kommunen. Medlemmerne kan herfra orientere sig både tilbage mod deres oprindelig hjemland og ud imod Danmark.

Foreningen for Unge Albanere i Danmark,

Kastriot etablerede i 1999 sammen med andre unge albanere *Foreningen for Unge Albanere i Danmark*, der var uafhængig af de øvrige albanske foreninger. Den har til formål at højne de unges bevidsthed og interesser samt at bevare det albanske sprog og den nationale identitet. Til opnåelse af disse mål forpligter F.U.A.D. sig blandt andet til at forbedre de unge albaners position i det danske samfund og aktivere dem i alle samfundets segmenter med interesse for de unge, at bekæmpe kriminel adfærd blandt unge, at indsamle og formidle informationer til de unge og at samarbejde med alle ungdomsorganisationer, specielt albanske. Foreningen vil stå til rådighed for den danske og albanske befolkning i Danmark og forpligte sig i sager, som kan bringe den danske og albanske ungdom sammen i håb om at forbedre integrationsmulighederne.³

Det er bemærkelsesværdigt, at F.U.A.D.'s formål fremstår så nationalt. Der tales om to befolkninger i Danmark, den danske og den albanske, og samtidig med en bevarelse af den albanske nationalitet fokuseres der på at forbedre integrationsmulighederne. Disse tilsyneladende modstridende bestræbelser er centrale i de unges tilværelse og således også for foreningens målsætning.

På det tidspunkt, hvor F.U.A.D. blev stiftet, var der krig i Kosova, hvilket har haft en stor indflydelse på de herboende albanere. Kastriot, F.U.A.D.'s formand, og hans ven Skander, som er næstformand, mener, at konflikterne i Kosova og det, at flere hundrede tusinde albanere bliver drevet på flugt, har en samlende effekt på albanere. De føler, at de må holde sammen til støtte for deres folk i Kosova. Krigen har også fået nogle unge albanere i Danmark til at tage som frivillige til Kosova for at kæmpe for UCK imod serberne.⁴ Der er dog ingen af mine informanter blandt de frivillige, skønt Kastriot og Skander i 1997 fortalte mig, at hvis det kom til krig i Kosova eller Makedonien, ville de være parate til at tage af sted for at beskytte deres folk. Kastriot indrømmer, at han alligevel ikke turde, og at han også har fået besked fra UCK-bevægelsen om, at der er mere brug for ham i Danmark. Som reaktion på dette har F.U.A.D. samlet adskillige sække tøj, som de har sendt til Kosova.

F.U.A.D. har som et af sine formål at vedligeholde forbindelsen med albanere og uddannelsesinstitutioner i Makedonien og Kosova. En af disse institutioner er Tetovos Universitet i Makedonien, som åbnede i slutningen af 1994 efter hård modstand fra de makedonske myndigheders side. Makedonerne anser Universitetet som ulovligt og som en albansk provokation, og de har aldrig anerkendt det. Eksaminerne er derfor ugyldige i Makedonien. Universitetet får ingen statsstøtte, men drives for indsamlede midler fra især albanere i udlandet.⁵ F.U.A.D. støtter kravet om, at den makedonske regering bør anerkende det albanske Universitet. Foreningen har endvidere planer om at skabe en form for udveksling af studenter mellem Universitetet i Tetovo og Københavns Universitet for at fremme relationerne mellem disse institutioner og ikke mindst albanere og danskere. Både F.U.A.D. og de andre foreninger indsamler penge til det albanske Universitet i Tetovo, hvilket blot er ét eksempel på deres politiske og økonomiske engagement i hjemlandet.

Uddannelse “dernede” og “heroppe”

For de unge albanere i Danmark har Makedonien som sådan ikke nogen særlig betydning. Det har derimod området, hvor albanerne bor, hvilket er den nordvestlige del af landet og Kosova-regionen i Serbien. De er selv makedonske statsborgere og engageret i spørgsmålet om albanernes politiske stilling i Makedonien.

Efter Makedonien blev en selvstændig republik, er der foretaget to folketællinger i henholdsvis 1991 og 1994. Disse folketællinger resulterede i en offentlig og international erklæring om, at den albanske befolkning i Makedonien er på 23 procent. Albanere mener selv, at denne folketælling er fejlagtig, og at de i virkeligheden udgør omkring 40 procent af Makedoniens befolkning, hvilket er en procentandel, som betyder, at de ikke kan betegnes som et mindretal.⁶ Deres position i det makedonske samfund er præget af diskrimination, som blandt andet betyder, at deres universitet ikke anerkendes, og at deres muligheder for at få stillinger i den offentlige sektor er begrænset. De ønsker ikke kun formelt at have samme rettigheder som den makedonske majoritetsbefolkning, men at være anerkendt netop som albanere. Mine informanter i København støtter alle disse krav.

Næsten hvert år tilbringer de og deres familie sommerferien i Makedonien. Tiden går med samvær med slægtninge, som de besøger eller får besøg af i deres eget hus i landsbyen. Mange unge gifter sig der om sommeren og/eller går til bryllupper hos familiemedlemmer. Deltagelse i et bryllup strækker sig gerne over det meste af en uge. Langt de fleste af infor-

manterne udtrykker et ønske om at blive gift dernede og med en albaner. For de migrerede albanere forstærker disse bryllupper relationerne til andre albanere i udlandet samt forbindelserne til hjemlandet.

Efter åbningen af Tetovos Universitet mener Kastriot, at de unge dér har fået større mulighed for at få en videregående uddannelse, og at de er begyndt at se mere positivt på fremtiden end før.⁷ Denne øgede interesse for uddannelse i Tetovo motiverer desuden de unge albanere i Danmark til at lade sig uddanne. De mærker, at albanere på Universitetet respekter deres valg, hvilket giver dem en følelse af at høre til blandt dem. Til gengæld ser disse albanere fra Tetovo ned på de albanske jævnaldrende i udlandet, der vælger at tjene penge ved dårlige jobs frem for at benytte sig af de uddannelsesmuligheder, de har i de vesteuropæiske lande. En albaner, der læser på Universitetet, siger, at mange albanske unge, hvis forældre er migreret fra Makedonien, kommer hver sommer og praler af deres penge, mens de lokale ønsker at have bedre adgang til uddannelse, og at de makedonske myndigheder vil anerkende deres diplom. De studerende i Tetovo ved godt, at det ikke er sikkert, at de kan få arbejde bagefter, men mener dog, at uddannelse kan gavne både dem selv og "den albanske sag". Med flere uddannede albanere håber de at kunne forbedre albanernes status i samfundet og blive bedre i stand til at kræve deres rettigheder over for den makedonske majoritet.

Uddannelse forstærker den albanske identitet

Både Kastriot og Feime mener, at det er mere almindeligt for unge albanere i Makedonien og Kosova at tage en universitetsuddannelse, end det er blandt unge albanere i Danmark. Dette kan skyldes, at folk med uddannelse overvejende blev på stedet i sin tid, og deres børn er fulgt i forældrenes fodspor. De uddannede og ufaglærte migrerede derimod i højere grad til blandt andet Danmark, og deres efterkommere har kun haft kort tid til at tilpasse sig det samfund, de nu bor i, og at søge at højne deres uddannelsesniveau. At der er mange i Tetovo-området, der lader sig uddanne, skyldes dog ikke kun "den sociale arv", men også, at der ikke er så meget andet, de unge kan foretage sig. Makedonien er ikke et land med en blomstrende økonomi og for eksempel en servicesektor, hvor de unge kan få job. De kan så i stedet tage en uddannelse for i det mindste at lave noget. Uddannelsesinstitutionerne er i forhold til den standard, vi er vant til, meget spartansk udstyret, og undervisningen kan ofte betegnes som gammeldags.

Flere af informanterne ytrer ønske om at tage til Makedonien eller Kosova for en tid og arbejde, når de er færdige med deres uddannelse, idet de mener at kunne gøre gavn med den kundskab, de har fået i Danmark.

Kastriot vil arbejde som lærer på Universitetet i Tetovo for at formidle nogle nye idéer og metoder omkring økonomi. Feime vil gerne arbejde som sygeplejerske i Makedonien. Og Fatmires drømmejob er at arbejde med Læger uden Grænser. De forestiller sig at kunne videregive nogle af de danske uddannelsesmetoder og muligvis give albanere i Makedonien flere demokratiske arbejdsredskaber både inden for Universitetet og ude i samfundet. Deres uddannelse og sociale opstigning i det danske samfund kan på den måde gavne dem selv individuelt, men også familien og albanere *derne*. Således er der en sammenhæng mellem uddannelse i Danmark og de unges albanske identitet og ønsket om at bevare relationerne til hjemlandet. Deres forventninger om at tage tilbage til hjemlandet for en tid vidner om, at den albanske identitet på ingen måde svækkes på trods af, at de bor i Danmark.

Uddannelse fremmer integrationen

På samme måde, som uddannelse er med til at forstærke de unges albanske identitet, er den også med til at integrere dem i det danske samfund. De har forventninger til, at uddannelsen skal forbedre deres liv og status i samfundet, men de er samtidig bevidste om, at de igennem uddannelsen også får et kendskab til det danske samfund og dets normer og værdier. De mener, at de derved bliver mere integrerede i det danske samfund end dem, der ikke tager videregående uddannelser. De tager et stort skridt i forhold til deres forældre og det albanske fællesskab ved at søge social opstigning i det danske samfund.

De aktive medlemmer i de albanske foreninger har indset, at forældrene sjældent har boglig kapacitet til at støtte de unge i at tage en uddannelse og videre igennem uddannelsesforløbet, og informerer i foreningerne om uddannelsesmuligheder. Foreningerne er derfor et vigtigt støttepunkt for de unge, som gerne vil uddannes.

Desværre viser det sig nu, at foreningerne har det hårdt økonomisk. Igennem de sidste tre år har kommunen skåret ned på de økonomiske tilskud. For medlemmerne af "byforeningen" var udgifterne blevet for store, og til sidst, da kommunen lukkede helt for sine tilskud, var de nødt til at lukke. "Landsbyforeningen" er således den eneste af "mine" to foreninger, der stadig eksisterer.

Det fremgår, at de unges motivationer for at få en uddannelse afhænger af mange forskellige forhold. Bortset fra udgangspunktet, dvs. de relativt gode uddannelsesmuligheder i Danmark, spiller forældres samfundsmæssige baggrund ind som både et hæmmende og ansporende element. Foreningerne har aktivt prøvet at stimulere både forældre og de unge i uddan-

nelsesspørgsmålet, men samtidig har det albanske fællesskab kunnet føle sig truet af, at de unge fik for stærke forbindelser i det danske samfund. I hjemlandet har slægt og venner ansøret de unge i deres forehavende.

Foreningerne har spillet en central rolle som både samlende for fællesskabet her og som et knudepunkt for kontakten til hjemlandet, og de har haft en formidlende rolle imellem de to lande. Den aktuelle krise i foreningslivet vil muligvis betyde, at de unge og deres forældre vil komme til at mangle den opbakning og de muligheder for diskussion, som foreningerne gav. Eller er det måske tilfældet, at den opbakning ikke længere er nødvendig i samme udstrækning? De unge møder oftere passende rollemodeller blandt albanerne i København, og samtidig er de måske også blevet mindre afhængige af netop inspiration fra deres egne og kan følge danske unges eksempler. Måske har albanerne ikke mere i samme grad brug for foreningerne?

På mange måder afspejler de unge albaneres aktiviteter i København det opbrud, der skete i deres hjemland, det tidligere Jugoslavien. Bestræbelserne på både at forbedre ens økonomiske og sociale position gennem uddannelse og erhverv og at forene sociale og religiøse identiteter finder ikke kun sted blandt de unge albanere i København, men blandt unge i næsten enhver etnisk gruppe i det tidligere Jugoslavien og sandsynligvis tilsvarende i mange af de østeuropæiske samfund.

Det har derfor været oplagt at bruge ordet *forening* i titlen til denne artikel: Muligheden for at forene individuelle og nationale mål er betegnende for de unges uddannelsesbestræbelser og deres foreningsaktivitet.

Noter

1. Denne artikel bygger på feltarbejde foretaget i København og Makedonien i 1997 i forbindelse med mit speciale (Ólafsdóttir, 2000). Der indgår endvidere informationer, som efterfølgende er samlet under min fortsatte kontakt til gruppen af albanere.
2. Der findes ikke præcise opgørelser over, hvor mange albanere der bor i Danmark, da stort set alle blev registreret som jugoslaviske statsborgere, da de kom til landet. Schwartz (2001: 160) skønner, at der bor omkring 3.000 albanere fra Makedonien i Københavnsområdet.
3. Kilde: F.U.A.D.'s program.
4. UCK stod for Kosova Befrielseshær. Den menes siden at være blevet nedlagt, men opstår igen i 2001 under urolighederne i Makedonien under navnet Den Albanske Befrielseshær (Hjortsø, 2001).
5. I 1997 bestod Universitetet af 13 fakulteter spredt i bygninger og private huse i Tetovas udkant med i alt 1.530 studerende (Universiteti i Tetovës 1994-1997).

Ifølge en professor ved Universitetet, som Schwartz interviewede i 1998, er der 6.000 studenter (Schwartz, 2001: 159).

6. Se mere om folketællingen i Danforth (1995), Poulton (1995) og Ólafsdóttir (2000).
7. Der er især unge albanere fra byerne i Makedonien og fra Kosova, der læser på Tetovos Universitet.

Litteratur

Ejmæs, Morten & Üzeyir Tireli (1992). *Æblet falder langt fra stammen. En undersøgelse af tyrkiske anden-generationsindvandrere, der er på vej i det danske uddannelsessystem*. København: Fremad.

F.U.A.D program (1998). Upubliceret.

Danforth, Loring M. (1995). *The Macedonian Conflict: Ethnic Nationalism*. New Jersey: Princeton University Press.

Hjortsø, Thomas (2001). "Makedonien: Det bliver en forfærdelig krig". *Politiken*, 14.03.2001.

Mørck, Yvonne (1998). *Bindestregsdanskere. Fortællinger om køn, generationer og etnicitet*. København: Forlaget Sociologi.

Ólafsdóttir, Sesselja (2000). *Albanian Identity and Integration: Education and Identity among young Albanians in Copenhagen*. Specialerækken nr. 156, Institut for Antropologi. Københavns Universitet.

Poulton, Hugh (1995). *Who Are the Macedonians?* London: Hurst & Company.

Schwartz, Jonathan (1985). *Reluctant Hosts: Denmark's Reception of Guest Workers*. Copenhagen: Akademisk Forlag.

Schwartz, Jonathan (2001). "Low profile diasporas? Ethnic communities from the Republic of Macedonia in Copenhagen", pp. 141-165 in Maja Povrzanovic Frykman (ed), *Beyond Integration: Challenges of belonging in diaspora and exile*. Lund: Nordic Academic Press.

Universiteti i Tetovës 1994-1997. Universitets-bladet. Tetovo Universiti.

Kapitel 6

At sige ordentligt farvel ... på muslimsk vis¹

Pedro Zagal-Farias

At blive begravet i Danmark ... det er integrationen. Det er en del af integrationsprocessen, ikke? Altså alene det, at man ikke lever i en kuffert mere ... forstår du?

Hamid El Mousti, citeret ovenfor, er en af dem, der i årevis har kæmpet for etableringen af en muslimsk begravelsesplads her i landet. Hidtil er muslimer blevet begravet i tilkendte hjørner af nogle danske kirkegårde. Denne situation synes de ikke, de kan være tjent med, og de henviser til, at der i de andre nordeuropæiske lande allerede findes muslimske gravpladser. I efteråret 2001 var forhandlingerne omkring en begravelsesplads tæt på at bære frugt, men de blev afbrudt, da der blev udskrevet Folketingsvalg.

Selv om de interviewede muslimer ikke er fuldstændigt enige om de forskellige aspekter og ritualer omkring den muslimske begravelse, er de fælles om at mene, at en begravelsesplads er en grundlæggende menneskeret. Opgaven for de muslimske organisationer er at overbevise de danske politikere og offentligheden om, at det at have en begravelsesplads er en almen ret for alle borgere – og at interne uenigheder, religion og kultur ikke bør stå i vejen for en realisering af kravet.²

Indvandrerdebatten er skarpere end nogensinde i medierne og i befolkningen, og Danmarks behandling af “danskere med anden etnisk baggrund” er to gange i 2001 blevet påtalt, først i EU’s Center for Observation af Racisme og Fremmedhad og senere i Den Europæiske Kommission mod Racisme og Intolerance (ECRI). Danmark er blevet indklaget for Østersørådets Menneskerettighedskommission på grund af gravpladsspørgsmålet, og sidst, men ikke mindst, har Europarådet sat spørgsmålstegn ved den danske Folkekirkes privilegier og ved religionsfrihed i Danmark.

Muslimske begravelser i Danmark

I 1966 blev den første muslim begravet på den særlige muslimske afdeling på Risbjerg Kirkegård i Hvidovre. Aftalen blev forhandlet på plads af en moské. På Vestre Kirkegård i København er der tre muslimske afdelinger, hvor der fra 1976 til 1997 i alt er blevet begravet 844 muslimer. Ud over

Risbjerg Kirkegård og Vestre Kirkegård har også Århus og Odense muslimske afdelinger. Vestre Kirkegård i Århus har et muslimsk begravelsesafsnit, der dækker begravelser for det meste af Østjylland. Her blev der i perioden fra 1974 til 1995 begravet 143 muslimer (Kofod-Svendsen, 1998).

I de store byer er det ikke vanskeligt at blive begravet i kirkegårdens muslimske afdelinger, men det kan vise sig at være umuligt i mindre byer, hvor man ikke har sådanne muslimske afdelinger. Denne situation beskrives af Marina, som stammer fra Bosnien og mistede sin far her i Danmark.

Min far er begravet i Esbjerg på en kirkegård, som er delt i fire eller fem afdelinger. Han er begravet i den muslimske afdeling, hvor der kun er muslimer fra forskellige lande. Så er der afdelinger for jøder, kristne, Jehovas vidner osv. Her i Thisted blev vi afvist af kirkekontoret med den forklaring, at min far var muslim, og at han ikke kunne blive begravet i Thisted på grund af det. Det var bare det, vi fik at vide, men der var heller ikke nogen afdeling for muslimer her.

Alternativet er hjemsendelsen. Mange voksne muslimer ønsker at blive begravet i hjemlandet og dermed vende tilbage til den jord, de kom fra. Men et væsentligt problem ved denne løsning er udgiften. At sende et lig til hjemlandet er ikke billigt, og derfor har de muslimske indvandrere oprettet begravelsesfonde, hvor medlemmerne gensidigt forsikrer hinanden til dækning af den betydelige hjemtransport. Ifølge Stensgaard (1998) er ca. 27.000 tyrkiske børn, unge og voksne medlemmer af en sådan begravelsesforsikring, der garanterer dem hjemsendelse og begravelse i Tyrkiet. Langt de fleste muslimer i Danmark har tilsvarende ordninger. Marokkanske muslimer sikrer sig via deres banker, pakistanerne og de muslimske eksjugoslaver har også begravelsesfonde. Familiernes betaler hele livet, og de få troende muslimer, der ikke er dækket af en sådan forsikring, kan blive balsameret og sendt hjem med fly i en zinkkiste efter en indsamling i moskéen. En hjemsendelse koster 25-30.000 kroner, og muslimernes udgifter til at blive begravet kostede dem omkring fire millioner kroner i 1996 (Stensgaard, 1998).

Der findes ingen central opgørelse over, hvor mange der bliver transporteret hjem for at blive begravet, men de såkaldte ligpas, der bruges, når et lig skal passere landegrænser, giver et fingerpeg. Embedslægerne i København, Århus, Aalborg og Odense udskrev i 1996 tilsammen 175 ligpas. Embedslægen i Københavns Amt vurderer, at næsten alle ligpas vedrører muslimer, der skal hjem og begraves.

Situationen er ikke ukendt for informanterne. Alle de interviewede har enten selv sendt pårørende til begravelse i hjemlandet eller kender andre muslimer, som har gjort det. De, der har sendt deres pårørende til hjemlandet, forklarer denne handling med, at de afdøde selv har udtrykt ønsket om

at blive sendt hjem. Baggrunden for denne beslutning kan enten være, at de ældre muslimer ikke ved, hvad der vil ske med dem, hvis de skal ligge på en dansk kirkegård, eller at der ikke er noget sted, hvor muslimer kan blive begravet. Beslutningen er ikke uden problemer. Ud over det økonomiske, som blev nævnt ovenfor, kan familien i Danmark være usikker på, om slægtninge i hjemlandet vil passe graven. Nogle af de herboende muslimer har aldrig besøgt hjemlandet, og i andre tilfælde er familien i landsbyen rejst væk, eller der er kun få pårørende tilbage, som de aldrig har mødt.

Den dominerende holdning blandt informanterne er, at det ikke er rimeligt, at muslimerne begravnes på en kristen kirkegård, men i den nuværende situation er det det eneste alternativ til hjemsendelsen. Det er netop denne situation, de ønsker at ændre ved at kræve en muslimsk gravplads. De ønsker at have en gravplads, som de selv kan administrere, og føler, at det er en ret, de har som borgere i dette samfund.

På trods af den nuværende situation vil de fleste begravnes i Danmark. De få, som har en negativ indstilling til dette spørgsmål, giver ikke en egentlig religiøs begrundelse for holdningen. Abdul, som er sunni muslim og født i Danmark af pakistanske forældre, begrundet sin holdning ved at henvise til den hårde tone i indvandrerdebatten:

Sådan som situationen er i øjeblikket i Danmark, vil jeg nok have, at mit lig bliver taget til Pakistan, og det har noget at gøre med hele situationen omkring indvandrerdiskussionen. Jeg føler mig mindre og mindre velkommen, selv om jeg er en del af Danmark. Jeg er født og opvokset her, og jeg er dansk statsborger. Men jeg føler ikke, at folk mener, at jeg er en del af det her samfund. Og derfor vil jeg nok foreløbigt, som verden ser ud lige nu, sige, at jeg har det bedst med at blive båret derned, selv om der ikke er noget religiøst i det, kun følelser.

Abdul tilføjer dog, at hvis situationen ændrer sig, så har han ikke noget imod at blive begravet i Danmark. Abduls holdning er den dominerende blandt informanterne, der ikke ønsker at blive begravet i Danmark. Blandt dem, som ikke har noget imod at blive begravet her i landet, er der stadigvæk et ønske at blive begravet på en muslimsk gravplads. Andre som for eksempel Omar, som er født i Marokko og sunni muslim, er mere pragmatiske:

Det er ikke rimeligt, men hvad er alternativet? Vi bliver sådan set ikke begravet som kristne på kirkegården, men vi bliver begravet i en del af den kristne, indviende jord. Men altså, hvis vi ikke har andre alternativer ... Vi skal begravnes ét eller andet sted, og islam er faktisk en meget fleksibel religion.

Den muslimske praksis

I Koranen findes ikke anvisninger på, hvordan muslimerne skal begrave deres afdøde.³ De findes til gengæld i *Hadith* eller traditionerne. Traditionerne har deres oprindelse i opfattelsen af Muhammad som Guds nærmeste profet. Et af profeternes kendetegn er deres livsførelse, så hvad Muhammad gjorde måtte blive norm. Profetens sædvane, hans *sunna*,⁴ giver eftertiden mulighed for at indrette sig i overensstemmelse med de anvisninger, Koranen gør gældende (Simonsen, 1997: 71). Kapitel 5 i *Mishkat-al-Masabith*⁶ omhandler forskrifterne vedrørende det muslimske begravelsesritual.

Der er ikke stor forskel på den måde, muslimerne fra forskellige lande og retninger begraver deres døde. De vigtigste forskelle skyldes lokale traditioner, som har overlevet og er blevet en del af det muslimske ritual.

Det muslimske begravelsesritual stiller stort set følgende krav: Liget skal begraves så hurtigt som muligt, helst inden for 24 timer. Liget skal vaskes og efterfølgende vikles i et ligklæde. Liget bæres først til en moské til bøn og derefter til gravpladsen, helst en begravelsesplads for muslimer. Liget lægges i graven på højre side med ansigtet mod Mekka. Der må godt anvendes kiste. Efter begravelsen læses lidt af Koranen, og der bedes til Gud for at give den afdøde en god plads i Paradiset, og familien modtager kondolencer fra de deltagende. Indretningen af begravelsespladsen kan være forskellig alt efter traditioner og retninger blandt muslimerne.

I forbindelse med disse krav findes der en række forbehold, som for muslimerne i Danmark kan give vanskeligheder, når de skal efterleves. Det første problem med en muslimsk begravelse i Danmark opstår ved den lange ventetid, inden den afdøde kan begraves. Imamerne har gennem forhandlinger med myndighederne prøvet at forkorte ventetiden så meget som muligt. Målet er at forkorte ligets udleveringstid helt ned til 24 timer. Man er klar over, at i tilfælde af lægelige undersøgelser i forbindelse med dødsfaldet, eller hvis dødsfaldet er sket i løbet af en weekend, kan den afdøde ikke udleveres til de pårørende på så kort tid, men i tilfælde af gamle mennesker eller sygdomme, hvor døden må forventes, kan der være mulighed for at få liget udleveret inden for 24 timer. Dette har især betydning for afdøde, som skal sendes ud af Danmark.

I Danmark er det påbudt ved lov, at der skal begraves i kiste, men der findes dog en mulighed for dispensation. Hvis et trossamfund har særlige ønsker, som de overordnede regler ikke giver mulighed for at opfylde, men som kirkegårdsbestyrelsen gerne vil imødekomme, kan der søges dispensation hos Kirkeministeriet fra bestemmelser i Bekendtgørelse om Folkekirkens Kirkebygninger og Kirkegårde. For eksempel er det i bekendtgørel-

sens §23, stk. 1, fastsat, at “ved begravelse og ligbrænding skal liget være anbragt i kiste”. Hvis en kirkegårdsbestyrelse og muslimske menigheder er enige om det, kan ministeriet give en dispensation, så begravelse på en særlig afdeling kan ske uden kiste.⁷

Informanterne har forskellige meninger vedrørende anvendelse af kisten. Forskelligheden skyldes igen mere lokale traditioner end religiøse forskrifter. Ifølge Marina anvendes der eksempelvis kister uden låg i Bosnien. Ved hendes fars begravelse blev der dog anvendt en almindelig kiste. Ifølge Omar skal muslimer begraves uden kiste, fordi de skal begraves på samme måde, som de er kommet til verden, dvs. uden noget. Omar indrømmer dog, at “traditionen” kan brydes, som det faktisk skete ved hans fars begravelse i Marokko:

Da min far døde, havde han udtrykt ønsket om ikke at blive begravet i kiste, men da min far var en stor mand i landsbyen, blev der en diskussion, om han skulle ligge i kiste eller ej, og det endte med, at han blev lagt i en kiste.

De interviewede imamers synspunkt er, at man ikke bør spille penge på en kiste, og at muslimer bør begraves direkte på “sand” med ansigtet mod Mekka. Ifølge Ahmid Abulaban, imam i Det islamiske Trossamfund i København, er begravelsen ikke forkert, hvis den afdøde begraves i kiste, men begravelse uden kiste er stærkt anbefalet.

Hvis en muslim dør på et sygehus eller plejehjem, kan pårørende ikke forvente, at sygehus- eller plejehjemspersonalet eller bedemanden har kendskab til, hvor de skal henvende sig for at få arrangeret ligvask, eller hvordan denne foregår ifølge islamiske forskrifter. Den rituelle afvaskning kan foretages i et islamisk kulturcenter, hvor begravelsesbønnen også kan fremsiges, men den kan også foregå hjemme eller på det hospital, hvor dødsfaldet er sket. For dem, der skal sendes til hjemlandet, afsluttes ritualet i Danmark med bønnen i moskéen, og derefter bliver liget fløjet til oprindelseslandet, hvor der bedes en gang til i en moské, inden det bliver begravet. Ud over disse praktiske spørgsmål findes der en række myter, som har afsporet debatten og giver anledning til en række misforståelser blandt danskere og muslimer.

Et aspekt, som har fået stor opmærksomhed fra danskernes side, er det muslimske krav om såkaldt evig gravfred. Det mest fremtrædende argument imod dette krav er, at hvis muslimer får lov til at begrave deres døde til al evighed, så vil hele landet på et eller andet tidspunkt være dækket med muslimske grave. Argumentet har været diskuteret i mediernes læserbreve, hvor det ofte er sammenkædet med skribenternes lokalpolitiske synspunkter som for eksempel i følgende indlæg i *Politikens on-line debat*:

Kravet om sløjfning af gravsteder efter et vist åremål er udelukkende af praktiske grunde. Som antallet af muslimer stiger her i landet må det forudses at de på et eller andet tidspunkt vil udgøre flertallet. Det vil betyde stadig større arealer, i et lille tæt befolket land, udlagt til begravelsespladser i al evighed.⁸

Nu kan man af statistikkerne ... se at der er over 200.000 indvandrere af ikke vestlig herkomst. Endvidere kommer der 16.000 hvert år fra udlandet, samt at de jo får børn. Langt størstedelen er muslimer. Hvor skal der være plads til alle disse menneskers gravsteder? Hvad siger Auken? Han har jo i forvejen ... udtalt at der fremover ikke må udstykkes så meget land til parcelhuse, selvom der er et stort ønske fra danskerne at benytte den boligform. Vil vi nu se at regeringen følger sig efter de specielle muslimske krav på bekostning af danskernes ønsker?⁹

Der er blandt de interviewede muslimer ret forskellige fortolkninger af dette spørgsmål. Der findes åbenbart ikke en religiøs begrundelse for krav om evig gravfred og heller ikke en forklaring på, hvorfor det skal efterleves, hvis man gør det. Af informanternes svar kan følgende udledes:

- Der er ingen, der kender til en religiøs begrundelse for gravfred i islam.
- Generelt bør gravpladser respekteres, men hvis gravpladsen af en eller anden grund er en forhindring for eksempelvis en ny vej eller gade, så kan den flyttes.
- Mange vil af praktiske grunde vide, hvor deres pårørende ligger begravet, men efter tyve eller tredive år er det umuligt at vide, hvem der er begravet hvor.
- En enkelt informant mente, at graven ikke bør åbnes af miljømæssige hensyn: lugt m.m.

Det interessante ved svarene er, at de fire imamer, som blev interviewet, gav forskellige eller ingen begrundelse for evig gravfred.

I medierne, især fjernsyn og radio, har det tit været nævnt, at “muslimerne ønsker at blive begravet i *muslimsk indviet* jord”. Dette afvises bestemt af alle informanter: Muslimer indvier *ikke* gravpladser til forskel fra kristne. Den danske imam Abdul Wahid Pedersen forklarer sammenhængen som følger:

Kristne indvier deres jord, og af denne grund har nogen så fået det galt i halsen, at også muslimer skulle indvi jorden. Det gør vi ikke. Hvis vi endelig skulle have et problem i denne retning, ville det bestå i at “afvi” jorden, når vi bliver henvist til et hjørne af en kristent indviet jordlod. For os er hele Jorden indviet af Gud selv, og vi kan begrave i den uden videre.

Hovedidéen i den islamiske opfattelse af døden er ifølge Ahmid Abulaban enkelthed og tillid til Allahs beslutninger. Abulaban præciserer: “Det er meget enkelt. Man er født, man lever, man dør. Tag det, som det er”.

På vej mod en gravplads

I 1994 sendte Abdul Wahid Pedersen en henvendelse til Kirkeministeriet på vegne af en af moskéerne i landet med henblik på at få tilladelse til at anlægge en muslimsk begravelsesplads. Men han blev afvist med den begrundelse, at de kun var en forening. “Vi har længe forsøgt at samle moskéerne i en paraplyorganisation, men det er en stor opgave” udtrykte han.¹⁰ Senere samme år prøvede lederen af Røde Kors asylafdelingen, Jørgen Chemnitz, igen at få tilladelse fra Kirkeministeriet, men faktorer som pasning af gravpladserne samt hensyn til miljø og lokalplaner betød, at “der er lange udsigter til, at muslimer, som lever i Danmark, kan blive begravet på muslimsk vis”.¹¹

Hamid El-Mousti, socialdemokratisk medlem af Borgerrepræsentation i København, fremsatte i slutningen af 1997 et forslag om, at byen solgte en ikke-indviet grund ved Vestre Kirkegård til en gruppe muslimer. Kommunen afviste forslaget.

Daværende kirkeminister Margrethe Vestager gik i maj 1998 ind i sagen ved at opfordre landets kirkegårdsbestyrelser til “at afstå nogle af de jordarealer, som endnu ikke er indviet efter kristen skik, til muslimske gravpladser”.¹² Juristerne i Nævnet for Etnisk Ligestilling mente på dette tidspunkt, at danske muslimer har en fundamental og FN-sikret menneskeret til at blive begravet i dansk jord med muslimske ritualer.

Efter et møde med kirkeministeren i juni 1998 fik Det islamiske Trossamfund (DiTS) til opgave at koordinere arbejdet for begravelsespladser for de omkring 100.000 muslimer i Danmark.¹³

Ifølge Søndagsmagasinet i DR-TV stod DiTS i slutningen af 1998 over for at købe en grund i Kvistgaard i Nordsjælland med henblik på at anlægge en muslimsk gravplads. Projektet omfattede 6.000 grave og 40 kolonihaver.¹⁴ Helsingørs borgmester kendte ikke til disse planer. Ifølge borgmesteren var området udlagt til rekreative formål.¹⁵ I november 2000 sendte jeg en anmodning om aktindsigt i sagen. Helsingør Kommune svarede, at der i kommunen ikke fandtes nogen sag vedrørende den omtalte grund, idet kommunen ikke har modtaget hverken ansøgning, option, salgsaftale eller lignende på grunden. Kommunens fuldmægtig havde også kontrolleret disse oplysninger med grundens ejer. Forklaringen på denne situation

fik jeg senere af Hamid El Mousti: En journalist opsporede nyheden og offentliggjorde den, inden forhandlingen med kommunen var startet.

På grund af modstanden i kommunen besluttede Det Islamiske Trossamfund i februar 1999 at droppe planerne om en muslimsk kirkegård i Kvistgaard og begyndte at undersøge muligheden for køb af en anden grund. Samtidig besluttede man at anlægge sag mod Københavns Kommune, som tidligere havde afvist at have plads til en muslimsk kirkegård.¹⁶ Begrundelsen for afvisningen var, at arealet på Vestre Kirkegård, hvor en muslimsk "kirkegård" (*sic*) kunne etableres, blev benyttet af Arbejdssekretariatet til et beskæftigelses-/uddannelsesprojekt inden for gartnerområdet. Kommunens Bygge- og Teknikudvalg besluttede at udsætte sagen, indtil en redegørelse om behovet for etablering af en muslimsk "kirkegård" blev udarbejdet. "Redegørelse for muslimske kirkegårdsforhold i København" af 28.4.1998 prøvede at stille og besvare en række spørgsmål til "forståelse af de særlige muslimske forhold til begravelse".

De islamiske organisationer standsede ikke deres bestræbelser for at få en begravesplads. I oktober 2000 deltog jeg i et møde, hvor ledelsen af DiTS oplyste om de sidste udviklinger. På det tidspunkt var DiTS i nye forhandlinger og søgte egnede grunde gennem ejendomsmæglere. To grunde i Nordsjælland var interessante. Økonomien hang godt sammen, idet medlemstallet på daværende tidspunkt var steget fra 160 til 250 betalere, og det ville sikkert blive større, så snart bestyrelsen kunne vise resultater. Der blev lagt vægt på, at alle oplysninger i forbindelse med køb af grunden var hemmelige, idet man ville undgå, at aviserne oppiskede en negativ stemning omkring købet.

Den 28.8.2000 kunne man i *Berlingske Tidende* læse DiTS bestyrelses udtalelser om at indklage Danmark for Menneskerettighedskommissionen. Udtalelserne var en reaktion på, at forhandlingerne om en grund i Københavns bymidte blev afbrudt, efter at prisen blev oplyst. På daværende tidspunkt havde DiTS kontaktet advokater, som var i gang med at forberede klagen. Klagen blev afleveret til Østersørådets kommissær for menneskerettigheder, Ole Espersen, som i brev af 13.9.2000 kritiserede muslimernes situation i forhold til begravespladsspørgsmålet og opfordrede statsministeren til at nedsætte et hurtigtarbejdende udvalg til løsning af problemet. Kirkeministeren nedsatte efter opfordring fra statsministeren et tværministerielt udvalg med deltagelse af indvandrersorganisationer, som skulle forhandle om betingelserne for en overdragelse af et stykke statsligt jord til formålet. I oktober 2000 garanterede Skov- og Naturstyrelsen, at de ville

finde et stykke jord, der ifølge Ritzaus oplysninger skulle være på tre hektar inden for Københavns Amt.¹⁷

I efteråret 2000 og begyndelsen af 2001 kom meldinger fra flere kommuner – blandt andet Herning, Vejle (ca. 80 pladser), Holstebro (60 pladser) og Odense – om ledige pladser på deres kirkegårde, der kunne anvendes til gravpladser for muslimer.¹⁸

I marts 2001 var der taget foreløbig stilling til en placering af en egentlig muslimsk gravplads. Da de sidste detaljer endnu ikke var helt på plads, blev det kun oplyst, at den ville være beliggende i en københavnsk omegnskommune.¹⁹ Når alle detaljer faldt på plads, skulle der afholdes en offentlig høring om grundens formål.²⁰

Placeringen af gravpladsen blev afsløret d. 3.5.2001. Langt ude i skoven – mere præcis Brøndbyskoven – havde kirkeminister Johannes Lebech fundet en grund til den første muslimske gravplads i Danmark. Brøndby Kommune havde sagt ja til at sælge fem hektar jord til de danske muslimer. Ministeren skulle mødes med IND-SAM for at overbringe nyheden. Herefter var det op til muslimerne selv at forhandle med Brøndby Kommune om grunden, som ifølge kirkeministeren var til salg for en "rimelig pris" svarende til en parcelhusgrund i København.²¹ Prisen, der blev offentliggjort d. 4.5., var to millioner kroner.²² Blot en dag efter blev det afsløret, at Brøndby Kommune ikke kunne sælge grunden, idet den ejedes af Københavns Kommune.²³ Kommunerne var nødt til at løse to problemer på én gang. På den ene side skulle det undgås, at Københavns Kommune led tab på grund af omvurdering af grunden, og på den anden side skulle der findes en passende grund til gravpladsen. Københavns Kommune var villig til at afgive grunden til gravplads under forudsætning af, at Brøndby Kommune lavede om på lokalplanen, og at gravpladsen kunne anvendes af forskellige religiøse grupper og ikke kun af muslimer. Dette blev afvist af Brøndbys borgmester. Kirkeministerens sidste forslag var, at København solgte grunden til Brøndby til markedspris (21 mio. kr.), således at Brøndby derefter kunne sælge den videre til IND-SAM for 3 mio. kr., mens staten betalte differencen til Brøndby. Forslaget skulle godkendes i Folketinget, men da Folketingsvalget blev udskrevet, blev alle aktstykker, der var til behandling i Folketinget, annulleret, og behandlingen skulle begynde forfra efter valget.

Efter valget i november måned med efterfølgende regeringsskift har den nye kirkeminister Tove Fergo fremført, at den tidligere regerings tilsagn om økonomisk støtte ikke er juridisk bindende for den ny regering, da sagen ikke nåede at blive behandlet før valget, og i øvrigt mener hun ikke,

at staten skal yde økonomisk støtte til gravpladser.²⁴ Ministeren udtaler i denne sammenhæng, at

(...) i Danmark er det et bærende princip, at alle – uanset trosretning – selv betaler for deres gravplads. Også folkekirkekristne ... At støtte muslimerne ville åbne for alle trossamfund og frikirker, som hidtil selv har betalt for deres gravpladser. Hvis vi støtter muslimerne med penge nu, har vi intet argument for at afvise andre.²⁵

Hvis ministerens holdning ikke ændrer sig, så skal de muslimske organisationer selv finde de nødvendige midler til køb af grunden. De har to muligheder: At låne penge i pengeinstitutterne og tilbagebetale lånet via en slags "brugerbetaling" eller at bede om hjælp fra de muslimske lande. Hvis de vælger den sidste løsning, kan de havne i en situation, hvor giveren kan stille krav til organisationer om for eksempel, hvordan gravpladsen skal indrettes, eller hvilke slags muslimer der må begraves på den. Dette vil være en uheldig situation for både de danske muslimer selv og for deres anseelse i den danske offentlighed. Indtil videre har organisationerne givet udtryk for, at de vil være i stand til at skaffe pengene, hvis det er nødvendigt.

Spørgsmålet om den muslimske gravplads er i virkeligheden en del af en større sammenhæng. I Danmarks Riges Grundlov af 5. Juni 1849 findes de klassiske frihedsrettigheder, herunder religionsfrihed. I grundloven af 1849 blev det tætte forhold mellem staten og den evangelisk-lutherske kirke, Danmarks Folkekirke, fastholdt.²⁵ For trossamfund uden for Folkekirken bestemte grundloven, at "De fra Folkekirken afvigende Troessamfunds Forhold ordnes nærmere ved Lov".²⁶ Der er aldrig kommet en sådan lov (Lassen, 2000: 131). Den umiddelbare konsekvens af Folkekirkens status er, at kirken i dag er en del af statens apparat, dvs. alle kirkespørgsmål hører under Kirkeministeriet, og præster er statsansatte. Registrering af fødsler, dødsfald og vielser varetages af Folkekirken, som står for personregistrering af hele befolkningen uanset religiøst tilhørsforhold (Lassen, 2000: 136). Som tidligere nævnt er Folkekirkens kirkegårde (med få undtagelser) de eneste steder, hvor der er muligt af blive begravet i Danmark. Tilladelse til begravelsesplads skal gives af Kirkeministeriet, hvilket ikke vil volde muslimerne problemer, såfremt der findes politisk velvilje. Derimod har det, indtil den nuværende løsning blev fundet, været vanskeligt at finde en kommune, der ville give tilladelse til etableringen af en begravelsesplads. Forsøgene på at få en begravelsesplads går helt tilbage til 1970'erne. Wahid Abdul Pedersen og Hamid El-Mousti er ikke de første, der har fået afslag. Danmark er faktisk det eneste nordeuropæiske land, hvor muslimerne ikke har en gravplads. De tidligere forsøg har været enkelte gruppers ansøgninger til forskellige kommuner. Oftest blev de

ger til forskellige kommuner. Oftest blev de afvist med henvisning til enten kommuneplanens bestemmelser eller miljølovens krav til gravplads.

Begravelse og integration

Muslimernes ønske om at få en gravplads kan ses fra to sider. For det første vil etableringen af en begravelsesplads kunne løse en række praktiske problemer for muslimer. De bliver fri for de udgifter, der er forbundet med forsendelse af de afdøde til hjemlandet. De kan blive begravet på deres egen gravplads, som opfylder islams religiøse krav. De kan besøge og passe gravene, når og som de har lyst. Og de kan være sikre på, at gravene bliver passet, hvilket kan være et problem i hjemlandet. Den anden side er den symbolske værdi, der ligger i at føle sig accepteret som en del af Danmark, at blive behandlet som alle andre og føle, at man har slået rødder i det nye land.

I denne proces har de muslimske organisationer spillet en væsentlig rolle. Informanterne har forskellige meninger om denne rolle. Der er nogle, som er stærkt kritiske over for organisationerne, mens andre er mere positive. Abdul hører til den første gruppe:

Jeg synes, at problemet har været behandlet på ret forskellige måder. Nogle gange er det blevet trukket frem ... fra en eller anden hat ligesom en kanin, man hiver op en gang imellem: nu har vi det dårligt i Danmark, så må vi hellere have en begravelsesplads. Jeg synes, det vigtigste, som i virkeligheden ikke har så meget med indvandrerdebatten at gøre, det er, at det er en sag, som berører basale menneskerettigheder ...

Generelt går kritikken ud på, at muslimer er dårlige til at blive enige om noget som helst. Hassan, som er født i Jordan af palæstinensiske forældre, mener, at en del af problemet er organisationernes manglede vilje til at arbejde sammen. Han er trods alt glad for, at Det islamiske Trossamfund deltagende aktivt i forhandlinger om begravelsespladsen.

Ahmed, pakistaner og bosat i Danmark siden 1962, er enig i denne vurdering og mener, at det er en positiv udvikling, at IND-SAM og DiTS er gået sammen i forhandlinger med ministeren, for hvis forhandlingerne var overladt til de muslimske imamer, så ville de til stadighed diskutere og kæmpe mod hinanden. De uenigheder, der findes blandt imamerne, er ifølge Ahmed baseret på en kamp om indbyrdes magtpositioner og ikke fundet i det religiøse.

Da nyheden om grunden i Brøndby blev offentliggjort, udtalte en imam, at begravelsespladsen skulle reserveres til de "rigtige" muslimer, hvilket efter hans mening var ahmaiyya muslimerne. Denne islamiske retning med rødder

i shia islam og Pakistan, har været udsat for undertrykkelse og forfølgelse og accepteres ikke af de andre retninger som "rigtige" muslimer.

Som nævnt før har de fleste forsøg på at få etableret en muslimsk begravelsesplads været produkt af isolerede gruppers eller enkeltpersoners initiativer. Og præcis manglen på sammenhold blandt muslimerne har været årsagen til, at projektet ikke er lykkedes. Da IND-SAM begyndte at forhandle på de forskellige grupperingers vegne, var det første gang, at en paraplyorganisation deltog ved forhandlingsbordet. Denne nye udvikling kan minde om de moralske fællesskaber, som den britiske antropolog Pnina Werbner (1997: 238-240) har beskrevet blandt pakistanske medborgere. Man praktiserer her en form for kollektiv hjælp, på tværs af forskellige islamiske tilhørsforhold.

Informanterne har også en mening om mediernes rolle i debatten om begravelsespladsen. Omkring dette emne er de delt i to lejre. Der er dem, der mener, at medierne ikke har taget parti for muslimerne, men dækket hele debatten som én mere eller mindre ligegyldig nyhed blandt mange. Dermed har diskussionen efter deres mening ikke fået den rigtige dækning. På den anden side er der dem, der mener, at medierne har bevæget sig. Tidligere har de pisket stemningen op imod muslimerne, således at det blev umuligt for muslimer at få en gravplads eller at bygge en moské, men efter at der er kommet pres fra muslimske grupper og fra anden side, har medierne formidlet emnet bedre end før, og dækningen har været mere nuanceret. Holdningen blandt den første gruppe kan forklares med, at for dem er kravet om en begravelsesplads så indlysende retfærdigt, at de ikke kan forstå, at nogen kan sætte spørgsmålstegn ved det, og at medierne ikke støtter det helhjertet.

Hvis det nu lykkes for muslimerne at få opfyldt deres ønske om en begravelsesplads, hvad vil det så betyde for integrationen? At kunne blive begravet i Danmark på en gravplads sammen med andre med den samme religion og på et sted, hvor familien kan besøge graven, kan betyde, at båndene til det gamle land bliver svagere. Dette kan ses som en del af integrationsprocessen, men selvfølgelig ikke den hele og måske kun en mindre væsentlig del. Informanterne er klar over denne situation, og mange vil gerne begraves på en muslimsk begravelsesplads, hvis og når den kommer. Der findes også mange, som er bekymrede over danskernes holdninger til indvandrerne samt stemningen og tonen i den offentlige debat.

Jeg vil tro, at i starten vil [begravelsespladsen] nok ikke ændre noget væsentligt. Mange siger, at den vil ændre meget for dem, men jeg har svært ved at se det. Jeg tror, at problemet er mere end en begravelsesplads. Der er hele følelsen af at tilhøre samfundet. Og jeg må indrømme, at i de seneste 10 år, hvor jeg har deltaget i indvandrerdebatten, er den blevet værre og værre. Vi har fået stram-

mere lovgivning, debatten er blevet meget hårdere, det bliver mere og mere sindssygt og ... tilhørsforhold er næsten sværere og sværere at have med at gøre, selv om jeg føler, at jeg er 100 procent dansker, og jeg kun føler, at min religion er anderledes, og at jeg er en del af alt andet (Abdul).

Manges holdning er, at begravelsespladsen vil være et stærkt symbolsk bevis på, at integrationen går i den rigtige retning. Det er dog ikke alle, som er enige i denne fortolkning. Ahmed er for eksempel mere forbeholden:

Hvis du siger til mig: du kan godt integrere dig i det samfund, du lever i, men du har ingen mulighed for at blive boende, du har ingen mulighed for at blive begravet osv., så siger du: hvorfor skal jeg integrere mig? ... så man føler sig utryk i samfundet. Min egen situation er et godt eksempel. For 10 år siden var jeg meget klar over, at jeg skulle graves her, men nu tvivler jeg (*griner*). Det er ikke, at jeg vil ikke integreres, men ...

I modsætning til Hamid El-Mousti betragter de fleste informanter ikke den muslimske gravplads som integrationen, men dog som en væsentlig del af den. Der er andre aspekter, der skal med i billedet: tolerance, retten til at være anderledes, adgang til arbejdsmarkedet og meget mere. Begravelsespladsen har i denne forbindelse en stor betydning. Den er tegnet på, at muslimerne er her for at blive!

Noter

1. Titlen er inspireret af Rubows analyse af danskernes begravelsesritualer (Rubow, 1993).
2. Empirien til denne artikel bygger hovedsagelig på interviews. Informanterne repræsenterer en broget flok af muslimer af forskellig retning og nationaliteter: sunnier, shiitter, alavitter, admadiyah samt libanesiske kristne og ateister med muslimsk baggrund. Med undtagelse af offentlige personer er alle informanters navne ændret.
3. I Sur 5:30 Al-mâ'idah findes en beretning om, hvordan Allah sendte en ravn for at vise Kain, hvorledes han skulle skjule sin broders lig. Suraens nr. svarer til A.S. Madsens oversættelse (1989).
4. Sunna er sædvane inden for islam, dels den sædvane Gud ønsker, dels Muhammads sædvane – de to dækker hinanden (Wulff Pedersen, 1984: 239).
5. En forkortet udgave af hele Hadith. Mishkat-al-Masabith blev udgivet i 1359 og omfatter 5945 udsagn (Wulff Pedersen, 1984: 85-87).
6. Kirkeministeriets hjemmeside. <http://www.km.dk/publikationer/krg/krg5.htm> (15.3.2000).
7. Indlæg i *Politikens on-line debat*, 13.9.2000.
8. Indlæg i *Politikens on-line debat*, 14.9.2000.
9. Muslimerne mangler gravpladser, *Politiken*, 6.12.1994.

10. Op.cit.
11. Minister: muslimsk gravplads, *Ekstra Bladet*, 21.5.1998.
12. Muslimer skal have gravpladser, *Information*, 16.6.1998.
13. Sognepræst byder muslimsk gravplads velkommen i Nordsjælland, *BT*, 21.12.1998.
14. Nej til gravplads for muslimer, *Berlingske Tidende*, 21.12.1998.
15. Muslim kirkegård opgivet, *Politiken*, 19.2.1999.
16. Moske og gravplads til danske muslimer, *Politiken*, 30.12.2000.
17. *Kristeligt Dagblad*: Gravplads (15.9.2000), Trekantsrådets muslimer får gravplads (6.10.2000), Muslimer kan få gravplads i Herning (3.1.2001) og Muslimske gravplads i Odense (28.4.2001).
18. Muslimer får egen gravplads, *Søndagsavisen*, 4.2.2001.
19. Oplyst i telefonisk samtale med Kirkeministeriet.
20. Muslimske gravplads i Brøndby, *Politiken*, 3.5.2001.
21. Danske muslimer går sammen om gravplads, *Politiken*, 4.5.2001.
22. Gravplads får "ny" ejer, *Politiken*, 5.5.2001.
23. Må selv betale for at komme i jorden, *Politiken*, 1.1.2002.
24. Op.cit.
25. 1849-grundloven § 3; den nuværende grundlov § 4 (citeret i Lassen, 2000).
26. 1849-grundloven § 83; den nuværende grundlov § 69 (citeret i Lassen, 2000).

Litteratur

Berlingske Tidende, diverse datoer.

BT, diverse datoer.

Ekstra Bladet, diverse datoer.

Information, diverse datoer.

Kirkeministeriets hjemmeside. <http://www.km.dk/publikationer/krg/krg5.htm> (15.03.2000).

Kofod-Svendsen, Flemming (1998). "Muslimske begravelsespladser". *Kronik. Politiken*, 25.11.1998.

Kristeligt Dagblad, diverse datoer.

Lassen, Eva Maria (2000). *Religion og menneskeret*. København: Lindhardt & Ringhof.

Madsen, A.S. (1989). *Koranen*. Hvidovre: Islam International Publications.

Politiken, diverse datoer.

Politikens on-line debat, diverse datoer.

Rubow, Cecilie (1993). *At sige ordentligt farvel. Om begravelser i Danmark*. Frederiksberg: Forlaget Anis.

Simonsen, Jørgen Bæk (1997). "Idealer og religion – perspektiver på det islamiske alternativ", i Buck, Haraldsdottir, Juul & Schønbeck (red.), *Idealer i religion og religionsforskning*. København: Museum Tusculanums Forlag.

Stensgaard, Pernille (1998). "I hænderne på et monopol". *Weekendavisen*, 1.9.1998.

Søndagsavisen, diverse datoer.

Werbner, Pnina (1997). "Essentialising Essentialism, Essentialising Silence: Ambivalence and Multiplicity in the Constructions of Racism and Ethnicity", in P. Werbner & T. Modood (eds), *Debating Cultural Hybridity: Multi-Cultural Identities and the Politics of Anti-Racism*. London & New Jersey: Zed Books.

Wulff Pedersen, Edvard (1984). *Islam, fællesskab og livsvej*. Skandinavisk Bogforlag.

Om forfatterne

Camilla Kehlet Christoffersen, født 1969. Cand.scient.anth. fra Københavns Universitet, 2000.

Rikke R.B. Iversen, født 1973. Cand.scient.anth. fra Københavns Universitet, 2001.

Sesselja Ólafsdóttir, født 1969 i Reykjavík, Island. BA i antropologi fra Islands Universitet, 1994. Cand.scient.anth. fra Københavns Universitet, 2000.

Jonathan Schwartz, født 1936 i USA. Ph.d. fra Brandeis University, 1965. Har undervist på Det Samfundsvidenskabelige Fakultet, Københavns Universitet, siden 1970. Særligt forskningsområde: migration fra det tidligere Jugoslavien.

Torben Venning, født 1962. Har arbejdet 5 år på en muslimsk friskole. Læser antropologi på Københavns Universitet.

Pedro Zagal-Farias, født 1945 i Chile, rejst til Danmark i 1972. Er uddannet ingeniør og HD, arbejder som ingeniør. Læser antropologi på Københavns Universitet.

Udgivelser fra Magtudredningen

pr. 1. maj 2002

Bøger

Jørgen Goul Andersen, Peter Munk Christiansen, Torben Beck Jørgensen, Lise Togeby & Signild Vallgård (red.) (1999). *Den demokratiske udfordring*. København: Hans Reitzels Forlag.

Peter Munk Christiansen, Birgit Møller & Lise Togeby (2001). *Den danske elite*. København: Hans Reitzels Forlag.

Anette Borchorst (red.) (2002). *Kønsmagt under forandring*. København: Hans Reitzels Forlag.

Martin Marcussen (2002). *OECD og idéspillet – Game over?* København: Hans Reitzels Forlag.

Lise Togeby (2002). *Grønlandere i Danmark. En overset minoritet*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Skrifter

Erik Oddvar Eriksen (1999). *Is Democracy Possible Today?* Århus: Magtudredningen.

Ole Hammer & Inger Bruun (2000). *Etniske minoriteters indflydelseskanaler*. Århus: Magtudredningen.

Jens Peter Frølund Thomsen (2000). *Magt og indflydelse*. Århus: Magtudredningen.

Jørgen Elklit, Birgit Møller, Palle Svensson & Lise Togeby (2000). *Hvem stemmer – og hvem stemmer ikke?* Århus: Magtudredningen.

Jacob Gaarde Madsen (2000). *Mediernes konstruktion af flygtninge- og indvandrerspørgsmålet*. Århus: Magtudredningen.

Karsten Vrangbæk (2001). *Ingeniørarbejde, hundeslagsmål eller hovedløs hønse? Ventetidsgarantier til sygehusbehandling*. Århus: Magtudredningen.

Søren Laursen (2001). *Vold på dagsordenen. Medierne og den politiske proces*. Århus: Magtudredningen.

Jørgen Goul Andersen & Mette Tobiasen (2001). *Politisk forbrug og politiske forbrugere. Globalisering og politik i hverdagslivet*. Århus: Magtudredningen.

Erik Albæk, Peter Munk Christiansen & Lise Togeby (2002). *Ekspertes i medierne. Dagspressens brug af forskere 1969-2001*. Århus: Magtudredningen.

Helle Porsdam (2002). *Fra pax americana til lex americana? En diskussion af dansk retliggørelse som en påvirkning fra USA*. Århus: Magtudredningen.

Eva Østergaard-Nielsen (2002). *Politik over grænser: Tyrkeres og kurdere engagement i det politiske liv i hjemlandet*. Århus: Magtudredningen.

Walter Korpi (2002). *Velfærdsstat og socialt medborgerskab. Danmark i et komparativt perspektiv, 1930-1995*. Århus: Magtudredningen.

Jonathan Schwartz (red.) (2002). *Medborgerskabets mange stemmer*. Århus: Magtudredningen.